

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

**Το φαινόμενο της ληστείας στην Ανασελίτσα
(επαρχία Βοΐου) Κοζάνης κυρίως κατά τον 18ο-19ο αιώνα
και μέχρι τον Μεσοπόλεμο.**

Οι ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές του διαστάσεις*

*Στη μνήμη του φίλου Κώστα Λιάπη,
πολυγραφότατου λαογράφου του Πηλίου*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στην μελέτη επιχειρείται να δοθεί μια πολυεπίπεδη, κατά το δυνατόν, εικόνα της ληστείας στην Δυτική Μακεδονία και κυρίως στην επαρχία Βοΐου της Κοζάνης από την τουρκοκρατία και εξής (18ος αιώνας – τρεις πρώτες δεκαετίες 20ού αιώνα). Στην συγκεκριμένη περιοχή η ληστεία είχε μακρά παράδοση, προπαντός παράδοση συνεπειών για τους κατοίκους επί αιώνες, με μεγάλη ένταση ιδίως στα ευπορώτερα χωριά της, τα ονομαστά «μαστοροχώρια», χωρίς να ανήκει στις κατ'εξοχήν ληστογόνες ή ληστοτρόφους επαρχίες, σε αντίθεση με άλλες γειτονικές περιοχές (Γρεβενά, Χάσια, Ελασσόνα, επαρχία Κολώνιας της Νότιας Αλβανίας). Εξετάζονται οι ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις του ληστρικού φαινομένου.

Λέξεις κλειδιά: Ληστεία, Δυτική Μακεδονία, επαρχία Βοΐου (Ανασελίτσα), μαστοροχώρια, Κοπατσαροχώρια Γρεβενών, Βλαχοχώρια Γρεβενών, Κολώνια, τσιφλίκια, τουρκοκρατία, επανάσταση 1821, Κριμαϊκός πόλεμος, κλέφτικα τραγούδια, ληστρικά τραγούδια, λαϊκές παραδόσεις, τοπωνύμια

---

* Η παρούσα μελέτη ανακοινώθηκε στην ημερίδα με τίτλο «Άνω/Δυτική Μακεδονία: Όψεις ιστορίας και πολιτισμού», Πνευματικό Κέντρο Πελεκάνου Βοΐου, 15 Ιουνίου 2019, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων «Πέλεκον: μέρες γιορτών Βοΐου 2019», 13-17 Ιουνίου 2019.

Η ληστεία, ιδιόμορφο φαινόμενο του κοινωνικού βίου, το οποίο, σύμφωνα με αρχαίες παραδόσεις και σχετικούς μύθους, ακμάζει ήδη κατά τους ηρωικούς χρόνους της αρχαιότητας, αποτελεί χαρακτηριστική εκδήλωση της ζωής των νεωτέρων Ελλήνων κατά τον 19ο προπαντός και τον 20ό αιώνα, μέχρι το 1930 περίπου (ή και λίγο αργότερα σε ορισμένες περιοχές-κυρίως ως ζωοκλοπή)¹. Οι μορφές της, ίσως και οι εντάσεις, οι συνέχειες και κάποιες ασυνέχειές της, ιδίως οι ποικίλες τοπικές ιδιαιτερότητές της, ήταν παλαιότερα λίγο-πολύ γνωστές σε ευρύτερα στρώματα του ελληνικού λαού, τόσο στην ύπαιθρο, προπαντός, όσο και σε πόλεις, της χερσαίας κυρίως Ελλάδας. Ιδιαίτερα στον ορεινό αγροτικό χώρο, ληστογόνο και ληστοτρόφο στα πλαίσια της παραδοσιακής αγροτοποιημένης κοινωνίας της προβιομηχανικής περιόδου, η παρουσία της ληστείας και των ληστών ήταν πολύ έντονη, συχνά οδυνηρή, καταστροφική και ολέθρια για πολλά μέλη και ομάδες αυτής της κοινωνίας ή και για ολόκληρους οικισμούς (χωριά, κωμοπόλεις, ακόμα και πόλεις). Το ληστρικό φαινόμενο στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες βαλκανικές χώρες, αναπτύσσεται έντονα αυτή την περίοδο και το τέλος του ελάχιστα προηγείται χρονικά του τέλους της προβιομηχανικής εποχής (που συμβατικά τοποθετείται στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο). Ωστόσο, ήδη

1. Από την γενικότερη βιβλιογραφία για την ληστεία στην Ελλάδα βλ. κυρίως τις μελέτες του καθηγ. Ιστορίας στο Α.Π.Θ. Γιάννη Κολιόπουλου: *Ληστές: Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Ερμής, 1979, όπου και πλούσια, παλαιότερη κυρίως, βιβλιογραφία (σ. 393-399)· «Ληστές και λησταντάρτες στην κεντρική Ελλάδα το 1835-1836», *Μνήμων*, τόμ. 7 (1978-79) σ. 118-134· «Περί “κοινωνικών” και άλλων ληστών στη νεώτερη Ελλάδα», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος*, τόμ. 23 (1980) σ. 422-436· *Περί λύχνων αφάς: Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βάνιας, 1994 [επανεκδόση με αλλαγές και βελτιώσεις του βιβλίου του 1979]. Βλ. και Γιώργος Ζαχαρίου, *Η ληστεία στη Θεσσαλία (1750-1931)*, Βόλος 1997· Θεόδ. Α. Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία από την απελευθέρωσή της (1881) έως το 1930 περίπου», *Τρικαλινά*, τόμ. 20 (2000), σ. 181-268, όπου και πλούσιο φωτογραφικό υλικό και για ληστές που έδρασαν στην Δυτ. Μακεδονία· Βασ. Τζανακάρης, *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, 4η έκδοση, (Αθήνα), Εκδόσεις Καστανιώτη, (2002)· Γεώργιος Λασσάνης, *Έκθεσις περί ληστείας*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, 2018· Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Η ζωοκλοπή στην περιοχή Γρεβενών, 19ος-20ός αιώνας», στο: *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους. Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Δυτικής Μακεδονίας*, Γρεβενά, 2-5 Οκτ. 2014, επιμ. Χ. Καρανάσιος - Κ. Ντίνας - Δ. Μυλωνάς, τόμ. Β΄, Γρεβενά 2019, σ. 991-1015, όπου και για την ληστεία στα γειτονικά προς το Βόιο Γρεβενά. Για τη ληστεία στη γειτονική Ήπειρο βλ. ενδεικτικά Ευάγγ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο: Το παράδειγμα της Ηπείρου*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1993, σ. 55-61, 116-121, όπου και βιβλιογραφία (σ. 116). Από την ξένη βιβλιογραφία βλ. E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Manchester 1959, και ο ίδιος, *Bandits*, London 1969. Βλ. και μετάφραση της δεύτερης μελέτης του Hobsbawm, *Οι ληστές*, μτφρ. Φ. Ζαμπαθά-Παγουλάτου, Αθήνα, Βέργος, 1975.

από τον 17ο και τον 18ο αιώνα στα Βαλκάνια δρούσαν πολυάριθμες ληστρικές ομάδες, που είχαν όμως δημιουργηθεί με διαφορετικό τρόπο σε σχέση με τους άτακτους μουσουλμάνους στρατιώτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που, όταν δεν έβρισκαν καμιά εργασία στα σύνορα, προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην με κλοπές, λεηλασίες και ληστείες².

Οι προεκτάσεις του φαινομένου στην νεώτερη Ελλάδα και οι μεγάλες και πολυεπίπεδες συνήθως συνέπειες της ληστείας υπήρξαν πολλές και ποικίλες για την κοινωνική ζωή και την οικονομική επιβίωση των αγροτικών ιδιών, αλλά όχι σπάνια και αστικών κοινωνιών του ελληνικού χώρου, τόσο των ελεύθερων από το 1830 όσο και των υπόδουλων προπαντός Ελλήνων, μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Συνέπειες που επεκτείνονταν ευρύτερα στην δημόσια ζωή, στην δημόσια τάξη και ασφάλεια, στην ίδια την υπόσταση του ελληνικού κράτους³.

Στην μελέτη αυτή θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μια πολυεπίπεδη, κατά το δυνατόν, εικόνα της ληστείας στην Δυτική Μακεδονία και κυρίως στην επαρχία Βοΐου της Κοζάνης από την τουρκοκρατία και εξής. Επιλέξαμε την περιοχή αυτή, επειδή εκεί η ληστεία είχε μακρά παράδοση, προπαντός παράδοση συνεισφοράς για τους κατοίκους, με μεγάλη ένταση ιδίως στα ευπορώτερα χωριά της, τα ονομαστά «μαστοροχώρια», για σχεδόν δύο αιώνες, χωρίς να ανήκει

2. Suraiya Faroqi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική αυτοκρατορία από τον μεσαίωνα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*, μτφρ. Κατερ. Παπακωνσταντίνου, (Αθήνα), Εξάντας, 2000, σ. 81-82, όπου θεωρεί ότι δεν είναι ρεαλιστικό να βλέπει κανείς σήμερα τους κλέφτες και τους άλλους Βαλκάνιους «χαϊντούκους» της τουρκοκρατίας ως τους πρώτους εθνικούς αγωνιστές της ανεξαρτησίας του κάθε Βαλκανικού λαού, όπως συμβαίνει συχνά ιδίως στη παλαιότερη βιβλιογραφία. Και περαιτέρω, η ίδια ιστορικός θεωρεί ότι δεν ήταν ούτε «αριστοκράτες ληστές», δηλ. «κοινωνικοί ληστές», που λήστευαν μόνο πλούσιους και προύχοντες, καθώς πιστεύει ότι οι περισσότεροι «χαϊντούκοι» εφευρίσκοντο σε οποιονδήποτε εύρισκαν μπροστά τους». Αυτό μπορεί να ισχύει σε σημαντικό βαθμό για τους πρώτους προπαντός αιώνες της τουρκοκρατίας, αλλά μεταγενέστερα, τον 19ο και 20ό αιώνα, στην Ελλάδα τουλάχιστον, υπήρχαν και ορισμένοι «κοινωνικοί» ληστές.

3. Η ληστεία αρκετές φορές κατά τον 19ο και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα απασχόλησε όχι μόνο τις ελληνικές κυβερνήσεις, αλλά και την Βουλή των Ελλήνων, όπου έγιναν εκτενείς και επανειλημμένες συζητήσεις. Οι σχετικές με την ληστεία συζητήσεις αρχίζουν σχεδόν αμέσως μετά την καθιέρωση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και την ίδρυση της Βουλής (1844). Έτσι μόλις το έτος 1845 συζητείται νομοσχέδιο για την καταδίωξη των ληστών και γίνεται εκτενής συζήτηση για την ληστεία στην τότε Ελλάδα. Και στα επόμενα χρόνια, όπως και στις επόμενες δεκαετίες του 19ου αλλά και στις πρώτες του 20ού αιώνα, γίνονται ανάλογες συζητήσεις, υποβάλλονται επερωτήσεις, προτάσεις νόμων, προτείνονται μέτρα, ψηφίζονται κατά καιρούς νομοσχέδια που γίνονται νόμοι κ.ά. Ευχαριστώ τον κ. Στάθη Κουτρουβίδη της Βιβλιοθήκης της Βουλής για την διευκόλυνση στην αναζήτηση σχετικού με το θέμα μας υλικού.

στις κατ' εξοχήν ληστογόνες ή ληστοτρόφους επαρχίες, σε αντίθεση με άλλες γειτονικές περιοχές (Γρεβενά-Χάσια⁴, Ελασσόνα⁵ κ.ά., καθώς και την επαρχία Κολώνιας της Νότιας Αλβανίας στην περίοδο της τουρκοκρατίας), οι οποίες είχαν εκθρέψει πλήθος ληστών από τη τουρκοκρατία και εξής. Αυτές υπήρξαν από τις πλέον ληστογόνες επαρχίες ολόκληρου του ελληνικού και αλβανικού χώρου. Ένα επί πλέον κίνητρο για τον γράφοντα ήταν η άμεση γνώση του χώρου του Βοΐου και ευρύτερα της Δυτ. Μακεδονίας γεωγραφικά, ιστορικά και πολιτιστικά, καθώς έχουμε πραγματοποιήσει αρκετές επιτόπιες εθνογραφικές έρευνες («λαογραφικές αποστολές») από το έτος 1975 και εξής και έχουμε καταγράψει ένα ενδιαφέρον λαογραφικό υλικό, το οποίο αναφέρεται και στην ληστεία. Αλλά και η πλούσια βοϊακή βιβλιογραφία, με τις πολυάριθμες τοπικές μονογραφίες⁶ για την ιστορία και τον λαϊκό πολιτισμό των περισσότερων χωριών του Βοΐου, που δημοσιεύτηκαν την τελευταία προπαντός πεντηκονταετία (για αρκετά χωριά υπάρχουν τουλάχιστον 2-3 αυτοτελείς μονογραφίες), και το ενδιαφέρον υλικό για την ληστεία που περιέχουν⁷, απετέλεσε από χρόνια ένα ακόμα κίνητρο. Ας προστεθεί και ο πλούτος ειδήσεων, άρθρων, πληροφοριών, μαρτυριών κ.λπ., τις οποίες αντλήσαμε από τον τύπο, τοπικό και ευρύτερο, από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και μέχρι τον Μεσοπόλεμο⁸. Οι ειδήσεις

4. Για την ληστεία στην επαρχία Γρεβενών βλ. κυρίως Απόστ. Ι. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', Γρεβενά 2014, σ. 72-77, 123-125, 144-147, 151-164.

5. Για την ληστεία στην επαρχία Ελασσόνας έχουμε ετοιμάσει μελέτη προς δημοσίευση.

6. Βλ. συνοπτική βιβλιογραφική συναγωγή μονογραφιών κ.ά. μελετών για την επαρχία Βοΐου, μόνο Βοιωτών συγγραφέων, μέχρι το 1990 στο: Αλέξ. Κ. Αδαμίδης (εκδοτ. επιμέλεια), *Το πνευματικό Βοΐο. Επετηρίδα συγγραφέων* [ζώντων και αποβιωσάντων] *επαρχίας Βοΐου νομού Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη, Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης, 1990· βλ. και πιο πρόσφατα Παντ. Β. Πάσχως, «Η Δυτική Μακεδονία του πνεύματος: Συγγραφείς, βιβλία, περιοδικά, συνέδρια πόλεων της Δυτικής Μακεδονίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Κοζάνη, έτ. 22 (2018), κυρίως σ. 125-180.

7. Στις περισσότερες μονογραφίες για την ιστορία, την λαογραφία, την γλώσσα και γενικά τον πολιτισμό των χωριών και κομποπόλεων της επαρχίας υπάρχουν ειδήσεις, συχνά πλούσιες, για την ληστεία, καθώς και ολόκληρα σχετικά κεφάλαια, όπως σε βιβλία για τα χωριά Δίλοφο, Πολυκάστανο, Γαλατινή, Ροδοχώρι, Κριμίνι, Δαμασκηνιά κ.ά., καθώς και για την πρωτεύουσα του Βοΐου, την Σιάτιστα, η οποία, άλλωστε, δέχτηκε επανειλημμένες ληστρικές επιθέσεις Τουρκαλβανών από τον 18ο αιώνα, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

8. Οι ειδήσεις από τον τύπο για την ληστεία στην επαρχία Βοΐου και στην Δυτ. Μακεδονία κατά τον 19ο αιώνα προέρχονται από τις πρώτες ελληνικές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης (1875 κ.ε.) και από εφημερίδες της Αθήνας, της Κωνσταντινούπολης και της Λάρισας στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και τις πρώτες του 20ού αιώνα, τις οποίες αποδελτίώσαμε την περίοδο 1980 κ.ε. σε δημόσιες βιβλιοθήκες (κυρίως στην Μπενάκειο της Βουλής). Εφημερίδες της Δυτ. Μακεδονίας (Κοζάνης, Καστοριάς και Γρεβενών), που εκδόθηκαν μετά την

και περιγραφές ληστρικών επεισοδίων ήταν προσφιλές ανάγνωσμα για το κοινό των εφημερίδων, αθηναϊκών και επαρχιακών, οι οποίες, πέρα από τα συχνά περιστατικά ληστειών, συχνά δημοσίευαν, σε πολλές συνέχειες, ποικίλα αναγνώσματα, ιδίως λαϊκά μυθιστορήματα για τους ληστές, την ζωή και την δράση τους. Αυτά συνήθως κυκλοφορούσαν και ως αυτοτελή βιβλία, προπαντός για διάσημους και περιβόητους ληστάρχους και ληστές⁹.

Η ληστεία, «η φθοροποιός αυτή επιδημία», όπως την αποκαλεί τον 19ο αιώνα ο Παύλος Καλλιγιάς¹⁰, ο διαπρεπής νομομαθής, δικαστής και πολιτικός, δεν εμφανίζεται σε μια περιοχή τυχαία ή αυτόματα. Ούτε υπάρχει «κλίσις προς ληστεϊάν», ούτε «την γεννάει» ο τόπος, όπως επισημαίνει και ο παλαιός καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και γνώστης του Δυτικομακεδονικού χώρου και του πολιτισμού του Αντών. Σιγάλας, διαφωνώντας ευλόγως με άλλους παλαιότερους συγγραφείς (όπως ο ιστοριοδίφης της Μακεδονίας Ιωάννης Βασδραβέλλης κ.ά.). Αντίθετα, διατυπώνει την ορθή άποψη, μελετώντας το συναφές προς την ληστεία θέμα του κλεφταρματολισμού στην Μακεδονία, ότι «ωρισμένες τοπικές συνθήκες, προπάντων οικονομικές και διοικητικές», εννοώντας την φτώχεια, την κακοδιοίκηση, τις αυθαρεσίες των κρατικών αρχών κ.λπ., είναι καθοριστικές στην εμφάνιση της ληστείας και των φορέων της¹¹. Πράγματι, η

απελευθέρωση του 1912, αποδελτιώσαμε κατά καιρούς και στις βιβλιοθήκες της περιοχής. Έτσι αντλήσαμε ένα πλούσιο και ενδιαφέρον, μεταξύ άλλων, υλικό και για την ληστεία των τριών πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα. Από το εκτεταμένο αυτό υλικό ένα μέρος, το σημαντικότερο, θα χρησιμοποιήσουμε και θα σχολιάσουμε εδώ. Διότι σε περιόδους έντασης της ληστείας, τόσο στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα όσο και στις τρεις πρώτες του 20ού, η σχετική ειδησεογραφία, τα άρθρα, σχόλια κ.λπ. των εφημερίδων του μακεδονικού χώρου, όπως και γειτονικών περιοχών, της Θεσσαλίας προπαντός, ήταν πολύ συχνά, σχεδόν καθημερινά σε ορισμένες περιόδους και περιοχές, χαρακτηριστικό παρεπόμενο του μακροχρόνιου ληστρικού φαινομένου.

9. Βλ. σχετικά Χρήστος Α. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα: Μύθοι-παραστάσεις-ιδεολογία*, (Αθήνα), εκδ. Πλέθρον, (1997), σειρά «Λαϊκός πολιτισμός-Τοπικές κοινωνίες», όπου και ιδιαίτερα κεφάλαια για τις κυρίαρχες παραστάσεις του ληστή (σ. 135-162) και της ληστείας (σ. 163-199) στον λόγο των λαϊκών μυθιστορημάτων, καθώς και για την οργάνωση, τους κανόνες λειτουργίας, την ιεραρχία, τις πρακτικές και τις ηθικές αξίες του κόσμου των ληστών (σ. 201-226). Σε άλλη μελέτη μας θα αναφερθούμε στον καθημερινό βίο των ληστών, τις συνήθειες, την οργάνωσή τους κ.λπ. στην Δυτ. Μακεδονία.

10. Ιωάν. Μ. Κονιδάρης, «Ο "Θάνος Βλέκας" του Παύλου Καλλιγιά: Μια ιστορικοοικονομική θεώρηση», στον τόμο: *Αφιέρωμα στον Ανδρέα Α. Γαζή*, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σ. 304. Ο «Θάνος Βλέκας», το πρώτο αξιόλογο νεοελληνικό μυθιστόρημα, έχει υπόθεση εμπνευσμένη από την ληστοκρατία την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, με ενδιαφέρον όχι μόνο κοινωνικοϊστορικό, αλλά και λογογραφικό.

11. Αντών. Σιγάλας, «Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν», στο βιβλίο του: *Εκ-*

εμφάνιση της ληστείας σε ένα τόπο – και στην προκειμένη περίπτωση στην Δυτ. Μακεδονία – η έντασή της και ο χρονικός προσδιορισμός της, συνδέεται με ορισμένους βασικούς παράγοντες, οι οποίοι διαμορφώνουν την φυσιογνωμία και την λειτουργία της. Τέτοιοι παράγοντες υπήρξαν: 1) Η ισχυρή κλεφταρματολική παράδοση της Δυτικής Μακεδονίας με περιώνυμους κλεφταρματολούς, όπως τον Παναγ. Μεϊντάνη (ήδη τον 17ο αιώνα), τους Ζιακαίους των Γρεβενών, τους Λαζαίους του Ολύμπου κ.ά., ίσως λιγότερο προβεβλημένους, παράδοση πού επιζούσε, όπως και σε άλλα τουρκοκρατούμενα μετά και το 1830 μέρη, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. 2) Η ευνοϊκή φυσική γεωγραφία και εδαφική διαμόρφωση της περιοχής, με το πολύ ορεινό έδαφος, τα πλούσια και πυκνά δάση, που ήταν κατάλληλα για κρησφύγετα και ενδιαίτηματα ληστών. Επιπλέον η περιοχή της Ανασελίτσας (σήμ. Βοίου) αποτελεί σημαντικό πέρασμα από την Ήπειρο και Νότια Αλβανία προς την Δυτ. Μακεδονία και ανατολικότερα. Η γεωγραφική θέση της είναι, όπως παρατηρεί γενικότερα για την γεωγραφική θέση της Ελλάδος ο κοινωνιολόγος και κοινοτιστής του Μεσοπολέμου Κων. Δ. Καραβίδας, «θέσις διαβάσεως (...), θέσις κατάλληλη για ενέδρα»¹². 3) Το άγονο, προπαντός για τα πρωτόγονα γεωργικά μέσα της εποχής εκείνης, έδαφός της, το οποίο ανάγκαζε κυρίως τα γεωργοκτηνοτροφικά χωριά να ζουν σε καθεστώς μεγάλης ή σχετικής φτώχειας, καθώς οι κάτοικοι διαθέταν ελάχιστες και ανεπαρκείς καλλι-

λαϊκευμένα μελετήματα, [τόμ. πρώτος], Αθήναι 1970, σ. 99. Ο περιηγητής Baker έγραφε, αντίθετα, μετά τα μέσα του 19ου αιώνα: «Οι Έλληνες περισσότερο από τους άλλους Τούρκους υπηκόους, αν εξαίρεση κανείς τους Κιρκασιούς [και τους Αλβανούς] κλίνουν προς την ληστεία και οι περισσότερες από τις ομάδες που συνήθιζαν να λυμαίνονται τα βουνά που χωρίζουν την Θεσσαλία από την Μακεδονία ήταν αχρείοι αυτού του έθνους» (Απόστ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 626, όπου ο Βακαλόπουλος επισημαίνει, διαφωνώντας με τον περιηγητή, ότι οι αρματολοί και κλέφτες του Ολύμπου ζητούσαν την απελευθέρωση της πατρίδος τους). Ο Κωνστ. Φαλτάιτς, ο οποίος στον Μεσοπόλεμο ασχολήθηκε με τους ληστές και την ληστεία στην Ελλάδα (και στην Δυτ. Μακεδονία) και την λαογραφία του ληστρικού βίου, αρθρογραφώντας κυρίως σε αθηναϊκές εφημερίδες, θεωρούσε επίσης ότι ληστές παρήγαν συγκεκριμένες περιοχές και χωριά, όπως τα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών, κατά φυσικό και αυτονόητο τρόπο. Όμως και εκεί οι τοπικές συνθήκες, οικονομικοκοινωνικές, πολιτιστικές και γεωγραφικές, ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για την ανάπτυξη της ληστείας.

12. Κ. Δ. Καραβίδας, *Σοσιαλισμός και κοινοτισμός*, Αθήναι 1930, σ. 28-29, υποσημείωση, όπου επίσης επισημαίνει ότι ακριβώς λόγω γεωγραφικής θέσεως οι Έλληνες άλλοτε μεν, συνθέτοντας γηγενή και διαβατικά στοιχεία, δημιούργησαν θετικό πολιτισμό, άλλοτε δε ασχολήθηκαν με την ληστεία και πειρατεία, «επαγγέλματα κατ' επίφασιν πολύ διαφορετικά, τα οποία όμως υπήκουν στον ίδιο βιολογικό και γεωοικονομικό νόμο και τα οποία συνεπώς είναι και τα δύο (...) αξιομελέτητα».

εργήσιμες εκτάσεις και βοσκοτόπια, που θα τους έδιναν ικανοποιητικό γεωργικό και κτηνοτροφικό εισόδημα. 4) Το απόμερο και απονομωμένο της περιοχής, ιδίως των επαρχιών Ανασελίτσας, Γρεβενών και Καστοριάς, σε συνδυασμό με την παντελή σχεδόν έλλειψη δρόμων και γενικά μέσων συγκοινωνίας όχι μόνο στην τουρκοκρατία, αλλά μέχρι και τον Μεσοπόλεμο¹³, στοιχεία που καθιστούσαν δύσκολη και συνήθως αναποτελεσματική και καθυστερημένη την παρουσία και δράση των κρατικών οργάνων τάξεως για την πάταξη της ληστείας και την εμπέδωση κλίματος ασφάλειας, απαραίτητου για κάθε οικονομική δραστηριότητα. Το κλίμα αυτό της ανασφάλειας λόγω της ληστείας είχε συχνά οδυνηρές για την ζωή και καταστροφικές για τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων συνέπειες, όπως θα αναφερθεί παρακάτω. 5) Η γενικότερη αναστάτωση, ανασφάλεια και σύγχυση που προκαλούσαν οι επαναστατικές εξεγέρσεις και τα απελευθερωτικά κινήματα τόσο κατά την τουρκοκρατία (1770, 1821¹⁴) όσο και μετά την δημιουργία του ελληνικού κράτους (1830) με τις περιοδικές εκρήξεις της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας (1854, 1878, ελληνοτουρκικός πόλεμος 1897, δράση Ελλήνων ανταρτών ως αντίδραση στα επεκτατικά σχέδια των Βουλγάρων κυρίως από το 1895-96 κ.ε. και προπαντός κατά την ένοπλη φάση του Μακεδονικού αγώνα, 1904-1908,

13. Μέχρι τα πρώτα μετά το 1930 χρόνια δρόμος για αυτοκίνητα έφθανε μόλις μέχρι το Τσοτίλι Βοίου. Για να φθάσει σε πολλά άλλα χωριά, όπως π.χ. στο Πολυκάστανο, χρειάζονταν, εκτός από την διάνοιξη των δρόμων που γινόταν συχνά με την προσωπική κυρίως εργασία των χωρικών, όπως έγινε και στο χωριό αυτό, γέφυρες στα πολυάριθμα ποτάμια-παραιοποτάμους του Αλιάκμονα στην περιοχή, αδιάβατα ιδίως τον χειμώνα. Κάποτε συνέβαλαν στην διάνοιξη των πρώτων αυτών δρόμων και έμποροι ξυλείας, για να μπορέσουν να αξιοποιήσουν τα πλούσια δάση του Βοίου, καθώς και λίγοι επαγγελματίες αυτοκινητιστές, οι οποίοι κατάγονταν από απομονωμένα χωριά, όπως το Πολυκάστανο, όπου αυτοκίνητο έφθασε γύρω στο 1934-35, όταν η ληστεία είχε πια εξαλειφθεί (Θεόδ. Β. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή. Πολυκάστανο: αναδρομή στο χρόνο. Συμβολή στην ιστορία της Δ. Μακεδονίας*, (Αθήνα) 1985, σ. 287).

14. Ενθύμηση του Λιμποχόβου (Διλόφου) Βοίου για την τραγική κατάσταση της περιοχής το 1821: «Το 1821, Άνοιξις εξεγέργη η ελληνική γνωστή Επανάστασις και διήρκεσε μέχρι το 1828: οκτώ έτη κατά σειράν. Οι κάτοικοι του χωρίου έφευγαν εις τα δάση, εις τα σπήλαια. Εκεί ήτον η κατοικία των. Απερνούσαν στρατεύματα αλβανικά και δεν είχαν πειθαρχία. Ήτον όλοι εθελονταί (τουρκιστί μπασί-ποζούκ) [δηλ. βασιβουζούκοι, άτακτοι στρατιώτες] και έκαναν μεγάλες καταχρήσεις, έκλεβαν, εφόνευαν, αιχμαλωτίζαν, επρόσβαλναν και πολλά άλλα. Πολλοί κάτοικοι απέθνησκον εις τα δάση και τας νύκτας τους έφερναν και τους έθαπταν εις την εκκλησίαν. Εφημέριος της χώρας [Λιμποχόβου] ήτον ο Νικόλαος Ντρούγκας», ο οποίος έγραψε την ενθύμηση στο ημερολόγιο του Παπανικόλα Κουκόλη (Αντών. Σιγάλας, «Ενθυμήσεις, το χρονικόν του λαού», στο βιβλίο του, *Εκλαϊκευμένα μελετήματα*, ό.π., σ. 105-106. Πρβλ. Στέφ. Αθ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοίου*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 21).

Βαλκανικοί πόλεμοι). Σε όλες τις δυναμικές αντιδράσεις των Ελλήνων για απελευθέρωση, εκτός από τα αντίποινα, τις διώξεις, λεηλασίες και αυθαιρεσίες των τουρκικών αρχών και του στρατού, υπήρχαν για τους υπόδουλους και οι ληστρικές επιδρομές προπαντός ατάκτων σωμάτων και ληστρικών ομάδων Τουρκαλβανών, ενώ δεν απουσίαζαν και Έλληνες λησταντάρτες και κοινοί ληστές.

6) Εσωτερική αναστάτωση, πολιτική ρευστότητα και κρατική αποδιοργάνωση ιδίως στον Μεσοπόλεμο (για την Μακεδονία μετά το 1912 επέδρασε και ο Εθνικός Διχασμός, ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, η εγκατάσταση των προσφύγων κ.ά.).

Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω παραγόντων – στους οποίους πρέπει να προστεθούν η υπερφορολόγηση, οι έκτακτες εισφορές των κατοίκων, ιδίως όταν η Οθωμανική αυτοκρατορία διεξήγε πολέμους και εκστρατείες, οι αυθαιρεσίες πασάδων, μπέηδων (προπαντός όταν ήταν Τουρκαλβανοί) και γενικά τοπικών οργάνων της εξουσίας, η κακοδιοίκηση και η έλλειψη δικαιοσύνης για τους ραγιάδες στα χρόνια της δουλείας, καθώς και άλλοι δευτερεύοντες παράγοντες¹⁵ – ήταν η εμφάνιση, η εξάπλωση και η ένταση της ληστείας για μακρόχρονο διάστημα, με χαρακτηριστικές και διαφορετικές κατά καιρούς μορφές της, όπως θα δειχθεί στην συνέχεια, στην Δυτ. Μακεδονία. Όπως πολύ εύστοχα έχει επισημάνει ήδη στον Μεσοπόλεμο ο καθηγητής, ακαδημαϊκός Αντώνιος Κεραμόπουλος από την Βλάστη Κοζάνης, βαθύς γνώστης της περιοχής από βίωμα κατά την περίοδο έντασης της ληστείας και από επιτόπια έρευνα, μόλις αυτή εξαλείφθηκε, «τα όρη ταύτα (Όλυμπος, Καμβούνια, Βαρνούς) και η Πίνδος ήσαν και μέχρι χθες ληστογόνα και ληστοτρόφα, δεν έχει δε η νεώτερα ελληνική ιστορία πολλά παραδείγματα ληστών, οίτινες να κατήγοντο εξ άλλων ορέων και να παρέσχον εις το κράτος πράγματα, όσα οι εξ εκείνων καταγόμενοι»¹⁶.

Η ληστεία, πρόβλημα έντονο και κυρίαρχο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων ολόκληρης σχεδόν της Μακεδονίας, προπαντός της ορεινής, δεν απα-

15. Για τους παράγοντες, οι οποίοι διαμόρφωσαν την ληστεία στην κεντρική Ελλάδα (Στερεά, Θεσσαλία) και Ήπειρο βλ. Ιωάνν. Σ. Κολιόπουλος, *Περί λύχνων αφάς: Η ληστεία στην Ελλάδα (19ος αι.)*, ό.π., σ. 7-8. Για την μεγάλη προπαντός κτηνοτροφία ως παράγοντα που εξέθρεψε την ληστεία στην Ήπειρο βλ. Ευάγγ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 57-58. Στην ελεύθερη Ελλάδα (1830-1930) είναι πολύ σημαντική και η πολιτική πλευρά της ληστείας (σχέσεις, επαφές, διασυνδέσεις κ.λπ. των ληστών γενικά και ειδικότερα με στρατιωτικούς, πολιτικούς κ.ά. κρατικούς αξιωματούχους και υπαλλήλους, όπως αυτές διαφαίνονται και στο παραπάνω μυθιστόρημα του Π. Καλλιγά· βλ. Ιωάνν. Κονιδάρης, ό.π., σ. 304-305). Με την πολιτική πλευρά της ληστείας μετά τα μέσα του 19ου αιώνα (1862-71) ασχολήθηκε ο γνωστός Άγγλος ιστορικός της επαναστάσεως του 1821 George Finley (Ιωάν. Κολιόπουλος, ό.π., σ. 14).

16. Αντών. Δ. Κεραμόπουλος, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, εν Αθήναις 1939, σ. 143.

σχόλησε για αιώνες – τουλάχιστον από την μέση τουρκοκρατία και εξής και την εμφάνιση σημείων παρακμής του Οθωμανικού κράτους – μόνο τον πληθυσμό της Μακεδονικής υπαίθρου. Διότι και οι κάτοικοι πόλεων της Μακεδονίας (Κοζάνης, Σιάτισας, Άργους Ορεστικού κ.ά., για να περιοριστούμε στην Δυτ. Μακεδονία) είχαν πέσει, όχι σπάνια, θύματα διαφόρων ληστών. Ακόμη και η ίδια η πρωτεύουσά της, η Θεσσαλονίκη, υπέστη και ελεύθερη, κατά τον Μεσοπόλεμο, επανειλημμένες ληστρικές επιθέσεις. Η περιβόητη ληστοσυμμορία των Σαλκουρτζήδων από την Χαλκιδική είχε γίνει το 1923-24 ο φόβος και ο τρόμος των Θεσσαλονικέων¹⁷. Εκεί όμως όπου η ληστεία είχε προσλάβει συχνά ανεξέλεγκτες διαστάσεις, όταν μάλιστα την ευνοούσε και η ιστοριοπολιτική συγκυρία, ήταν η Δυτ. Μακεδονία. Ιδίως στην τουρκοκρατία η ληστεία ήταν μόνη και διαρκής πληγή για την περιοχή και προπαντός για το δυτικότερο τμήμα της, προς την Ήπειρο και την Αλβανία, τον καζά (επαρχία) Ανασελίτσας, όπως και της Καστοριάς, με την συχνή παρουσία και τις άγριες επιδρομές των Τουρκαλβανών, προπαντός των Κολωνιάτων (προερχομένων από τα μουσουλμανικά χωριά του καζά της Κολώνιας)¹⁸. Ο τι βίαιο και ληστρικό αντιπροσώπευαν για

17. Βλ. σχετικά Βασ. Τζανακάρης, *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκατώνουν*, ό.π., σ. 147-128, ιδίως σ. 119-121. Οι Σαλκουρτζήδες αντέστρεψαν τα μέχρι τότε παραδοσιακά δεδομένα της ληστείας των ορεσίβιων συναδέλφων τους, μεταφέροντας τα ληστρικά επεισόδια από τον αγροτικό χώρο της Χαλκιδικής, όπου έδρασαν αρχικά, στον αστικό χώρο, μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, υλοποιώντας κατά κάποιο τρόπο τις προβλέψεις του ευφυούς αρχιληστή της περιοχής Σερβίων Φ. Γιαγκούλα ότι οι ληστές κάποια στιγμή θα εγκαταλείψουν τα βουνά και θα εισέλθουν για δράση στις πόλεις (Β. Τζανακάρης, ό.π., σ. 119). Ληστείες μέσα στην Θεσσαλονίκη είχε πραγματοποιήσει 6-7 χρόνια νωρίτερα και ο αρχιληστής Κωστ. Μπλαντέμης με την ολιγομελή συμμορία του (Β. Τζανακάρης, ό.π., σ. 85).

18. Η επαρχία της Κολώνιας, που βρίσκεται ΒΔ. του Γράμμου και Β. της επαρχίας της Κόνιτσας είχε 22 τουρκαλβανικά χωριά και 5 χριστιανικά (μεταξύ των οποίων και 2 της σημερινής επαρχίας της Κόνιτσας: τους Χιονιάδες –χωριό αγιογράφων– και το Λεσκάτσι, σήμ. Ασημοχώρι). Για την Κολώνια, τα χωριά και τον πληθυσμό τους στα μέσα του 19ου αι. βλ. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου* (...), τόμος δεύτερος, εν Αθήναις 1856, [ανατ.: Αθήνα, Κουλτούρα, 2004], σ. 89-91, όπου γράφει (σ. 89) ότι είναι χώρα «ανοικουμένη πρό τινων εκατονταετηρίδων υπό αγρίων Αλβανοτούρκων, οίτινες πριν του Αλή πασά υπήρξαν αδιάλειπτος μάλιστα των περιοίκων χριστιανών και των δι' αυτής αναποφεύκτως ηναγκασμένων, ίνα διέρχωνται από της Ηπείρου εις Μακεδονίαν. Οι νυν Κολωνιάται την αυτήν σχεδόν διάθεσιν και τάσιν των προγόντων των δεικνύουσι, καίτοι πολλάκις τιμωρηθέντες σκληρώς». Τα λίγα χριστιανικά χωριά της ήταν μαστοροχώρια («την τέχνην της οικοδομίας επαγγελλόμενα» κατά Αραβαντινόν), που οι κτίστες τους έφθαναν μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα για εργασία ακόμη και στην Κεντρική Μακεδονία (κυρίως Πιερία), όπως γνωρίζουμε από επιτόπια έρευνα. Για την Κολώνια, τα χωριά της και τον πληθυσμό τους επί τουρκοκρατίας βλ. και Χαρίλ. Γκούτσος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τόμ. Β', Αθήνα 2021, σ. 142-144, όπου επισημαίνεται

την Ήπειρο και ιδιαίτερα για τις επαρχίες Πωγωνίου, Κόνιτσας κ.ά. οι γείτονές τους Καραμουρατάτες¹⁹ Τουρκαλβανοί, αντιπροσώπευαν αντίστοιχα για την Δυτ. Μακεδονία, την Κοζάνη, το Βόϊο και την Καστοριά και τους κατοίκους των επαρχιών αυτών, αλλά και της γειτονικής Κόνιτσας, οι Κολωνιάτες, επίσης Τουρκαλβανοί. Αλλά γενικά και οι χριστιανοί Λιάπηδες της Νότιας Αλβανίας στα μετεπαναστατικά χρόνια διατηρούσαν «τον χαρακτήρα της αρχαίας αυτών αγριότητα και του ληστρικού βίου των»²⁰.

Ιστορική εισαγωγή στο θέμα θα αποτελέσει η αναφορά μας στην ληστεία της περιοχής κατά τον 17ο και προπαντός 18ο αιώνα, για να φανεί το χρονικό εύρος και η συνεχώς εντεινόμενη ληστρική δράση στην Δυτ. Μακεδονία, η οποία παγιώθηκε ως ενδημικό φαινόμενο σε αρκετές ιστορικές περιόδους, ιδίως τον 18ο και 19ο αιώνα.

Η ληστεία και η ανασφάλεια στην Δυτ. Μακεδονία ήδη από τον 16ο-17ο αιώνα την καθιστούσε απροσπέλαστη στους Ευρωπαίους περιηγητές, με αποτέλεσμα να διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες για την περιοχή τότε, συνακόλουθα και για την ληστεία. Οι ανύπαρκτες τότε συγκοινωνίες, οι οποίες βελτιώθηκαν κάπως μετά το 1800, επί Αλή πασά, επέτειναν την απομόνωση της περιοχής από τον υπόλοιπο κόσμο. Η βελτίωση του οδικού δικτύου συνετέλεσε, ώστε από τις αρχές του 19ου αιώνα, σημαντικοί περιηγητές, όπως οι Leake και Rouquerville, να την επισκεφθούν και να μας δώσουν, πέραν των άλλων, και πληροφορίες για την ληστεία και την έλλειψη γενικά ασφάλειας²¹. Ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπή νωρίτερα, λίγο μετά τα μέσα του 17ου αιώνα, συχνά στο

(σ. 144) ότι οι κάτοικοι της βιοπορίζονταν κυρίως ως μισθοφόροι στρατιώτες και ως ληστές, ενώ ελάχιστοι ήταν γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Ο περιηγητής Φραγκ. Πουκεβίλ γράφει ότι οι Κολωνιάτες δεν πλήρωναν φόρους επί Αλή πασά, ο οποίος, παρά τις ληστείες που διέπρατταν, δεν τους κακομεταχειριζόταν, αλλά τους χρησιμοποιούσε για τα σχέδιά του, τους έστελνε σε διάφορες περιοχές, κυρίως βέβαια στην Δυτ. Μακεδονία, για να δημιουργούν ταραχές και αναστάτωση, ώστε να αναγκάζονται οι τοπάρχες του σουλτάνου να τις εγκαταλείψουν, ώστε στη συνέχεια ο Αλής να επεκτείνει προς τα εκεί την σατραπεία του (Χ. Γκούτος, *ό.π.*, σ. 144).

19. Οι Καραμουρατάτες, που κατοικούσαν είκοσι περίπου χωριά υπαγόμενα στους καζάδες Πωγωνίου και Κόνιτσας, λήστευαν τα χριστιανικά χωριά των γύρω περιοχών μέχρι τα χρόνια του Αλή πασά. Οι μπέηδες της Καραμουρατιάς τον 19ο αιώνα είχαν τσιφλίκια τους τα χωριά αυτά, που είχαν εξισλαμισθεί «από καιρού εις καιρόν» κατά τον Π. Αραβαντινό. Βλ. σχετικά την *Χρονογραφία της Ηπείρου*, *ό.π.*, σ. 71-73.

20. Νικόλ. Λωρέντης, *Νεωτάτη διδακτική γεωγραφία προς ευχερή γνώσιν όλων των μερών και κατοίκων της γης, φιλοπόνως ερανισθείσα (...)*, τόμ. δεύτερος, εν Βιέννη 1838, σ. 374.

21. Γεώργ. Τσότσος, «Ιστορικές διαδρομές της περιοχής Γρεβενών στην οθωμανική περίοδο από τις γραπτές πηγές και τα πέτρινα γεφύρια», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου απανταχού Γρεβενιωτών (16-19 Αυγ. 2018)*, Γρεβενά, έκδ. Δήμου Γρεβενών, 2018, σ. 9-10.

εκτενές οδοιπορικό του για την Μακεδονία μας κάνει να αντιληφθούμε την ρευστή κατάσταση της ασφάλειας που επικρατούσε τότε εκεί και να σχηματίσουμε μία κάπως σαφή εικόνα γι' αυτή. Ιδιαίτερα στην Δυτική Μακεδονία, στις περιοχές Σαρί-Γκιόλ (μεταξύ Κοζάνης-Πτολεμαΐδας) και Μοναστηρίου ήταν πολύ αισθητή, όπως γράφει, η παρουσία και η απειλή του ληστή Πάνου, πιθανότατα του γνωστού από άλλες πηγές Πάνου Μείντάνη²², ο οποίος σχεδόν ταυτόχρονα μπορούσε να κάνει επιδρομές και ληστείες στην πόλη του Μοναστηρίου στην ΒΔ. Μακεδονία, αλλά και πολύ νοτιότερα, στην Θεσσαλία, στο γνωστό για την διάσημη κατά την τουρκοκρατία εμποροπανήγυρη του Μοσχολούρι Καρδίτσας²³. Το γεγονός αυτό είναι ενδεικτικό της ταχύτητας και της ευκολίας, με την οποία το πολυπληθές σώμα του κινούνταν από την ΒΔ. Μακεδονία μέχρι την καρδιά του δυτικοθεσσαλικού κάμπου²⁴. Ο ίδιος, όπως δείχνει και το επώνυμό του²⁵, ήταν ληστής, που υπήρξε, όπως συνέβαινε, ως γνωστόν, συχνά στην τουρκοκρατία, και κλέφτης και αρματολός (περ. 1660-1700). Είναι ενδιαφέρονσα η επισήμανση ότι ούτε ο ίδιος ο Τούρκος περιηγητής αισθανόταν ασφαλής κατά την περιοδεία του, παρά το γεγονός ότι κατά την διάρκεια της εκτελούσε συγχρόνως κρατική υπηρεσία στην Δυτ. Μακεδονία και συνήθως συνοδευόταν γι' αυτό από πενήντα περίπου Τούρκους στρατιώτες, σε περίπτωση που ο Πάνος Μείντάνης ήθελε να τον σταματήσει κάπου²⁶. Από τα ορεινά κρησφύγετά του ο τελευταίος έκανε ξαφνικές επιδρομές στα πεδινά, οι οποίες μας δείχνουν ότι ήταν ο πραγματικός κυρίαρχος της περιοχής. Γι' αυτό οι Τούρκοι αναγκάστηκαν

22. Βλ. γι' αυτόν Απόστ. Βακαλόπουλος, «Ο αρματολός Μείντάνης (τέλη 17ου αι.)», *Παγκαρπία Μακεδονικής γης-μελέτες* Απόστ. Ε. Βακαλοπούλου, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδον. Σπουδών-Μακεδον. Βιβλιοθήκη, αρ. 53, 1980, σ. 475-479 [αναδημ. από τα *Ελληνικά*, τόμ. 13 (1954) σ. 160-164]· βλ. και σ. 393-394.

23. Βλ. ενδεικτικά Νίκος Καραφύλλης, «Το Μασκλούρι παζάρν», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Μελετών Καρδίτσας*, Αθήνα, 12-13 Οκτωβρ. 1991, (Αθήνα 1991), σ. 163-176.

24. Βλ. Βασ. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί (εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια)*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδον. Σπουδών-Μακεδον. Βιβλιοθήκη, αρ. 39, 1973, σ. 52, όπου ειδικά κεφάλαια της εισαγωγής (σ. 51-61) για την ασφάλεια στην μακεδονική ύπαιθρο και τον κλεφταρματολό του β' ημίσεος του 17ου αι. Μείντάνη.

25. Η λ. μείντάνης έχει την σημασία του ληστή, του κλέφτη και φαίνεται ότι, μετά την ανταρσία του Μείντάνη στην Δυτ. Μακεδονία (ο Ν. Κασομούλης τον θεωρεί Κοζανίτη), αυτή η λέξη-προσωνύμιο έγινε τελικά επώνυμο δίπλα στο βαπτιστικό του Πάνος, όπως έγινε και με τα ονόματα άλλων κλεφταρματολών (Απόστ. Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 475). Ο Β. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 60, υποσημ. 2, θεωρεί, αντίθετα, ότι το επώνυμο του κλεφταρματολού δεν οφείλεται στην ληστρική του δραστηριότητα, αλλά στο γεγονός ότι αυτό επιχωριάζει στην περιοχή της Δυτ. Μακεδονίας.

26. Γι' αυτό ο Τσελεμπί προτίμησε να ανέβει μόνος του στα βουνά του Σισανίου (επαρ-

αργότερα να τον αναγνωρίσουν και να του παραχωρήσουν το τοπικό αρματολικί²⁷. Η Ανασελίτσα ήταν άλλωστε από τις περιοχές της Μακεδονίας (όπως και τα Σέρβια και τα Γιαννιτσά), όπου είχαν τοποθετηθεί αρματολοί ως φρουροί συνοριακοί ή των δερβενίων²⁸.

Χαρακτηριστική είναι ιδίως η περιγραφή του Τσελεμπί, η οποία μας αποκαλύπτει την δράση των Ελλήνων κλεφτών της εποχής του, που εξόντωναν τους μουσουλμάνους, και η απευχή του για τα πολύ επικίνδυνα και τότε για τους ταξιδιώτες στενά του Σαρανταπόρου²⁹, να μην ξαναπεράσει από εκεί: «Ο παντοδύναμος Θεός, γράφει, να δώση να μη ξαναπεράσω το στενό αυτό· γιατί στον καθένα μυρίζει ανθρώπινο αίμα. Άπιστοι, που ονομάζονται χαϊντούκ [κλέφτες]

χίας Ανασελίτσας) με την συνοδεία ενός μόνον υπηρέτη. Κρησφύγετα του κλέφτη στην περιοχή ήταν συνήθως τα δασώδη βουνά Μουρίκι (μεταξύ Καστοριάς-Βοΐου, το οποίο αποτελεί προέκταση του Σινιάτσικου προς την Καστοριά) και Σάτκα, δηλ. το όρος Τίταρος, προέκταση των Πιερίων ορέων στην περιοχή Σερβίων (Βασ. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 52). Την ανασφάλεια και τον φόβο του Τσελεμπί στην Δυτ. Μακεδονία, ίσως σε μικρότερο βαθμό, αισθάνθηκε και ο Γάλλος περιηγητής στην περιοχή Victor Bérard στο τέλος του 19ου αιώνα, δηλ. σχεδόν 230 χρόνια μετά τον Τούρκο περιηγητή: «Όταν ταξιδεύεις στην Τουρκία, το καλύτερο είναι να στηρίζεις στα δεξιά σου σ' ένα χωροφύλακα [ο Bérard βρήκε για συνοδό του ένα Τούρκο-καυκάσιο ζαπίτς, δηλ. χωροφύλακα] και στ' αριστερά σου σ' ένα παλικάρι [όπως και έπραξε ο ίδιος, χρησιμοποιώντας ένα χριστιανό, πρώην ληστή, στο ταξίδι του στην Μακεδονία]· κι ο ένας κι ο άλλος χρειάζονται στην ώρα τους» (V. Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία: Έλληνες-Τούρκοι-Βλάχοι-Αλβανοί-Βούλγαροι-Σέρβοι*, (Αθήνα), εκδ. Τροχαλία, (1987), σ. 42). Αλλά και 90 περίπου χρόνια νωρίτερα από τον Bérard, ο συμπατριώτης του περιηγητής Φραγκ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (άνοιξη του 1806)*, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια: Γιάννης Τσάρας, Θεσσαλονίκη, Εκδοτ. οίκος Αφών Κυριακίδη, χ.χρ. [περ. 1982-840], σ. 63-64, αντιμετώπισε ανάλογους κινδύνους και φόβους κατά το ταξίδι του στην Δυτ. Μακεδονία. Διότι, πέραν των άλλων, δεν τον είχε εφοδιάσει ο Αλή πασάς με ένα μπουγιουρντί προς τις εκάστοτε τοπικές αρχές, για να τον συνδράμουν στο δύσκολο και επικίνδυνο ταξίδι του, όπως του είχε υποσχεθεί. Έτσι αναγκάστηκε να ματαιώσει την μετάβασή του στο Μοναστήρι (Μπιτόλια). Επί πλέον τον είχε εγκαταλείψει ο Τούρκος προστάτης του, ενώ ο καϊμακάμης Καστοριάς περίμενε να του δώσει ο Πουκεβίλ δώρα: «Είχα φανεί απόκοτος στους κινδύνους (...), ρίχτηκα σαν τυχοδιώκτης κατά την Εορδαία (...)

27. Βασ. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία*, *ό.π.*

28. Ιωάνν. Κ. Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Β' έκδοσις, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδον. Σπουδών, 1970, σ. 17.

29. Τα Στενά του Σαρανταπόρου, μεταξύ των Καμβουνίων ορέων και του Τίταρου, ήταν επικίνδυνα για τους οδοιπόρους και ταξιδιώτες όχι μόνο κατά την τουρκοκρατία, όπως τα περιγράφει ο Τούρκος περιηγητής, αλλά σ' όλη την διάρκεια της ληστοκρατίας στην Δυτ. Μακεδονία, δηλ. και μετά την απελευθέρωσή της, μέχρι το 1930 περίπου. Και αυτό όχι μόνο λόγω της φυσικής γεωγραφίας της περιοχής με το πολύ στενό και δύσβατο πέρασμα, όπως υποδηλώνει και το ίδιο το τοπωνύμιο Σαραντάπορο, μακρύ στενό, το οποίο δεν έδινε πολλές

εξολοθρεύουν τους ανθρώπους. Γιατί πάνω και κάτω οι δρόμοι του [μεταξύ Σερβίων-Ελασσόνας] είναι φοβεροί και επικίνδυνοι και δασωμένοι· είναι όλοι τόποι για ενέδρα. Σε κάθε λάκκο του πάμπολλοι μάρτυρες [δηλ. Τούρκοι] είναι θαμμένοι· γιατί άλογο δεν περνά· οι πεζοί αναγκάζονται να περνούν ένας-ένας. Δόξα τω Θεώ, η προστασία του Θεού μας φύλαξε και περάσαμε σώοι»³⁰. Επίσης και σε πολλά άλλα μέρη της Δυτ. Μακεδονίας τότε, απ' όπου πέρασε ο Άγγλος περιηγητής του 17ου αιώνα E. Brown, η κατάσταση ήταν τόσο ανώμαλη, ώστε οι κάτοικοι τρομοκρατημένοι έφευγαν προς τα δάση, μόλις έβλεπαν ξένους³¹.

πιθανότητες διαφυγής σε όσους δέχονταν εκεί ληστρικές ή άλλες επιθέσεις. Ήταν επικίνδυνο και επειδή αρκετά χωριά της περιοχής, στα μεταπελευθερωτικά τουλάχιστον χρόνια και κυρίως στην δεκαετία του 1920, τόσο εκείνα που ανήκουν στον νομό Κοζάνης (χωριά των Σερβίων), όπως ο Μεταξάς (γενέτειρα του πιο διάσημου αρχιληστή Φ. Γιαγκούλα, ο οποίος είχε επίκεντρο της δράσης του και «λημέριαζε» στην περιοχή), το Λιβαδερό κ.ά. στις πλαγιές των Καμβουνίων, όσο και αυτά που ανήκουν στην επαρχία Ελασσόνας της Λάρισας, όπως η Άκρη (τ. Μπεσιρτισιά, γενέτειρα του αρχιληστή Θωμά Γκαντάρα), το Λουτρό (γενέτειρα των φοβερών ληστών αδελφών Περικλή και Δημητρίου Παπαγεωργίου, συνεργατών του Γκαντάρα και μετά τον θάνατό του συνεργατών του Γιαγκούλα), το Σαραντάπορο (τ. Γλύκοβο ή Γκλίκοβο), η Τσαπουρνιά, όλα χωριά στις πλαγιές των ληστογόνων Καμβουνίων, η Μηλιά (τ. Βούρμα) στις νότιες απολήξεις των Καμβουνίων κ.ά. ή εκείνα των γειτονικών Χασίων του νομού Γρεβενών, ήταν τα κατ' εξοχήν ληστογόνα και ληστοτρόφα χωριά της Δυτ. Μακεδονίας και Βόρ. Θεσσαλίας, όπου είχαν μέχρι και τον Μεσοπόλεμο τα λημέρα και το πεδίο δράσεώς τους οι μεγαλύτεροι λήσταρχοι και ληστές ευρύτερων περιοχών. Τα Καμβούνια θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι αποτελούσαν την κορυφή του ληστρικού τριγώνου του διαβόλου, το οποίο σχημάτιζαν μαζί με τον Όλυμπο και την Σάπκα (Τίταρο).

30. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 248 (στο πρωτότυπο του Τσελεμπή: *Seyahatnamesi*, τόμ. 8, σ. 188). Βλ. και τις επισημάνσεις του Βασ. Δημητριάδη, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία*, ό.π., σ. 52. Το κείμενο του Εβλιγιά βλ. στην σ. 268. Ο Τούρκος περιηγητής πέρασε από τα στενά του Σαρανταπόρου το έτος 1668 κατευθυνόμενος προς Θεσσαλία κ.λπ., με προορισμό στην συνέχεια την Κρήτη, για να παρευρεθεί στην τελευταία φάση της μακρόχρονης πολιορκίας του Χάνδακα. Γενικά φαίνεται ότι τα ταξίδια στην Μακεδονία ήταν πολύ επικίνδυνα στο δεύτερο ήμισυ του 17ου αιώνα. Κλεφταρματολοί-αντάρτες, αλλά και κοινοί ληστές, κινούνταν με ευχέρεια παντού ως ένοπλες ομάδες, απειλώντας με θάνατο όσους συναντούσαν στον δρόμο τους. Σε τέτοια έξαρση ήταν τότε η ανασφάλεια και η ληστεία, ώστε δεν δίστασαν να επιτεθούν ληστές ακόμη και σε σημαντικά κέντρα, όπως το Μοναστήρι (βλ. Βασ. Δημητριάδης, ό.π., σ. 54). Το Μοναστήρι έγινε στόχος ληστών και μεταγενέστερα, όπως το έτος 1806, οπότε βρέθηκε στην δίνη των ληστών του Αλή πασά, που το λεηλάτησαν και προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση και καταστροφές (Αντών. Κολτσιδάς, *Ιστορία του Μοναστηρίου της Πελαγονίας και των περιχώρων του*, Θεσσαλονίκη, εκδ. οίκου Αδελφών Κυριακίδη, 2003, σ. 125).

31. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π. [στο έργο του E. Brown, *Relation de plusieurs Voyages...*, Paris 1674, σ. 109].

Το έτος 1683 η ανταρσία των κλεφτών στην Βόρ. Μακεδονία μεταδόθηκε σε πολλούς καζάδες-επαρχίες της Δυτ. και Κεντρ. Μακεδονίας, μεταξύ των οποίων ήταν και η Ανασελίτσα, η Καστοριά, η Χρούπιστα (σήμ. Άργος Ορεστικό), τα Σέρβια κ.ά., με αποτέλεσμα οι τουρκικές αρχές να λάβουν δραστήρια μέτρα καταδιώξεως, να διορίσουν επιθεωρητές στους παραπάνω καζάδες για την επίβλεψη εφαρμογής των μέτρων κατά των ληστών, ανταρτών και κακοποιών³². Το 1692 ομάδες Τουρκαλβανών ολοκλήρωσαν την καταστροφή της Σισανούπολης, η οποία αποτέλεσε την αφετηρία δημιουργίας ενός χωριού αυτή τη φορά, του σημερινού Σισανίου. Από το έτος 1720 και εξής πολλά αρματολίκια, ιδίως της Βόρ. Μακεδονίας, είχαν εκμισθωθεί από το τουρκικό Δημόσιο σε Αλβανούς αρχηγούς έναντι ετησίου μισθώματος. Αυτοί όμως τα εκμίσθωναν στην συνέχεια σε άλλους Αλβανούς, οι οποίοι, αφού εξασφάλιζαν τα ενοίκια και τα έξοδά τους, άρχιζαν να επιβάλλουν αυθαιρέτως βαρείες φορολογίες και να ασκούν τέτοιους εκβιασμούς και πιέσεις κατά των κατοίκων των γύρω περιφερειών (Δυτ. και Βορειοδυτ. Μακεδονίας) και κατά των διερχομένων εμπορών και ταξιδιωτών, ώστε, με εισήγηση του αρχιντεφτερντάρη των σουλτανικών ανακτόρων (υπεύθυνου του σουλτανικού Κτηματολογίου), καταργήθηκε αυτή η επαχθέστατη για τους κατοίκους φορολογία. Ανέλαβαν όμως νορίτερα, από το 1690, οι κάτοικοι των χωριών, Τούρκοι και ραγιάδες, να μισθοδοτούν τους αρματολούς, ενώ μετά το 1720 ανέλαβαν οι ίδιοι να διαφυλάσσουν αλληλεγγύως τα δερβένια, με την υποχρέωση αποζημίωσης για κάθε ζημία, βλάβη κ.λπ., που θα υφίσταντο οι διερχόμενοι³³.

Στα μέσα του 18ου η ληστεία, την οποία ασκούσαν στον βορειοελληνικό χώρο κυρίως Έλληνες κλέφτες και Αλβανοί, σε ολόκληρη την «Ρούμελη», δηλ. στα οθωμανικά Βαλκάνια, είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις. Μέσα στην γενικότερα έκρυθμη κατάσταση και την ατμόσφαιρα των ληστρικών επιδρομών και συχνών λεηλασιών των Αλβανών προπαντός, εκτός από τα χωριά της υπαίθρου, κατά τα μέσα και μετά τα μέσα του 18ου αιώνα εκδηλώνονται επιδρομές και Τούρκων μπέηδων σε πόλεις της Μακεδονίας, όπως στην ανερχόμενη τότε Κοζάνη, που ο πλούτος και η ανάπτυξή της είχαν προκαλέσει τις αρπακτικές βλέψεις και ανοίξει την όρεξη στους μπέηδες δύο γειτονικών της τουρκικών περιοχών, των Καραγιαννίων και του Καρατζιλάρ (σήμ. Δρέπανου επαρχίας Κοζάνης). Και οι δύο μπέηδες των περιοχών αυτών, υποκρινόμενοι πως έχουν μεταξύ τους διαφορές

32. Βλ. Ιωάνν. Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 36. Για την εφαρμογή των μέτρων κατά των ληστών κ.λπ. βλ. στην σ. 96 το έγγραφο αρ. 14 (μτφρ. από τα τουρκικά), όπου τονίζεται ότι οι συλλαμβανόμενοι πρέπει να τιμωρούνται κατά τρόπο παραδειγματικό.

33. Ιωάνν. Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., έγγρ. 29.

και πως ήθελε ο ένας να προστατεύσει την Κοζάνη κατά του άλλου που την επιβουλευόταν, επέδραμαν κατά της πόλης, την κατέλαβαν ύστερα από μάχη, στην οποία σκοτώθηκαν πολλοί Κοζανίτες, την κράτησαν υπό τον έλεγχό τους και την λεηλάτησαν επί τέσσερις μέρες. Ήταν η πρώτη ληστρική επιδρομή στην πόλη, διότι ακολούθησαν κι άλλες αργότερα³⁴, όπως και στην πόλη της Σιάτιστας.

Καθώς οι διοριζόμενοι αρματολοί, εθισμένοι σε καταχρήσεις και παντοίες υπερβάσεις του έργου τους, δεν θεωρούνταν πλέον από την τουρκική διοίκηση κατάλληλοι για την τήρηση της ασφάλειας, το έτος 1755 αποφασίστηκε ο αποκλεισμός Ελλήνων και Αλβανών από τα αρματολίκια και ο διορισμός Μουσουλμάνων αρματολών κατά το σύστημα που είχε εφαρμοστεί παλαιότερα, επί της βεζυρίας του Οσμάν πασά. Οι μισθοί τους καταβάλλονταν από τους κατοίκους, καθώς και οι επανορθώσεις για βλάβες ή ζημιές, που προκαλούσαν οι κλέφτες³⁵. Το 1780 ο σουλτάνος με φερμάνι προς τον αρχηγό των δερβενίων και διοικητή του βίλαετίου Αυλώνα Κούρτ Αχμέτ πασά του ζητούσε να πάρει δραστικά μέτρα κατά των Αλβανών ληστών στις περιφέρειες των βίλαετιών της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, λόγω της μεγάλης έκτασης της ληστείας των Τουρκαλβανών, η οποία είχε προσλάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο

34. Βλ. ενδεικτικά Μιχ. Παπακωνσταντίνου, *Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκακρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1992, σ. 69, όπου και για τις συχνές αντιζηλίες των μπέηδων, που δημιουργούσαν ευνοϊκές συνθήκες για τους Τουρκαλβανούς να επιτεθούν εναντίον χριστιανικών και τουρκικών χωριών. Το 1877 Τουρκαλβανοί Γκέκηδες επέδραμαν και πάλι κατά της Κοζάνης, μέσα στο γενικότερο κλίμα ανασφάλειας που επικρατούσε τότε λόγω των πολεμικών γεγονότων. Βλ. και Κωνστ. Χασιώτης, *Άγρια επιδρομή Γκέκηδων στην Κοζάνη το έτος 1877*, Κοζάνη, έκδ. Συνδέσμου Γραμμάτων και Τεχνών νομού Κοζάνης, 1988.

Στα μέσα του 18ου αιώνα (1758-60) και οι περιοχές Θεσσαλίας και Στερ. Ελλάδος ήταν, όπως σημειώνει ο Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ό.π., τόμ. πρώτος, σ. 253, «αδιαλείπτως εκτεθειμένοι εις τας επιδρομάς και λεηλασίας διαφόρων Αλβανικών σιφών, διευθυνομένων σποραδικώς υπό ληστάρχου, οίτινες ουδέν μέσον απανθρωπίας και απογυμνώσεως παρέλειψαν ανεφάρμοστον κατά των αόπλων χριστιανών, όσοι ειρηνικώς έζων εις τας χώρας εκείνας. Τότε και το Καρπενήσιον, πόλις ακμάζουσα, υπέστη την μάστιγα των τοιούτων θηριωδών ληστών, αρπαγέν και πυρποληθέν εν μέση ημέρα». Βλ. στον Αραβαντινό, ό.π., σ. 256, για ληστεία των χωριών της Ηπείρου από τον Αλή πασά με τους Αλβανούς του το 1760 και καταδίωξή του από τον μισητό του εχθρό, τον Κούρτ πασά του Μπερατίου, στον οποίο είχε ανατεθεί τότε (1760) και η επιστάσια της οδοφυλακής. Από τη ληστοςυμμορία του Αλή πασά υπέφερε ιδιαίτερα το εύπορο Ζαγόρι. Ο Αραβαντινός στις σ. 264-265, δίδει πληροφορίες για ληστρικές επιδρομές Τουρκαλβανών, που επέστρεφαν μετά τα Ορλωφικά από την Πελοπόννησο, στην Ακαρνανία, το Μεσολόγγι (το οποίο πυρπόλησαν) και το Αιτωλικό (που ερήμωσαν).

35. Ιωάνν. Βασδραβέλλης, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 50.

1768-74, αλλά και στην συνέχεια. Τον προειδοποιεί μάλιστα ότι, αν μάθει ότι Αλβανοί ληστές και άλλοι κακοποιοί προκάλεσαν καταστροφές και ζημιές ή ότι οι δερβεντζήδες (φύλακες των δερβενίων) που ο πασάς διόρισε προέβησαν σε αυθαιρεσίες κ.λπ., θα επιτιμήσει και θα τιμωρήσει τον ίδιο τον πασά³⁶. Δεν ήταν η μοναδική φορά που η κεντρική τουρκική διοίκηση εξέδωσε φερμάνια για την πάταξη της ληστείας. Το έπραξε επανειλημμένα από τα τέλη του 17ου αιώνα και εξής για την πάταξη και των πολυάριθμων ένοπλων ομάδων ληστών, κλεφτών και ανταρτών, οι οποίοι είχαν γεμίσει τότε τα βουνά της Μακεδονίας και είχαν αποβεί αληθινή μάστιγα των Τούρκων προπαντός³⁷.

36. Ιωάνν. Βασδραβέλλης, *ό.π.*, σ. 133-136, αρ. 43, όπου το φερμάνι του 1780.

37. Βασ. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία*, *ό.π.*, σ. 58. Για την ένταση της ληστρικής δράσεως των Αλβανών κατά τον 18ο αιώνα, παρά τα μέτρα των τουρκικών αρχών κατά καιρούς, τα αλλεπάλληλα φερμάνια των σουλτάνων (κατά τα έτη 1714, 1731, 1755, 1766, 1779 και 1780) και τις διαταγές του βαλή της Ρούμελης, βλ. και Αντών. Σιγάλας, «Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών κατά της Μακεδονίας» *Εκκληϊκευμένα μελετήματα*, *ό.π.*, σ. 85-89, όπου τονίζεται ότι όχι μόνο μετά το 1780, επί Αλή πασά, αυξήθηκαν οι επιδρομές των Αλβανών, αλλά και μετά την εξόντωσή του (1821). Διότι υπάρχει η άποψη ότι στα χρόνια του Αλή πασά είχε περιοριστεί η ληστεία. Ίσως είχε περιοριστεί η δράση συμμοριών ποικίλης προελεύσεως, αλλά οι Αλβανοί που ήταν όργανά του δεν σταμάτησαν να προβαίνουν σε ληστείες, ποικίλες πιέσεις, εκβιασμούς και διαρπαγές. Οι διαρπαγές και ληστείες των Αλβανών συνεχίστηκαν και πέραν του έτους 1880, ουσιαστικά μέχρι το τέλος της τουρκοκρατίας στην Μακεδονία. Οι Αλβανοί εξακολουθούσαν και τότε να ζουν κυρίως από τα προϊόντα των επιδρομών τους, όπως μας πληροφορούν και παλαιότερες, αλλά και νεώτερες ενθυμήσεις. Όπως γράφει ο Γάλλος περιηγητής V. Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός*, *ό.π.*, σ. 384, και στις αρχές της δεκαετίας του 1890 τα σύνορα της ελεύθερης πλέον Θεσσαλίας και της τουρκοκρατούμενης ακόμη Δυτ. Μακεδονίας ήταν «μία κακοτοπιά διάσημη για τους ληστές της (...). Ακόμη υπάρχουν και Αλβανοί, που φωλιάζουν μέσα στα δάση και κατεβαίνουν αδιαφόρετα πότε στα Γρεβνά μετά τη συγκομιδή [των δημητριακών] και πότε στη Λάρισα μετά τον τρύγο». Όπως σημειώνει, μεταξύ άλλων, και ο Σιγάλας, *ό.π.*, σ. 87, και όπως είναι γενικότερα γνωστό από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία και το πλήθος των ενθυμήσεων που έχουν σωθεί, την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου 1768-1774 οι εκβιασμοί, οι διαρπαγές και ληστείες των Αλβανών όχι μόνο στην Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο, αλλά σε μεγάλο μέρος του στεριανού ελληνικού χώρου μέχρι το Πήλιο ανατολικά και την Πελοπόννησο νότια, η οποία υπέστη τότε τα πάνδεινα με τα «Ορλωφικά», είχαν προσλάβει όχι μόνο μεγάλη έκταση, αλλά και την μεγαλύτερη, μάλλον, ένταση του όλου ληστρικού φαινομένου της τουρκοκρατίας, προπαντός στην δεκαετία 1770-1780. Γι' αυτό και η έκδοση τότε επανειλημμένων φερμανίων. Η ένταση του φαινομένου τονίζεται και στο φερμάνι της 31-5-1779 με την φράση: «Τώρα ηυξήθησαν τα κακουργήματά των [των Αλβανών], ιδία δε αι ληστείαι και αι αχρειότητες (...)» (Αντών. Σιγάλας, *ό.π.*, σ. 87). Το φερμάνι αυτό, διατυπωμένο σε αυστηρότατο ύφος και απευθυνόμενο κυρίως προς τους καδήδες (ιεροδίκες) και ναίτες (τοποτηρητές, ιεροδίκες) του σαντζακίου της Ρούμελης, περιέχει την απειλή επιβολής ακόμη και θανατικής ποινής στους ιεροδίκες, που δεν

Χρησιμοποιώντας ως μοχλό πίεσης διάφορους ληστές και παντός είδους Αλβανούς πλατσικολόγους καθώς και με εκβιασμούς και απειλές, οι Τουρκαλβανοί μπέηδες της Κολώνιας κατόρθωσαν ήδη από τον 16ο και 17ο αιώνα να αποκτήσουν την κυριότητα πολλών χωρών της μακεδονικής Πίνδου και να τα καταστήσουν τελικά τσιφλίκια τόσο στην Ανασελίτσα (Βόιο) όσο και στον Γράμμο, στην περιοχή Καστοριάς (όπως στα ελληνόφωνα χωριά των «Κατσαούνηδων», δηλ. την Κοτύλη, Χρυσή, Κυψέλη, Πευκόφυτο, Πεύκο και Ζούζουλη) και στα Γρεβενά. Όσα χωριά ανθίσταντο στις αρπακτικές βλέψεις των Κολωνιατών μπέηδων και δεν γίνονταν τσιφλίκια, συνήθως συμβιβάζονταν μαζί τους, πληρώνοντάς τους ένα ετήσιο ποσό (φόρο) και εξασφαλίζοντας έτσι ένα είδος προστασίας εκ μέρους των μπέηδων, ώστε να μην δέχονται τα χριστιανικά χωριά ληστρικές επιδρομές Τουρκαλβανών. Το Επταχώρι (τ. Μπουρμπουτσικό), για παράδειγμα, του οποίου οι κάτοικοι επανειλημμένα αντιστάθηκαν γενναία (και με τα όπλα), πλήρωνε για προστασία το σημαντικό τότε ποσό των 3.000 γροσίων το έτος σε 4 τριμηνιαίες δόσεις, μετά από σχετική απόφαση της κοινότητας Μπουρμπουτσικού, η οποία αποδέχτηκε την πρόταση των μπέηδων. Η προστασία αυτή διήρκεσε κατά τον 17ο και μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα, συνολικά περισσότερα από 100 χρόνια³⁸. Αλλά και αργότερα, στον 19ο αιώνα, είχαν γίνει τέτοιες συμφωνίες με τους μπέηδες της Κολώνιας, οι οποίες προϋνταν σε ένα βαθμό μέχρι το 1828. Δύο φορές κάθε χρόνο οι μπέηδες ή έμπιστά τους πρόσωπα επισκέπτονταν το Επταχώρι και λάμβαναν από 1.500 γρόσια με σφραγισμένη πάντοτε από τους μπέηδες απόδειξη. Από το 1828 όμως και εξής η κατάσταση διαφοροποιήθηκε, καθώς κάθε μήνα σχεδόν κατέβαιναν στο χωριό 20-30 Αρβανίτες με το πρόσχημα ότι περιφέρονται στα βουνά για την ασφάλεια του τόπου. Στην πραγματικότητα όμως τα ίδια πρόσωπα εναλλάσσονταν στον

θα συμμορφώνονταν στις επιταγές του φερμανίου. Το κείμενο του φερμανίου βλ. στον Ιωάνν. Βασδραβέλλη, *Αρματολοί και κλέφτες*, ό.π., σ. 104-105. Για την κατάσταση στην Μακεδονία κατά τον 16ο και 17ο αιώνα και την ληστεία τότε στην μακεδονική ύπαιθρο βλ. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 179-257 και ιδιαίτερα σ. 242-248 για την Δυτ. Μακεδονία στο β' ήμισυ του 17ου αιώνα με βάση το οδοιπορικό του Εβλ. Τσελεμπί και του Χατζή Κάλφα. Βλ. και Μ.-Χ. Χατζηιωάννου, «Η Κοζάνη και η περιοχή της κατά την Τουρκοκρατία», στο: Νίκος Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά: Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Νομαρχ. Αυτοδιοικήσεων Κοζάνης-Γρεβενών-University Studio Press, 2004, σ. 164-171.

38. Δημ. Τσίγκαλος, *Το Επταχώρι: χίλια χρόνια στις εθνικές επάλξεις. Ιστορική αναζήτηση στον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 27-29. Ας σημειωθεί ότι η παρέμβαση των μπέηδων ελάχιστες φορές ήταν αποτελεσματική και γινόταν μόνο σε περιπτώσεις που προστάτευε τα δικά τους συμφέροντα (Τσίγκαλος, ό.π., σ. 30).

ρόλον του ληστή και του φύλακα του χωριού³⁹. Επί πλέον οι Κολωνιάτες μπέηδες συχνά προέβαλλαν νέες απαιτήσεις φορολόγησης των Μπουρμπουτσιώτων, αξιώνοντας τότε 15.000 γρόσια τον χρόνο, κάτι που απορρίφτηκε από την δημογεροντία, αντιπροτείνοντας διπλασιασμό του φόρου (6.000 γρ.). Η αντιπρόταση δεν έγινε δεκτή από τους μπέηδες, που απαίτησαν με νέο έγγραφο συμμόρφωση στις άδικες και παράλογες απαιτήσεις τους, ενώ απειλούσαν με νέους κινδύνους ληστεύσεων του χωριού. Τότε, αφού το απειλητικό έγγραφο των Τουρκαλβανών μπέηδων διαβάστηκε από τον κοτζάμπαση (προεστό της κοινότητας) σε γενική συνέλευση των κατοίκων, αποφασίστηκε να θεωρηθεί απαράδεκτο. Τα παλληκάρια του χωριού αγωνίστηκαν γενναία απέναντι στις απαιτήσεις αυτές και απέκρουσαν δύο επιθέσεις των Τουρκαλβανών για είσπραξη του φόρου προστασίας τον Μάιο και Ιούλιο του 1829⁴⁰. Η κατάσταση αυτή του Επταχωριού

39. Δημ. Τσίγκαλος, *ό.π.*, σ. 68, όπου αναφέρεται ότι και όταν ακόμη οι Τουρκαλβανοί τηρούσαν τις συμφωνίες για ασφάλεια του χωριού, επισκεπτονταν τις κτηνοτροφικές μάντρες (μαντριά) του, παίρνοντας ζώα. Όταν η δημογεροντία πληροφορούσε τους μπέηδες για τα «κατορθώματά» τους, οι ληστές και ζωοκλέφτες έμεναν πάντοτε ασύλληπτοι και ατιμώρητοι. Και αυτό όχι επειδή «σκαπέτησαν» (διέφυγαν) σε ξένες χώρες, αλλά απλούστατα επειδή οι ληστές ήταν οι ίδιοι οι επιφορτισμένοι με την ασφάλεια του χωριού, Αλβανοί. Οι Αρβανίτες που επισκεπτονταν το χωριό ζητούσαν εκβιαστικά φιλοξενία, όπως γινόταν τότε σε όλα σχεδόν τα χωριά της Ανασελίτσας. Έμεναν φιλοξενοούμενοι σε καταλύματα του χωριού, για ολόκληρες εβδομάδες. Και βεβαίως δεν ήταν όπως οι συγγενείς και ευγενείς φιλοξενοούμενοι, αλλά επίμονα απαιτητικοί. Έπρεπε οι χωριανοί πρώι, μεσημέρι και βράδυ να τους στρώσουν πλούσιο τραπέζι με κόττες, πίτες, ψητά αρνιά, κοκορέτσι κ.λπ., καθώς και γλυκό (τοπικό σαραγλί και μπακλαβάδες μαζί με ρακί, *ό.π.*).

40. Δημ. Τσίγκαλος, *ό.π.*, σ. 68-69. Ο συγγραφέας σε πολλές σελίδες του βιβλίου του μας δίδει σαφή και παραστατική εικόνα των βασάνων και των καταπιέσεων, των μαρτυριών, των επιθέσεων και των συχνών εκβιασμών που υφίσταντο οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Δυτ. Μακεδονίας με επίκεντρο το γενναίο μαστοροχώρι της Βόρειας Πίνδου, το Επταχώρι, από τις ασταμάτητες στην τουρκοκρατία επιδρομές των Τουρκαλβανών, ιδίως των Κολωνιατών, καθώς και των ποικίλων αυθαιρεσιών και υπερβάσεων εξουσίας των εκάστοτε τοπαρχών της Οθωμαν. αυτοκρατορίας, οι οποίοι συχνά αγνοούσαν τις συστάσεις, τις απειλές ή και τα μέτρα της κεντρικής τουρκικής εξουσίας. Και όλα αυτά στη μακρά διάρκεια της δουλείας μέχρι την απελευθέρωση του 1912 τόσο σε σχέση με τους Τούρκους, όσο και με τους Αλβανούς με τον καθορισμό συνόρων με την ελεύθερη πλέον Αλβανία. Δεν ήταν λιγότερο σημαντική τότε η γενναία αντίσταση των κατοίκων για να διατηρήσουν την ησυχία και αυτοτέλεια των χωριών της Βόρειας Πίνδου, στο μεταίχμιο Μακεδονίας και Ηπείρου.

Αντίθετα με τα νοικοκυρεμένα χωριά της Ανασελίτσας, «ο πεινασμένος λαός της ορεινής, βραχώδους και αγόνου χώρας των Αλβανών έζη ως επί το πλείστον από επιδρομές εναντίον διαφόρων χωριών, προπάντων της Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου. Κατά εκατοντάδας κατήρχοντο οι ορεσίβιοι, αμόρφωτοι και απείθαρχοι ούτοι εις τα διάφορα χωριά της πολυβασιτισμένης Μακεδονίας και προέβαιναν εις φόνους, λεηλασίας και βιαιοπραγίας κατά των

είναι ενδεικτική της τραγικής ανασφάλειας των χωριών της ευρύτερης περιοχής ανατολικά του, στην Δυτ. Μακεδονία, και δυτικά του, στην Ήπειρο.

Οι κάτοικοι των χωριών της Ανασελίτσας αγωνίστηκαν με πολλούς και ποικί-

κατοίκων», όπως επισημαίνει σε άρθρο του ο Αντ. Σιγάλας («Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών κατά της Μακεδονίας», *Εκκλαϊκευμένα μελετήματα*, ό.π., σ. 83-89· το παράθεμα στην σ. 83).

Επισημαίνεται και εδώ η ύπαρξη Αλβανών αρχιληστών στις αρχές του 18ου αιώνα και το γεγονός ότι αυτοί εκτραχήνθηκαν με το νέο υπόργημα, της ανάθεσης δηλαδή των αρματολικιών που τους παραχώρησαν οι Τούρκοι, ώστε όχι μόνο να διαπράττουν ληστείες, αλλά και να επιβάλλουν άγριες, αυθαίρετες και βαρείες φορολογίες στους κατοίκους με διάφορα ποσά, όπως σημειώσαμε και παραπάνω. Οι πολλές ληστείες και αυθαιρεσίες ανάγκασαν την Πύλη να ζητήσει, με την έκδοση επανειλημμένων φερμανίων, από τις αρχές του βιλαετίου της Ρούμελης (των βαλκαν. εδαφών της Οθωμαν. αυτοκρατορίας) την παύση και απομάκρυνσή τους από τα αρματολίκια όλων των καζάδων της. Σε φερμάνι του 1704 προς τον βεζύρη (εδώ ανώτατο αξιωματούχο, μπεηλέρμπεη κ.λπ.) της Ρούμελης Χασάν πασά γίνεται λόγος για τον σχηματισμό μεγάλων συμμοριών, όταν οι Αλβανοί επιστρέφουν από τα αρματολίκια στα χωριά τους, από 200-300 ληστές, οι οποίοι επικαλούνται την αρματολική ιδιότητά τους, για να διαπράξουν παντοίες ληστείες και επιπροσθέτως την 1η κάθε μήνα ζητούν και εισπράττουν με βίαιο τρόπο από τους κατοίκους του καζά 200-300 χρυσά νομίσματα. Ακόμη, από τους ταξιδιώτες κ.ά. διαρχόμενους από τα στενά (κλεισούρες, μπογάζια) με φορτωμένα ζώα εισέπρατταν για κάθε φορτίο 3-5 γρόσια, ενώ διαπράτταν τελείως όσους δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να τα πληρώσουν. Δεν έφταναν όμως όλα αυτά, αλλά συχνά, όσο αυτοί ήταν αρματολοί, με το πρόσχημα προς τους Έλληνες κατοίκους ότι τάχα «εσείς είστε κλέφτες στο δεινό μέρος», ενοχλούσαν τους ραγιάδες και λεηλατούσαν τις περιουσίες τους. Έτσι τους ανάγκαζαν να καταφύγουν μερικοί στα βουνά και να γίνουν κλέφτες. Γι' αυτό το φερμάνι αυτό διατάσσει τελικά να μην υπάρχει στο εξής στην Ρούμελη απλός αρματολός ή αρχηγός αρματολών ξένος και Αλβανός και όπου υπάρχουν να διαγραφούν και να διοριστούν από τους κατοίκους των καζάδων επαρκείς αρματολοί (Αντ. Σιγάλας, *ό.π.*, σ. 83-84· πρβλ. Ιω. Βασδραβέλλης, *ό.π.*, έγγραφα 19 και 20). Κλέφτες και ληστές στη Νότια Αλβανία ήταν και πολλοί κάτοικοι της δασώδους επαρχίας Γκόρας (Β.Δ. της περιοχής Όπαρης, γνωστής για τους μαστόρους που έβγαζε) με πρωτεύουσα την κομόπολη Στάροβο στις όχθες της λίμνης Αχρίδας, με 4 χιλιάδες μωαμεθανούς και 2 χιλιάδες χριστιανούς κατοίκους στα μέσα του 19ου αι. (Βασίλ. Νικολαΐδης, *Στρατιωτική γεωγραφία της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, ήτοι Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας* (...), εν Αθήναις 1851, εισαγωγή Σπ. Καράβας, Αθήνα, έκδ. Βιβλιόραμα, 2017, σ. 316, όπου και για τους άγριους Κολωνιάτες: «Η μικρά επαρχία της Κολωνίας, κειμένη προς μεσημβρίαν της Γκιόρτζιας [Κοριτσάς] περιέχει υπέρ τας 6.000 κατοίκους το πλείστον μωαμεθανούς, σκληρούς ληστές και ωνητούς στρατιώτας». Βλ. και σ. 280-281, για την κοιλάδα της Κολωνίας και τα «20 χωρία κακών ανθρώπων, ληστών και πενεστάτων», τον πληθυσμό τους από 1310 οικογένειες, από τις οποίες μόνο οι 350 χριστιανικές. Προσθέτει ότι οι Κολωνιάτες «εισί αγαθοί [δηλ. γενναίοι] πολεμισταί και ζηλωταί διάπτωροι των κινδύνων, μισθούμενοι στρατιώται εις τον τα μάλα προσενεγκόντα, άνευ διακρίσεως σκοπού ή αισθήματος. Αποδείξεις τούτου είναι ότι κατά τον ελληνικόν αγώνα [1821] πολλοί τούτων επολέμουν εις τας τάξεις των Τούρκων κατά των Ελλήνων και άλλοι τουναντίον»).

λους τρόπους τον 19ο αιώνα για να αντιμετωπίσουν οργανωμένα, κατά το δυνατόν, την μεγάλη πληγή του τόπου, την ληστεία, αλλά και για να εξαγοράσουν⁴¹ τα χωριά τους, όσα είχαν γίνει τσιφλίκια συνήθως με εκβιασμούς και πιέσεις μπέηδων και επιδρομές Τουρκαλβανών ληστών, ή για να τα αποχαρκτηρίσουν από τσιφλίκια (κάτι που θα ήταν πιο δύσκολο) με αποφάσεις οργάνων του τουρκικού κράτους και να γίνουν πάλι ελεύθερα χωριά, κεφαλοχώρια, όπως ήταν παλαιότερα, πριν από τα χρόνια της σατραπίας του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Τέτοιοι αποχαρκτηρισμοί έγιναν σε κάποιες, λίγες, περιπτώσεις με παρεμβάσεις και ενέργειες κατοίκων, οι οποίοι είχαν δυνατότητες για τέτοιες παρεμβάσεις σε κεντρικό διοικητικό επίπεδο, στην Κωνσταντινούπολη, από ξενιτεμένους εκεί Ανασελιτσιώτες. Αυτοί εξασφάλισαν ευνοϊκές για τα χωριά τους αποφάσεις όχι μόνο για αποχαρκτηρισμό τσιφλικιών, πάταξη της ληστείας, απελευθέρωση αιχμαλώτων από τους ληστές, σωτηρία καταδίκων με παρεμβάσεις στους Τούρκους, αλλά και για ποικίλα κοινοτικά, εκπαιδευτικά κ.ά. ζητήματα του τόπου τους⁴².

41. Υπήρχαν στην Ανασελίτσα και περιπτώσεις εξαγοράς τσιφλικιών, που η τσιφλικοποίηση τους δεν οφειλόταν πάντοτε σε καταχρηστικές μεθόδους Τούρκων ή Τουρκαλβανών. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Ραδοβίστιου (Ροδοχώριου), που ανήκει στα μαστοροχώρια του Άνω Βοΐου. Οι πρώτοι οικιστές του σημερινού χωριού, πιθανόν κατά τις αρχές του 18ου αιώνα ή λίγο νωρίτερα, εγκαταστάθηκαν σε περιοχή, η οποία ανήκε ως ιδιοκτησία, ως τσιφλίκι, σε κάποιο μπέη. Έτσι ιδρύθηκε και σταδιακά αναπτύχθηκε το χωριό, που πάντοτε όμως βρισκόταν υπό την κυριαρχία του. Επειδή συνέβη ο μπέης να μην έχει άμεσους κληρονόμους, αναγκάστηκε στη γηραιά του, το 1845, να πωλήσει την όλη περιουσία του στους χριστιανούς κατοίκους έναντι αρκετά σημαντικού ποσού (97.000 γροσιών) για το μικρό πληθυσμικά τότε Ραδοβίσι. Βλ. σχετικά στο επίμετρο του Νικ. Καλογερόπουλου στο βιβλίο του Δημητρ. Γκαβανά, *Ροδοχώριον Βοΐου* [β' έκδοση], 1999, σ. 141 κ.ε. και κυρίως σ. 145-147. Βλ. και Ν. Καλογερόπουλος, *Ραντοβίσι-Ροδοχώρι 1750-2000: 250 χρόνια ζωής και δράσης*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 69 κ.ε. Στην περίπτωση της Μπόρσιας (Κορυφής) του Άνω Βοΐου, η οποία, όπως και πολλά άλλα χωριά της περιοχής, έγινε από κεφαλοχώρι τσιφλίκι στα χρόνια του Αλή πασά, προφανώς με εκβιαστικές μεθόδους, η εξαγορά και απαλλαγή της από τον τσιφλικόχο μπέη έγινε με την απόσπαση απόφασης από ισχυρό Τούρκο τοπάρχη (βεζύρη) στα Γιάννενα, τον οποίο δωροδόκησε ένας Μπορσιώτης προύχοντας με μια «δραγατσικά» (= δερμάτινο σακκίδιο, τουρβάς), τουρκικές λίρες. Παρά τις αρχικές αντιδράσεις του, ο μπέης δέχτηκε τελικά την απόφαση, αξίωσε αποζημίωση 40.000 γροσιών, την οποία έλαβε σταδιακά περί το 1828. Βλ. Λάζ. Αθ. Παπαϊωάννου, *Η Κορυφή Βοΐου, το χωριό μου*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 18-19. Οι μπέηδες της Ανασελίτσας, που είχαν κέντρο τους το Λιαψίστι (ή Λιαψίστα, Λειψίστα, την σημερινή Νεάπολη), δεν κατείχαν χωριά-τσιφλίκια μόνο στον δικό τους καζά, αλλά και σ' αυτόν των Γρεβενών, όπως ήταν το Δοτσικό (Δ. Γ. Μπατζής, *Το Δοτσικό Γρεβενών. Ιστορία - Λαογραφία*, Δοτσικό 1999, σ. 15. Πρβλ. Απόστ. Ι. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', ό.π., σ. 68).

42. Βλ. σχετικά Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Επισημάνσεις για τα μαστοροχώρια και τους

Έτσι, για παράδειγμα, τα ονομαστά μαστοροχώρια της Ανασελίτσας (στο Άνω Βόιο κυρίως) και μάλιστα τα πιο σημαντικά, γνώστά και ως Ζουπάνια συνολικά (από το μεγαλύτερο, το Ζουπάνι, σήμ. Πεντάλοφο), μετά από επανειλημμένα παράπονα εξασφάλισαν την έκδοση ειδικού φερμανίου από τον σουλτάνο Μαχμούτ Β΄, μάλλον κατά την τελευταία δεκαετία της θητείας του (περί το 1830).

Με το «φιρμάνι των Ζουπανίων», όπως το ονομάζει ο Μιχ. Καλινδέρης, που το μελέτησε μεταφρασμένο, ο εκσυγχρονιστής σουλτάνος γνωστοποιεί «στον ενάρετο και σοφώτατο ιεροδίκη της επαρχίας Ανασελίτσας και στον διευθυντή των Αυτοκρατορικών Κτημάτων στην διοίκηση του πασά [του πασαλικίου Μοναστηρίου] ότι εννέα χωριά, δηλ. το Ζουπάνι, Κωστάντσικο (Αυγερινός), Λιμπόχοβο (Δίλοφο), Μιραλή (Χρυσανγή), Κριμίνι, Μιρασάνη (Μόρφη), Σβόλιανη (Αγία Σωτήρα), Μαγέρι (Δασύλλιο) και Μπόρσια (Κορυφή), έχουν καταχωρηθή στο Κτηματολόγιο του Στέμματος μετά τον θάνατο του Αλή πασά. Αλλ' ύστερα από επανειλημμένα παράπονα των κατοίκων των χωριών, γιατί άδικα καταχωρήθηκαν στα Αυτοκρατορικά Κτήματα, ενώ τα χωριά τους δεν ήταν ιδιόκτητα του Αλή πασά (...) [αποφασίστηκε η εξέταση του ζητήματος]. Ύστερα από εντολή ιερή, που δόθηκε στον διευθυντή των Αυτοκρατορικών Κτημάτων Σαδεδίν και στον ιεροδικαστή, για να εξετάσουν και εξακριβώσουν το δίκαιο, αποδείχτηκε ότι τα 9 αυτά χωριά δεν ήταν από τα ιδιωτικά τσιφλίκια του Αλή, που τα είχε δηλ. αγοράσει με χρήματά του, αλλά ήταν κεφαλοχώρια, ό,τι πλήρωναν στον Αλή, το πλήρωναν από φόβο αδικίας και κακομεταχειρισμού (...)». Ο διευθυντής των Αυτοκρατορικών Κτημάτων του Στέμματος «εξακρίβωσε από κατοίκους που ήρθαν από εκεί [ενν. από την Ανασελίτσα στην Πόλη] τα ίδια, ότι δηλ. τα χωριά αυτά ανέκαθεν ήταν κεφαλοχώρια. Γι' αυτά όλα (...) δίδεται υψηλή διαταγή [από τον σουλτάνο] να μη επέμβει κανένας στα χωριά αυτά (...). Την ιερή αυτή πράξη και επιθυμία του σουλτάνου εντέλλονται να τηρήσουν οι διευθυνταί των Κτημάτων του Στέμματος και ο σοφολογιώτατος ιεροδίκης»⁴³.

Φαίνεται λοιπόν ότι ο διευθυντής των Αυτοκρατορικών Κτημάτων του Στέμματος ερεύνησε το θέμα της τσιφλικοποίησης των χωριών αυτών και ρώτησε σχετικά με το γαιοκτητικό καθεστώς τους «κατοίκους που ήρθαν από εκεί», δηλ. Ανασελιτισιώτες της Πόλης, όπου, αποδημούσαν πολλοί κυρίως ως εμπει-

μαστόρους της επαρχίας Βοίου Κοζάνης», *Πρακτικά Β' Συνεδρίου τοπικής ιστορίας, Κοζάνη, 27-30 Σεπτεμβρ. 2012-100η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης: Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής μητρόπολης*, επιμ. Χαρ. Καρανάσιος - Κ. Ντίνας - Δημ. Μυλωνάς - Δημ. Σκρέκας, Κοζάνη, έκδ. Δήμου Κοζάνης, 2014, σ. 518 κ.ε.

43. Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά εκ της Αυτ. Μακεδονίας*, Πτολεμαίς 1939, σ. 53-54.

ρότατοι μαστόροι (κτίστες, μαραγκοί, σοβατζήδες κ.λπ.). Είναι γνωστό ότι οι ονομαστοί καλφάδες (πρακτικοί αρχιτέκτονες-πρωτομαστόροι) της Ανασελίτσας στην Πόλη, προπαντός οι πιο εύποροι, δεν περιορίστηκαν στην επαγγελματική τους δραστηριότητα στην οικοδομική. Ανέπτυξαν, παράλληλα, και αξιοζήλευτη κοινωνική, κοινοτική και φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα για τα χωριά τους, συμβάλλοντας στην βελτίωση των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης σ' αυτά προπαντός στην τουρκοκρατία. Οι πιο ονομαστοί από αυτούς με τις επαφές και τις γνωριμίες που είχαν αποκτήσει από τις εργασίες τους σε ανάκτορα, τζαμιά και άλλα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, σε σουλτάνους, βεζύρηδες και πασάδες, όπως ο Γκρόζος από την Μπάνια (Αγία Παρασκευή Αγιάσματος, ακατοίκητη σήμερα, πολύ μικρό χωριό παλαιότερα) Βοίου, ο Καρακίτσος από τη Μαγέρη (Δασύλλιο) Γρεβενών και ο Κοσμάς Κάλφας από το Μεσολογκόστι (Μεσόλογγο) Βοίου, κατόρθωσαν να αποσπάσουν σουλτανικά φερμάνια όχι μόνο για ίδρυση και ανέγερση σχολείων και εκκλησιών στην Ανασελίτσα. Εξασφάλισαν φερμάνια και για την εξαγορά χωριών, όπως το παραπάνω για τα εννιά μαστοροχώρια της περιοχής του Ζουπανίου, την απελευθέρωση αιχμαλώτων των ληστών, σωτηρία καταδίκων από τους Τούρκους κ.ά. Μάλιστα οι δύο πρώτοι Ανασελιτσιώτες καλφάδες συνεργάστηκαν, φαίνεται, για να πείσουν τον σουλτάνο να απαλλάξει τα χωριά αυτά από το καθεστώς των τσιφλικιών και τους Τουρκαλβανούς υπήδες⁴⁴.

Πέρα από το φερμάνι για τα εννέα χωριά γύρω από το Ζουπάνι, και η προφορική παράδοση της περιοχής Βοίου κάνει λόγο για έκδοση σουλτανικής διαταγής, δηλ. φερμανιού, με παρέμβαση των δύο καλφάδων, σύμφωνα με το οποίο οι Τουρκαλβανοί μέπηδες, όσοι είχαν νόμιμα τσιφλίκια-χωριά στον καζά Ανασελίτσας, υποχρεώνονταν να αποζημιωθούν, να πάρουν τα χρήματά τους και να φύγουν. Όσοι όμως κάποια χωριά τα είχαν «πλακώσει», δηλ. τα είχαν αρπάξει και μετατρέψει σε τσιφλίκια με την βία, την ληστεία και άλλα εκβιαστικά μέσα, έπρεπε να τα εγκαταλείψουν (εννοείται χωρίς αποζημίωση)⁴⁵.

44. Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Επισημάνσεις», ό.π., σ. 518-519. Ο Μιχ. Καλινδέρης, ό.π., σ. 57, αναφέρει παραλλαγή της παράδοσης για τον Γκρόζο, κατά την οποία δεν ήταν κάλφας, αλλά γύφτος. Την θεωρεί όμως μάλλον σκώμμα των περιοίκων σε βάρος των δύο πολύ μικρών χωριών του Βοίου, Μπάνιας και Λείψι, που δεν περιλήφθηκαν στο φερμάνι.

45. Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Επισημάνσεις», ό.π., υποσημ. 67. Η συλλογική μνήμη των κατοίκων της Δυτικής Μακεδονίας διατήρησε τα ονόματα των δύο καλφάδων με το περίφημο τετράστιχο, το οποίο κυκλοφορούσε τότε στην Πόλη και στην Ανασελίτσα:

*Ο Καρακίτσος απ' τη Μα'έρ',
που έφερε καλό χαμπέρ'
κι ο Γκρόζος απ' τη Μπάνια,
που μας φέρνει τα φερμάνια.*

Ο τρίτος ονομαστός κάλφας στην Πόλη, ο Κοσμάς Κάλφας, είχε απαλλάξει τους συμπατριώτες του της Ανασελίτσας και των Γρεβενών από δύο φοβερούς μουσουλμάνους ληστές της περιοχής παρεμβαίνοντας στον σουλτάνο Αβδούλ Αζίζ Β' (1861-1876). Ο τελευταίος του είχε δώσει τον τίτλο του αρχικάλφα και τον είχε παρασημοφορήσει, για την σπουδαία τέχνη του στην κατασκευή των δημοσίων κτηρίων που του είχε αναθέσει. Και παλαιότερα, το 1829, σε ανάλογη περίπτωση με παρέμβαση Δυτικομακεδόνων καλφάδων (κυρίως Ανασελιτιστών, προφανώς, που ήταν οι πολυαριθμότεροι και σπουδαιότεροι από τους Δυτικομακεδόνες τεχνίτες στην Πόλη) με προσβάσεις στα σουλτανικά ανάκτορα, οι κάτοικοι απαλλάχτηκαν από ληστές⁴⁶.

Από δημοσιευμένα τουρκικά έγγραφα⁴⁷ του 17ου αιώνα και εξής, από επιστολές διαφόρων Ελλήνων εμπόρων προπαντός, από ενθυμήσεις⁴⁸, ημε-

(Παν. Καμηλάκης, «Επιστημάνσεις», ό.π.). Κατά τον Λάζ. Παπαϊωάννου, *Η Κορυφή Βοΐου*, ό.π., σ. 19, καλφάδες (πρωτομαστόροι) του χωριού στην Πόλη εξασφάλισαν φορολογικές απαλλαγές τον 19ο αι., μετά την εξαγορά του.

46. Παν. Καμηλάκης, «Επιστημάνσεις», ό.π.

47. Βλ. *Τουρκικά έγγραφα για την «μακεδονική» ιστορία* (στην διάλεκτο των Σκοπίων-Βόρ. Μακεδονίας), τόμ. 1 (1800-1803), Σκόπια 1951, τόμ. 2 (1803-1808), Σκόπια 1953, τόμ. 3 (1809-1817), Σκόπια 1955, τόμ. 4 (1818-1827), Σκόπια 1957 και τόμ. 5 (1827-1839), Σκόπια 1958. Αποτελούν σημαντική πρωτογενή πηγή προπαντός για την περίοδο του σουλτάνου Μαχμούτ Β' (1808-39).

48. Από τις πολυάριθμες ενθυμήσεις σε λειτουργικά βιβλία μοναστηριών και προπαντός εκκλησιών της Ανασελίτσας μνημονεύουμε ελάχιστα: Σε μηναίο του 1625 στην μονή Αγίας Παρασκευής Ντομαβιστίου (σήμ. Φλαμουριάς, ερημωμένου χωριού πλέον, που ήκμασε στα χρόνια της τουρκοκρατίας) σημειώνεται: «Εις τους 1770 μαΐου 2μ. (...) ήρθεν ο ξανθός [Ρώσοι] εις Βλαχίαν και ης την Μορέαν και ετραβιζάμε πολύ ζόρι από Αλβανίτες και ο θεός να κάμι το έλεός του ης εμάς τους αμαρτολούς κε αναξιους. Παήσσης ηερομόναχος» (Αναστ. Ν. Δάρδας, *Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, Θεσσαλονίκη, «Μακεδον. Βιβλιοθήκη» της Ε.Μ.Σ., 1993, σ. 27, αρ. α'). Σε άλλη ενθύμηση στο ίδιο μηναίο μνημονεύονται τα παθήματα της μονής από Τουρκαλβανούς Γκέκηδες, αλλά και ο «χαλασμός» του Αλή πασά, η επανάσταση στην Πελοπόννησο το 1821 και η καταστροφή τότε της Νάουσας: «... και ημς δοκήμασμαι τόσα βάσανα και κενδηνος από τα στρατευματα και το περισότηρον από τους γέγηδες και επιφαν τόσω βηον από το μοναστήρη της αγίας Παρασκευής (...) και τόσα τραβίξαι όπου μας έδσαν και δαρμους εδοκημασμαι και τζερεμεν εδοσαμε και φηλαγαμαι τα ορμανια έοσον να περάσουν τα ασκέρια (...)» (Αναστ. Δάρδας, ό.π., σ. 27-28 αρ. γ', όπου και άλλη ενθύμηση (δ'), όπου αναφέρεται ότι η μονή «εληστεύθη και απεγυμνώθη τρισάκις, υπέρ των 60 εξήκοντα χιλιάδων γροσίων του τότε καιρού, εκτός ασμικών και άλλων πολυτίμων πραγμάτων (...)» (ό.π., σ. 28). Επίσης σε μια ακόμη, νεώτερη, ενθύμηση του έτους 1904 γίνεται σύγκριση της πριν από ένα αιώνα εποχής με την τότε: «Από όσα έγραψαν οι μακαρία τη λήξει ηγούμενοι προ 80 και 100 χρόνων δεν συμβαίνουν το νυν. Άκρα ησυχία και τάξις βασιλεύει εις τους λαούς της αυτοκρατορίας (...)» (ό.π., σ. 29, αρ. στ'). Στην ενθύμηση

ρολόγια⁴⁹ κ.ά. γραπτές πηγές της περιοχής πληροφορούμαστε για το είδος και την ένταση των ληστρικών επιδρομών των Αλβανών. Έχουν διασωθεί ακόμη και επιστολές Ελλήνων αρχιληστών προς στενούς συγγενείς απαχθέντων, στις οποίες τους ζητούν χρήματα ως λύτρα, για να απελευθερώσουν οι ληστές τους απαχθέντες, να «εξαγοράσουν» δηλ. οι συγγενείς τους αιχμαλώτους, συχνά με

γίνεται λόγος και για λήστευση της μονής το 1871, για μύριες κλοπές, νυχτερινές ληστείες και κινδύνους της ζωής του τότε ηγουμένου, όπως και δίκες, στις οποίες σύρθηκε, στα τοπικά δικαστήρια του καζά, στην Λειψίστα (Νεάπολη, διοικητική και στρατιωτική έδρα της Ανασελίτσας), στην έδρα του βλαετίου, τα Βιτόλια (Μοναστήρι), την Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη (σ. 28). Τα περισσότερα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης υπέστησαν ληστρικές επιθέσεις κατά την τουρκοκρατία, όπως: Η μονή Αγ. Αθανασίου Εράτουρας, η οποία βρίσκεται σε δασώδη περιοχή στους νότιους πρόποδες του Σινιάτσικου (3 χλμ από την κωμόπολη), ερημώθηκε από επιδρομές Γκέκηδων το 1821. Είχε λεηλατηθεί και νωρίτερα, το 1794, οπότε καταστράφηκε και ξανακτίστηκε το 1797 (Θεοδώρα Μήλιου, «Οι απόδομοι Ερατουραίοι των Βαλκανίων και η προσφορά τους στην γενέτειρα», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, έτ. 20, 2009, σ. 179). Στην μονή εύρισκαν καταφύγιο, καθώς βρίσκεται σε απόμερη περιοχή, οι κυνηγημένοι από τους Τούρκους κάτοικοι των γύρω χωριών, όπως του Κοντισκού (Γαλατινής) κατά την επιδρομή του Τούρκου βαγνού Στρόμπολη το 1822 εναντίον της Σιάτιστας. Εκεί είχαν καταφύγιο και ορμητήριο και ανταρτικά σώματα στην επανάσταση της Μακεδονίας το 1878, καθώς και οι λησταντάρτες Γ. Νταβέλης και Λεωνίδας Χατζημπύρος, οι οποίοι με πολλά παλληκάρια τους συχνά «έστηναν λημέρια» στα μοναστήρια του όρους Σινιάτσικου (Μ. Αγίου Αθανασίου, Μ. Αγίας Παρασκευής Δομαβιστίου, Μ. Αγίου Παντελεήμονα Βλάστης). Τότε έγινε συμπλοκή στο Σινιάτσικο μεταξύ πολυάριθμου τουρκικού στρατού και ατάκτων με ληστοσυμμορία 18 ατόμων, ανάμεσα στο Βογατσικό και την Βλάστη, οπότε 4 αιχμάλωτοι Βογατσίωτες και 3 Ντομαβιστινοί (από το Ντομαβιστί στις πλαγιές του Σινιάτσικου) σφάχτηκαν από ατάκτους. Τα κεφάλια τους, τα οποία οι Τούρκοι περιέφεραν σαν να ανήκαν σε αντάρτες (επαναστάτες), παραδόθηκαν στον Μητροπολίτη Σισανίου και τάφηκαν στην μονή Αγίου Αθανασίου Εράτουρας (Αναστ. Δάρδας, *ό.π.*, σ. 175-176). Ας σημειωθεί ότι την καταστροφή της μονής το 1794 μνημονεύει και ο Σισανίου Νεόφυτος, το 1797, στον γνωστό κατάλογό του των χωριών της μητροπόλεώς του, αναφέροντας και ότι ανοικοδομήθηκε επί των ημερών του (Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά*, *ό.π.*, σ. 41).

Το 1878 έγινε ληστεία και στην Μονή Αγίας Τριάδας Βυθού-Αυγερινού, γεγονός στο οποίο αναφέρεται και σχετική θαυματουργική παράδοση για την διάσωση του αιχμαλώτου από τους ληστές ηγουμένου. Η ίδια μονή υπέστη ληστρικές επιθέσεις και λίγο αργότερα και μάλιστα από τον ίδιο τον μουδίρη (δήμαρχο) του Ζουπανίου Σερεδίν μπέη περί το 1883, ενώ το 1885 υπέστη μία ακόμη επίθεση από ληστές (Αναστ. Δάρδας, *ό.π.*, σ. 364-367).

49. Βλ. κυρίως το πολύτιμο ημερολόγιο του παπα Νικόλα Κουκόλη από το Λιμπόχοβο (Δίλοφο) Βοίου: Γιάνν. Τσάρας, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη απ' το Λιμπόχοβο της Δυτικής Μακεδονίας (1817-1926)», *Μακεδονικά*, τόμ. 8 (1968) σ. 257-322. Οι πληροφορίες του ημερολογίου έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα από ερευνητές και τοπικούς λογίους και ιστοριοδίφες για τον ιδιαίτερο πλούτο τους για ποικίλα θέματα τοπικής ιστορίας, λαογραφίας κ.λπ. και όχι μόνο για την ληστεία στην περιοχή του Άνω Βοίου.

την διατύπωση απειλών και εκβιασμών. Σε μια περίπτωση ληστείας στο ακμαίο τότε χωριό Κριμίνι Βοΐου με τους πολλούς αποδήμους, το έτος 1881, οι Έλληνες ληστές απηύθυναν όχι μία ή δύο, αλλά έξι επιστολές στους οικείους των «σκλάβων». Στην πρώτη ο αρχιληστής ενημερώνει για την απαγωγή ευπόρων Κριμινιωτών τους οικείους τους και ζητεί χρήματα εκτοξεύοντας συγχρόνως απειλές:

«Εἰς Κριμίνι, κύριε Τάσιω Κατσάνε⁵⁰, χαίρε.

Διὰ το παρόν μας γράμμα ἔρχομαι να σας γράψω ὅτι τους ἀδελφούς σας, τους οποίους τους εἰλάβάμη, τους ἐπέραμη σκλάβους και ζιτούμη χρήματα διὰ να τους εξαγοράσιτη, ὅθεν ἅμα λάβητε το παρόν μας να σικοθήτη να ἐρθίτη και μην τύχη και φοβιθήτη διὰ να κόψομεν την ξαγοράν, διότι ἔχουμι ἀντιστάσις πολλές και θα χαλαστούν οι ἀνθρώπη, ἀλλὰ ὅσον το οἰλιγορότερον μίαν ὅραν ἐμπροστίτερα να ἐλευθεροθούν. Ταῦτα και ὄχι περισσότερα.

Εν ὁρῇ τη 26 7βρίου 1881

ο καπετάνιος Ἀρβανιτάκης».

Χαρακτηριστική της νοοτροπίας, ἀκόμη και της λαϊκῆς «θρησκευτικότητος» των ληστών, εἶναι η τελευταία, η 6η ἐπιστολή του «καπετάνιου» Χρ. Ἀρβανιτάκη:

«Κύριε Γεόργιε Κατσανόπουλε, χαίρε.

τῇ 23 Ὀκτωβρίου 1881

Εροτό πάντοτε δια την καλὴν σας ἡγίαν και πάντοτε ἐπιθυμὸ το καλὸν σου ἄμποτε ο Θεός να σε ἔχη καλὰ. Ο φίλος σας Γούλας σε χεριτὰ και λιπή συντρόφοι μου σε χαιρετούν, το γράμμα σας ἔλαβα και εἶδα τα ὅσα με ἔγραφες και ευχαριστίτικα πολὺ με τον καλὸν σου λόγον, ἔλαβα και τὰς τριάντα πέντη λίρας και δύο μαντίλια και δύο χτένια και δύο τσιγαρέτα με τον γιάννην λιμποχοβίτην και ἐγὼ ευχαριστίτικα ἀπ' αὐτὰ και ο θεός να σας τα δόση πεντακισχίλια. Με ἔγραφες και διὰ τα φουστάνια και ἄλλα πράγματα, λοιπὸν αὐτὰ τα πέραμη εἰς μέρος δικό μου, ὅτι ἐπέρα θα σε τα στείλω ἀπὸ αὐτὰ τα φορέματα, λοιπὸν δεν σε γράφω ἄλλα, μόνον ἐπιθυμὸ το καλὸν σου, την μητέρα σου τη χαιρετώ και πάντοτε να μας ἐνθυμίσθαι και να σε ἐνθυμούμε, ταῦτα και ἡγίαν σας.

Ο φίλος σας

Χρήστος Ἀρβανιτάκης»⁵¹.

Ο Ἀρβανιτάκης, ὅπως συνήθως συνέβαινε με τους λήσταρχους στις τελευ-

50. Οι Κατσάνοι ή Κατσανόπουλοι ήταν ευκατάστατη οικογένεια εμπόρων κ.λπ. του Κριμινίου.

51. Φώτης Δ. Παπανικολάου, *Γλώσσα και λαογραφία επαρχίας Βοΐου*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Βοϊακῆς Εστίας, αρ. 2, 1973, σ. 225. Ο Ἀρβανιτάκης θεωρούνταν ως ένας από τους πιο σκληρούς ληστές.

ταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα κ.ε., είχε προσωπική σφραγίδα, που έγραφε το όνομά του και με την οποία σφράγιζε τις επιστολές που έστελνε⁵². Η διατύπωση των επιστολών είναι στην λαϊκή γλώσσα της εποχής με φανερή πάντως την επίδραση του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος σε λέξεις και εκφράσεις, αλλά και στην φωνητική⁵³.

Από το πλήθος των ληστρικών επεισοδίων στον καζά της Ανασελίτσας, που μνημονεύονται από ιερείς, δασκάλους και γενικά εγγραμμάτους σε ενθυμήσεις γραμμένες στο περιθώριο εκκλησιαστικών και άλλων βιβλίων, σημειώνουμε ορισμένες από τις πιο χαρακτηριστικές, ενδεικτικές της σκληρότητας των ληστών και των συνεπειών των ληστειών, με χρονολογική σειρά από τον 18ο αιώνα και εξής. Διεκτραγωδούν μια τραγική και απελπιστική κατάσταση που βίωναν οι κάτοικοι:

Στον ναό του Αγίου Γεωργίου Πενταλόφου ενθύμιση του έτους 1771, περιόδου εξάρσεως, όπως προαναφέρθηκε, της ληστρικής Αρβανιτοκρατίας: «*Θύμισι-σι όντας ήταν ο Παπαγιάννης δάσκαλος, έτος 1771, μας πάτησαν οι Αρβανίτες τη χώρα* [Ζουπάνι]. *Είχε το σιτάρι άσπρα π' [80] και η βρίζα [σίκαλη] άσπρα με' [45]*»⁵⁴. Η μεγάλη αναστάτωση και ανασφάλεια της περιόδου εκείνης, με σοβαρές συνέπειες και στο εμπόριο και την διακίνηση αγαθών, επέφερε μεγάλες

52. Οι περισσότεροι ληστές του Μεσοπολέμου χρησιμοποιούσαν σφραγίδες, ξύλινες ή μεταλλικές, με το όνομα ή και τον τίτλο με τον οποίο αυτοπροσδιορίζονταν. Βλ. Βαγγ. Νικόπουλος, *Γρεβενά 1912-1940: φωτογραφικά ντοκουμέντα και τεκμήρια*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 361.

53. Στην επαρχία Βοΐου κ.α. οι ληστές λέγονται κλέφτες (και ρ. κλέβου=κλέπτω και επίρ. κλιφτ' κάτω=κρυφά, κατά τον τρόπο των κλεφτών) (Φ. Παπανικολάου, *ό.π.*, σ. 114-115). Η χρήση του όρου κλέφτης αντί ληστής δείχνει την αντίληψη συνέχειας της κλεφταρματολικής παράδοσης στον ορεινό χώρο κατά τον 19ο και 20ό αιώνα στην δράση των ληστών της περιόδου αυτής. Όπως σημειώνει ο παλαιός λόγιος και δημοσιογράφος της Κοζάνης από το Ροδοχώρι Βοΐου Δημήτρ. Γ. Γκαβανάς, *Ροδοχώρι Βοΐου* [β' έκδ.], Θεσσαλονίκη 1999 σ. 91, «κλέφτες λέγανε εκείνους που έδρων μεμονωμένα ή καθ' ομάδας ως κακοποιοί, αλλά και εκείνους που φυγοδικούσαν και ήσαν το φόβητρο και οι τιμωροί των Τούρκων, που καταδυνάστευαν τους χριστιανούς, αλλά και των κακών κοτζαμπάσηδων». Η καταβολή λύτρων για απελευθέρωση των αιχμαλώτων («σκλάβων») των ληστών λέγεται «ξαγορά» και ρ. «ξαγοράζω»=πληρώνω λύτρα για την απελευθέρωση αιχμαλώτων, όπως και «κόβω την ξαγοράν»=καθορίζω την τιμή εξαγοράς.

54. Αντών. Σιγάλας, «Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών», *ό.π.*, σ. 88, όπου και για επιστολή Κοζανίτη προς τον γιό του στην Μπολώνια Ιταλίας το 1798, για την έξαρση της ληστείας σε περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης. Η ληστεία του 1771 στο Ζουπάνι, το μεγαλύτερο και φύσει οχυρό μαστοροχώρι του Άνω Βοΐου, είχε προκαλέσει στην περιοχή τέτοια εντύπωση, ώστε να μνημονεύεται και σε άλλες ενθυμήσεις, όπως στην γειτονική μονή Αγίας Τριάδας: «έτος 1771 θύμισις... έκαψαν το Ζουπάνη» (Στέφ. Τζιούφας, *Το Αίλοφο Βοΐου*, *ό.π.*, σ. 21).

ελλείψεις και συνακόλουθα ακρίβεια και στα πιο βασικά είδη επισιτισμού, όπως τα δημητριακά.

Την ένταση της ληστοκρατίας των Αλβανών στην περιοχή την ίδια μετά τα Ορλωφικά δεκαετία αποτυπώνει και η λεπτομερής, σε μορφή σύντομης διήγησης, ενθύμηση του πολιγραφότατου σ' αυτό το είδος ιστορικών χρονικών («βραχέων χρονικών» κατά τον ιστορικό Σπυρ. Λάμπρο, που εδώ δεν είναι τόσο βραχύ) ιδρυτή και ηγούμενου της Μ. Αγίας Τριάδας Νεοφύτου:

«Έτος, αψοδ' (1774) γιοναρίου 5 (...) εκατεβηκαν Αρβανήτες τρής χηληάδες και πήγαν Ζηοπανήοτες στο λημπόχοβον [Δίλοφο] και τους έδοσαν γρόσια και δεν σέβηκαν [εισέβησαν, μπήκαν] εις τη χόρα τους και κατεβένοντας ης μηρασάν [Μόρφη Βοΐου] εκεί τεργιάστηκεν και το Κωνστάντισκου [Αυγερινός Βοΐου] και έδοκαν γρόσια οκτακόσια και κατεβένοντας κάτω στου γραματικού⁵⁵, στο ποτάμι⁵⁶, τους έκανε καρτέρη εις πόλεμον.

Η Αρβανίτες τον έδοσαν φυγιό με τα σπαθιά στα χέρια, εκεί μεράστηκαν. Άλλη πείγαν κατά το Κριμίν και άλλη κατά την Λούβρη⁵⁷ και έκαψαν το μησό το Λούβρη, έπειτα πείγαν όλοι στο Κριμίν και έκαμαν πόλεμον και στο Κριμίν και έκαψαν αχερόνες, σπίτια, τρίς ημέρες πολέμου στο Κριμίν και έταξεν το βιαέτι δεκαπέντε σακούλες⁵⁸. Πείραν και τους μπουλουκπασιάδες σκλάβους και πείγαν σε όλα τα χοργιά, έμασαν πρόβατα όλα, βόδια, γελάδες, μουλάρια. Οοβ' [872]-χιλιάδες. Ο γράφας Νεόφυτος ηερομόναχος δούλος της Αγίας Τριάδος Ζηοπάνη⁵⁹.

55. Γραμματικό, τοποθεσία μεταξύ των χωριών Βουχωρίνας και Ομαλής Βοΐου, όπου έγιναν και μεταγενέστερα ληστείες.

56. Πρόκειται για τον ποταμό Πραμόρ'τσα, που ορμητικός διασχίζει από το δυτικό άκρο της Ανασελίτσας και των Γρεβενών όλο το Άνω Βόϊο, για να ενωθεί χαμηλότερα με τον Αλιάκμονα.

57. Τα χωριά (μαστοροχώρια) Κριμίνι και Λούβρη, όπως και τα παρακείμενα Ροδοχώρι και Δίλοφο με πολλούς οικοδόμους και σπουδαίους καλφάδες στην Πόλη, αποτελούσαν με την ευμάρεια, την νοικοκυροσύνη τους κ.λπ., στοιχεία ορατά και διά γυμνού οφθαλμού, συνεχή πρόκληση για τους Τουρκαλβανούς ατάκτους και ληστές.

58. «Έταξεν το βιαέτι δεκαπέντε σακούλες»: Φαίνεται ότι οι τουρκικές αρχές (βιαέτι = γενική διοίκηση, δηλ. ντοβλέτι = κράτος, κρατικές αρχές) είχαν υποσχεθεί στους Αλβανούς, στην αρχή, κάποιες σακκούλες με τουρκικές λίρες. Όμως οι προσπάθειές τους ήταν ατελέσφορες, ακολούθησε μάχη των Αλβανών με τουρκικό στρατό, ο οποίος στο τέλος έχασε εκεί και τους μπουλουμπασήδες (ή μπουλουκτσήδες = επικεφαλής των μπουλουκιών, άτακτου στρατού), που τους πήραν οι Αλβανοί αιχμαλώτους.

59. Λάζ. Παπαϊωάννου, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας στο Βυθό Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 41-42. Πρβλ. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου* ό.π., σ. 21.

Οι Αλβανοί, όταν έκαναν επιδρομές, ως άτακτα μισθοφορικά στρατεύματα, βοηθώντας σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, δεν κατέβαιναν μόνο 5-10 ή 20 άτομα μαζί αποτελώντας μια απλή ληστοσυμμορία, ένα συνηθισμένο «μπουλούκι», αλλά εκατοντάδες ή και χιλιάδες μαζί, όπως στην παραπάνω περίπτωση, ως άτακτοι, όχι τόσο στρατιώτες, όσο ληστές. Αυτοί στην Δυτ. Μακεδονία ονομάζονταν «ζορμπάδες»⁶⁰ και ήταν δύσκολη η αντιμετώπισή τους όχι μόνο επειδή ήταν βίαιοι, αλλά προπαντός επειδή ήταν πολυάριθμοι, ιδίως σε περιόδους γενικότερης αναστατώσεως, ανωμαλίας και διασαλεύσεως της τάξεως λόγω πολέμων κ.λπ. Τις ανώμαλες περιόδους και την ανασφάλεια που προκαλούσαν οι συχνές πολεμικές αναστατώσεις, όπως και την προϊούσα παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι Αλβανοί τις εκμεταλλεύονταν πλήρως και γίνονταν φοβερή πληγή για τους χριστιανικούς πληθυσμούς προπαντός της Δυτ. Μακεδονίας και της Ηπείρου⁶¹.

Μεγάλη καταστροφή προκάλεσαν το ίδιο έτος, τέσσερεις μήνες αργότερα, εξίσου πολυάριθμοι Τουρκαλβανοί Γκέκηδες, οι οποίοι λεηλάτησαν την Σέλιτσα (Εράτυρα), αιχμαλώτισαν 14 Σελτσιώτες (μεταξύ αυτών και τον κοτζάμπαση της κωμόπολης), έκαψαν και σκότωσαν κατοίκους και πυρπόλησαν 104 σπίτια και βιοτεχνικά «αργαστήρια». Σχετική αναλυτική επίσης ενθύμηση σε βιβλίο λόγων του ιερού Δαμασκηνού, το οποίο βρίσκεται στην μονή του Αγίου Αθανασίου της Σέλιτσας γραμμένη από τον μοναχό της Καλλίνικο, αναγράφει τα εξής τραγικά γεγονότα, ενδεικτικά της Τουρκαλβανικής λαίλαπας και της φρικτής κατάστασης της ληστοκρατίας στην περιοχή: «*αποδ' Απριλίου α' ημέρα δευτέρα γράφο διά θύμηση οπου έγινε ο χαλασμός από τους ζορμπάδες (...), ήρθαν χιλιάδες διο κε μιση κέ εμπίκαν κέ εσκότοσαν κι όλο το βηος το έμασαν κέ έκαψαν οσπήτια κέ αργαστήρια 104 καί έκαψαν ανθρώπους κε απέθανον κέ επίραν βίος πολλήν, φορτία αμέτρητα και εκάθισαν μέσα [στην Σέλιτσα] ημέρες 10 κέ βγένοντας επιραν ως σκλάβους τον κυρ αναγνώστην αλεξίου κοτζιαμπάσιν καί επίλιπους 10 καί έκαψαν την εκλισήαν της αγίας Παρασκεβής, κε τον αγίον Αποστόλον την εκλίσαν κε έγινε θρίνος κε οδηρμός κε γραφο δια θίμηση.*

*Καλλίνικος»*⁶².

Η κυριαρχία του Αλή πασά με την βία, την τρομοκρατία και αυθαιρεσία που συνοδεύτηκε στην Δυτική Μακεδονία, προς τα τέλη του 18ου αιώνα, δεν είχε ως

60. Λάζ. Παπαϊωάννου, *Κορυφή Βοΐου*, ό.π., σ. 76. Η τουρκικής προελεύσεως λέξη ζορμπάς σημαίνει ακριβώς βίαιος, αυθαίρετος, τυραννικός.

61. Βλ. και Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., 295-297.

62. Αθαν. Γιομπλάκης, «“Οι χαλασμοί” της Σελίτσης (Ερατύρας)», *Μακεδονικά*, τόμ. 8 (1968), σ. 86.

αποτέλεσμα μόνο τη συνέχιση και συχνά την ένταση της ληστείας, την αυθαίρετη τσιφλικοποίηση χωριών, την ασυδοσία των Τουρκαλβανών οργάνων του, που επέβαλλαν φόρους, έκτακτες εισφορές κ.λπ. τους δυστυχείς ραγιάδες. Προκάλεσε συγχρόνως την διεύρυνση του ρεύματος μετανάστευσης των πιο δυναμικών και κινητικών στοιχείων της περιοχής και προπαντός των Ανασελιτισιωτών προς χώρες και πόλεις της Βαλκανικής, την Κωνσταντινούπολη και την Κεντρική Ευρώπη. Τότε πολλοί, έμποροι προπαντός και τεχνίτες, από την Σιάτιστα, την Σέλιτσα (Εράτυρα), αλλά και ευρύτερα από την Κοζάνη, τα Σέρβια, την Καστοριά, Μοσχόπολη και Κοριτσά, αντί να συνεχίσουν το εμπόριο με τις χώρες του εξωτερικού μέσω ξένων ή συγγενών αντιπροσώπων τους, μετανάστευσαν και οι ίδιοι σ' αυτές, κατά κύριο λόγο στην Αυστροουγγαρία, Βενετία κ.α. ή σε άλλα, ασφαλέστερα, μέρη της Τουρκίας. Η ανερχόμενη αστική τάξη των παραπάνω πόλεων της Δυτ. Μακεδονίας, που διαμορφωνόταν τότε, δεν εύρισκε πρόσφορο περιβάλλον στον τόπο της για μεγαλύτερη δράση και οικονομική ανάπτυξη. Έτσι οι δραστηριότεροι και δυναμικότεροι εκπρόσωποι της αναζητούσαν πλέον – μη αντέχοντας την ενδημική ληστεία και την πλήρη ανασφάλεια και αναρχία, που επικρατούσε και στην δεύτερη πεντηκονταετία του 18ου αιώνα, πριν και κατά την κυριαρχία του Αλή πασά – καλύτερες συνθήκες ζωής και δράσης. Γι' αυτό αναγκάζονται να φύγουν και εγκατασταθούν οριστικά σε άλλους τόπους του εσωτερικού και του εξωτερικού, προπαντός εκεί όπου είχαν αναπτύξει μεγαλύτερες εμπορικές κ.ά. δραστηριότητες⁶³. Οι απόδημοι συχνά βοηθούσαν άλλους συμπατριώτες τους, που συνέχιζαν να ζουν την ζοφερή κατάσταση της γενέτειρας, να ξενιτευτούν, όσοι το επιθυμούσαν. Έτσι, όταν επί Αλή πασά οι Γκέκηδες λεηλάτησαν την ακμαία εμποροβιοτεχνική κωμόπολη Σέλιτσα, οι Σελτσιώτες του εξωτερικού (Αυστρίας, Γερμανίας κ.λπ.) βοήθησαν συμπατριώτες τους να αποδημήσουν κι αυτοί στην Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια⁶⁴.

Και μετά την κυριαρχία του Αλή πασά στην Δυτ. Μακεδονία οι κάτοικοι δεν επρόκειτο να ησυχάσουν, καθώς εξερράγη η επανάσταση του 1821 και πλήθη ατάκτων Αλβανών κατέβαιναν στην περιοχή ή διέρχονταν απ' αυτή σκορπώντας με τις ληστρικές επιθέσεις τους τον τρόμο και την καταστροφή. Οι πληροφορίες για την ληστεία στην Ανασελίτσα πυκνώνουν κατά τον 19ο αιώνα, οπότε, πέραν των άλλων μαρτυριών, υπάρχουν και πολλές ενθυμήσεις, όπως αυτές στο «κατάστιχο του Τζηρέλα» από το Ζουπάνι και προπαντός οι λεπτομερείς και πολυάριθμες στο ημερολόγιο του παπα Νικόλα Κουκόλη. Έτσι γράφει σ' αυτό

63. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 403.

64. Απόστ. Βακαλόπουλος, «Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας», *Παγκαρπία Μακεδονικής γης*, ό.π., σ. 424.

ο τότε παπάς του Λιμποχόβου για τις μεγάλες ταλαιπωρίες και δοκιμασίες των κατοίκων από την κάθοδο των Αλβανών ατάκτων:

«Το 1821 εξερράγη η ελληνική γνωστή επανάσταση και διήρκεσε μέχρι το 1828. Οκτώ έτη κατά σειράν οι κάτοικοι του χωρίου [Λιμποχόβου] έφευγαν εις τα δάση, εις τα σπήλαια, εκεί ήταν η κατοικία των. Απερνούσαν στρατεύματα αλβανικά και δεν είχαν πειθαρχίαν, όλα εθελονταί (τουρκιστί μπασιμποζούκ) [βασι-βουζούκοι, δηλ. άτακτοι] και έκαναν μεγάλες καταχρήσεις, έκλεβαν, εφόνευαν, αιχμαλώτιζαν, επρόσβαλναν και πολλά άλλα. Πολλοί κάτοικοι απέθνησκον εις τα δάση και τας νύκτας τους έφερναν και τους έθαπταν εις την εκκλησίαν. Εφημέριος της χώρας ήταν ο Νικόλαος Ντρούγκας»⁶⁵.

Και η επόμενη ενθύμηση αναφέρεται στα άτακτα στίφη των Αλβανών, που συνέχιζαν και το 1829 την ληστρική δράση τους, αλλά αντιμετωπίστηκαν δρα-στικά από τον βαλή του βιλαετίου Μοναστηρίου: «Εις τα 1829 καλοκαίριον ήλθε νέος σατραζάμης, δηλ. βαλή πασιάς εις Βιτόλια και επροσκάλεσε τους αρ-χηγούς Αλβανούς Ασλάν βέην, Καπλάν βέην και Βελίκο Γιάτζον και άλλους μι-κροτέρους βέηδες διά να τους δώσει τα μηνιαία [μισθούς των ατάκτων], όπου αγωνίσθησαν εις την επανάστασιν της Ελλάδος. Και απέρασαν από την χώραν μας [Λιμποχόβο] και τα πέριξ χωριά έως τρεις χιλιάδες Αλβανοί (μπασιμποζούκ) και εκαυχόνταν και έλεγαν: “Εάν μας πληρώσει ο σατραζάμης τα μηνιαία, καλώς, ει δε και δεν μας πληρώσει, εις την επιστροφήν [από το Μοναστήρι μέσω Καστο-ριάς-Ανασελίτσας-Κόνιτσας προς Αλβανία] τα χωριά θα τα κάψουμε όλα”. Και επήγαν εις τα Βιτόλια και τους έκαμε συμπόσιον ο σατραζάμης. Τους έβγαλε διά να τους γυμνάσει και τότε εκαταρτίσθη ο τακτικός στρατός, δηλ. το Νιζάμ Ασκέρ. Τους περικόκλωσαν, τους επυροβόλησαν και τους εφόνευσαν και όσοι επρόκαναν έφυγαν, πολλοί ολίγοι, και διασκορπίσθηκαν και έγινε ησυχία από καταλύματα και από κακουργήματα και από άλλα κακά»⁶⁶.

65. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 21. Στις σ. 21-31 δημοσιεύεται πλήθος ενθυμήσεων του 19ου αι. κυρίως από το ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη, συγκεντρω-μένες, για την ληστεία. Παραπέμπω γι’ αυτό στη συνέχεια κυρίως στο βιβλίο του Τζιούφα και όχι τόσο στην δημοσίευση του ημερολογίου από τον Τσάρα.

66. Στέφ. Τζιούφας, ό.π., σ. 21-22. Τα άτακτα στίφη των άγριων Τουρκαλβανών κατά τις διελεύσεις τους από τα χωριά της Ανασελίτσας και γενικά της Δυτ. Μακεδονίας κατά την επανάσταση του 1821, εκτός από τις μεγάλες ζημιές και καταστροφές που δημιουργούσαν στους κατοίκους και την λεηλασία παντός αγαθού που διέθεταν στα σπίτια τους, απαιτού-σαν να εισπράττουν και μεγάλες ή μικρές έκτακτες εισφορές από τις κοινότητες, πρακτική που ακολούθησαν και σε άλλες περιόδους ανασφάλειας και ληστείας. Η κοινότητα της Βλάστης, για παράδειγμα, το 1824 κατέβαλε 156 γρόσια «όντας απερνούσαν οι γκεγκηδες»

Ολόκληρη την δεκαετία 1821-1830 η Ανασελίτσα και η υπόλοιπη Δυτική Μακεδονία συνεχίζει να υποφέρει αβάστακτα από την συχνή παρουσία Αλβανών ατάκτων στρατιωτών στην υπηρεσία των Τούρκων, που οι περισσότεροι αποτελούσαν ληστρικές ομάδες, που δεν δίσταζαν να επιτεθούν όχι μόνο σε χωριά, αλλά και σε κωμοπόλεις και πόλεις, προπαντός στις πιο πλούσιες, όπως η Κοζάνη και η Σιάτιστα, η οποία για τον πλούτο που συσσωρεύσαν οι έμποροι και οι απόδημοί της στην Κεντρική Ευρώπη τον 18ο και στις αρχές του 19ου αιώνα αποκαλούνταν στην Δυτ. Μακεδονία «Φλωροχώρι»⁶⁷. Το 1825 είχαν εμφανιστεί Αλβανοί ληστές στην Ανασελίτσα, όπως και στις περιοχές Χρούπι-

(Ι. Βασδραβέλλης, «Το αρχεόν των αδελφών Γραμματικού [από την Βλάστη]», *Μακεδονικά*, τόμ. 4, 1955-60, σ. 188).

67. Γεώργ. Π. Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 59· Νικολ. Γκαντώνας, *Ιστορικά-λαογραφικά Δυτ. Μακεδονίας: Γαλατινή Ιστορία - λαογραφία*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 36. Η βιβλιογραφία για την ιστορία και την ακμή της Σιάτιστας είναι πλουσιότατη, παλαιότερη και νεώτερη. Η οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της υποχώρησε σημαντικά κατά τον 19ο αι., μετά το 1810, οπότε η Σιάτιστα παρήκμασε, ενώ η παρακμή της συνεχίστηκε και τον 20ό αιώνα με μεγάλη κρίση κατά την περίοδο καταστροφής της σημαντικής αμπελουργίας της από φυλλοξήρα. Η ιδιαίτερη ανάπτυξη της αμπελουργίας από τον 19ο αι. καθώς και η γυναικική είχαν ανακόψει προσωρινά την παρακμή αυτή. Βλ. Α. Γ. Λαζάρου, «Σιάτιστα», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, εν Αθήναις, έτ. Γ' (1910), σ. 139-153 και ιδίως σ. 143. Για την ακμή και παρακμή της Σιατιστινής αμπελουργίας βλ. Παναγ. Ι. Καμηλάκης - Ευάγγ. Καραμανές, «Αμπελουργία και κρασί στον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής Κοζάνης-Γρεβενών», στο: *Επιστημονικό συμπόσιο «Οίνον ιστορώ. Χ. Βελβεντό το ονοφόρο»*, επιμ. Γ. Α. Πίκουλας, Αθήνα, έκδ. «Κτήματος Βογιατζή, Βελβεντό Κοζάνης», 2014, σ. 173 κ.ε., κυρίως σ. 182-188. Για τις ληστρικές επιδρομές Αλβανών από το 1784, το 1827 (2 επιδρομές) και άλλη το 1830 μέχρι την τελευταία το 1877 στην διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου από Γκέκηδες, βλ. Α. Γ. Λαζάρου, *ό.π.*, σ. 143-147, όπου και δύο ιστορικά δημοτικά τραγούδια για τις τρεις πρώτες επιδρομές, κατά τις οποίες οι Αλβανοί αποκρούστηκαν από τους Σιατιστινούς, οπότε και απέτυχαν στους σκοπούς τους. Είναι τραγούδια, τα οποία απηχούν την γενναία αντίσταση των Σιατιστινών. Στην διατήρηση της ασφάλειας και σχετικής ελευθερίας της Σιάτιστας κατά την τουρκοκρατία (όπως και της γειτονικής κωμόπολης Γαλατινής) καθοριστικό ρόλο έπαιξε, πέρα από την γενναιότητα και το ηρωικό πνεύμα των κατοίκων υπό ικανούς οπλαρχηγούς, η φύσει οχυρή θέση της. Την προφυλάσσουν τα απόκρημνα και άδενδρα βραχώδη αντερείσματα του βουνού της Βέλλιας, ώστε να υπάρχουν μόλις 2-3 δίοδοι προς και από την Σιάτιστα και την Γαλατινή. Βλ. σχετικά και Γ. Τσότσος, *ό.π.*, σ. 63. Στις αρχές του 20ού αιώνα, περίοδο μεγάλης ανασφάλειας, την επισκέφτηκε ο Γεώργιος Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιόδους ανά την Μακεδονίαν (1905-1906)*, β' έκδ. Θεσσαλονίκη 1962, σ. 41, ο οποίος γράφει: «Η Σιάτιστα εκτίσθη ωσεί εκρύβη από τα βάσκανα βλέμματα των άλλων πέριξ κωμών (...), φρουρείται δε κύκλω σχεδόν υπό αποτόμων και υψηλών βουνών, ίνα προφυλαχθή από ληστών και άλλων κακοποιών στοιχείων εις παρωχημένας μάλιστα εποχές, καθ' ας ερρωμένην αντίστασιν πολλάκις αντέταξεν».

στας, Φλώρινας, Κοριτσάς κ.ά., ενώ συχνά οι κάτοικοι υποχρεώνονταν από τους Τούρκους σε αγγαρείες μαζί με τα ζώα τους για διάφορες υπηρεσίες⁶⁸. Τα χρόνια 1827-30 οι Αλβανοί μετά την Σιάτιστα, και αφού αποκρούστηκαν από τους Σιατιστινούς, θέλησαν να «πατήσουν» και την Γαλατινή, αλλά αποκρούστηκαν από τους κατοίκους υπό τον γενναίο Παπαγιάννη⁶⁹.

Την ίδια περίοδο οι κάτοικοι της Ανασελίτσας δεν κινδύνευαν μόνο από τους πολυάριθμους Αλβανούς ληστές, αλλά και από Έλληνες, οι οποίοι από εθνικοί αγωνιστές μετέπιπταν σε καταπιεστές των χωρικών και μεταβάλλονταν, συχνά χωρίς δυσκολίες, σε ληστές, κάτι που συνέβη επανειλημμένα και στην διάρκεια των επόμενων επαναστατικών κινημάτων κατά τον 19ο αιώνα μέχρι και τον Μακεδονικό αγώνα. Τα παραδείγματα τέτοιων αγωνιστών-ανταρτών κατά των Τούρκων, που μετέρχονταν εναλλακτικά και τον ρόλο του ληστή, υπήρξαν πολλά, όπως θα φανεί και στην συνέχεια. Ένας τέτοιος καπετάνιος ήταν ο Γιάννης Τζιώρατζος (ή Τζιώρατζης) από το Ζουπάνι, ο οποίος πολέμησε τους Τούρκους. Επειδή όμως οι κάτοικοι, από τον φόβο των Τούρκων, απέφυγαν να συνεισφέρουν στην συντήρηση του ανταρτικού σώματος του, αναγκάζονταν να καταφεύγει σε πιεστικά μέτρα κατά των χωρικών, για να προμηθεύεται τα απαραίτητα μέσα για την συντήρηση του σώματος και την συνέχιση του αγώνα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε ενθύμηση και πάλι του Διμοχοβίτη παπα Νικόλα: «Το 1829 άνοιζιν. Ήταν κάποιος Τζιώρατζος εκ Ζουπάν και εξητούσεν το καπετανιλίκι, δηλαδή να περιφέρει τα χωριά ως αρχηγός δια πειθαρχία και έμασε τα γαλάρια από τη μάντρα [στάνη] από Ντάλλα το αλάνι, όπισθεν του Προφήτου Ηλία [εξωκκλησίου του Διλόφου], 1600 και τα πήγαν εις το Ζουπανιώτικο το μέρος και τα εβάσταζαν ημέρας πέντε και τους έστειλαν γρόσια χίλια εξακόσια (1600) ως λάφυρα και έπειτα τα άφησαν (...)»⁷⁰.

68. Βλ. σχετικά Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 617-619, όπου και για την απόκρουση των Αλβανικών ομάδων από τους Σιατιστινούς το 1827 και το 1830. Την ίδια περίοδο έντασης της ληστείας στην Δυτική Μακεδονία λόγω της επαναστάσεως του 1821 αλλά και μετά εμφανίζονται στα παράλια της Χαλκιδικής αντίστοιχα φαινόμενα πειρατείας, που είναι σποραδικά και οι τελευταίες εκδηλώσεις ενός φαινομένου, το οποίο διήρκεσε για αιώνες στον χώρο του Αιγαίου (Απ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 638).

69. Νικόλ. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 36.

70. Γιάννης Τσάρας, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη», ό.π., σ. 263 και Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 22, όπου και άλλη ενθύμηση για την ληστρική δράση του Τζιώρατζη και τον ανταγωνισμό του με τον καπετάν Γεωργάκη για το αρματολίκι της Ανασελίτσας: «Το 1832 άνοιζιν. Πάλιν ο Τζιώρατζος εξητούσε το αρματολίκι (ντερβεναλίκι) και εξητούσε χαράτσι από το χωρίον μας και ήλθον και εσκότωσαν ένα μουλάρι του Ισάμου, έκαψαν και το οσπίτιον το Τζουμάδικο εις την κορυφήν της χώρας. Έπειτα ήλθεν ο Ισούφ βέης

Μετά το 1830 η επικράτηση της ειρήνης και οι μεταρρυθμίσεις προς εξευρωπαϊσμό της Τουρκίας, που άρχισαν επί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ και συνεχίστηκαν από τους διαδόχους του και μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, δεν έγιναν αισθητές στην υπαίθρο χώρα της Δυτ. Μακεδονίας προπαντός. Η ληστεία εξακολουθούσε να υπάρχει ως «ενδημική αρρώστια» του τόπου σε όλο τον 19ο αιώνα⁷¹, καθώς εξαλείφτηκε μετά την απελευθέρωση, περί το 1930.

Και ο γενναίος καπετάν Γεωργάκης είχε ανάλογη με τον Τζώρτζη τύχη, σύμφωνα με άλλη ενθύμηση του παπα Νικόλα στην αναλυτική «Χρονογραφία» του της περιοχής Λιμποχόβου: *«1833. Απερνώντας ο καιρός, ο καπιτάν Γεωργάκης εκ του χωρίου Τζέρου βαθμηδόν άρχιζαν και αυτοί να κάνουν πολλές καταχρήσεις, από ντιρβεναγάδες άρχεψαν να κάνουν και τους κλέφτας. Εστάλη αναφορά*

από το Λιαγίστι [έδρα της τουρκ. διοικήσεως] και εφώναζε τον καπετάν Γεωργάκη από τον Τζέρον το χωρίον και τον έδωσε το καπετανιλίκι, επειδή ήτο πατρογονικός [γενιά προς γενιά] καπετάνιος. Κι ο καπιτάν Γεωργάκης εκ Τζέρου εφάναζε τους οπαδούς του Τζώρτζη και τους επήρεν αυτός και ο Τζώρτζιος έμεινε με δύο τρεις εκλεκτούς του. Και έπειτα το καλοκαίριον (...) τον εφόνευσαν (...) εις το μέρος το Ζουπανιστικό και εγλύτωσαν τα χωρία μας» (σ. 22-23, και Γιάνν. Τσάρας, ό.π., σ. 263-264). Δημοσιεύεται (σ. 23) και κλέφτικο τραγούδι για τον θάνατο του Τζώρτζη, τον οποίο ο λαός της υπαίθρου της Ανασελίτσας θεωρούσε ήρωα, συνεχιστή των κλεφταρματολών και αγωνιστή κατά των Τούρκων. Το χωριό Τσέρος, μεταξύ Δοτσικού Γρεβενών-Διλόφου Βοΐου και Επταχωρίου Καστοριάς σε δασώδη περιοχή, ήταν ονομαστό σ' όλη την περιφέρεια κεφαλοχώρι της ΒΑ Πίνδου, μέχρι το 1830, για τους καπεταναίους του, την ανδρεία και την λεβεντιά τους. Και η φήμη τους αυτή φαίνεται ότι οδήγησε τους συντρόφους του Ζουπανιώτη Τζώρτζη να τον εγκαταλείνουν και να προσκολληθούν στην ομάδα του Γεωργάκη. Ο Τσέρος, παρά την γενναιότητα των κατοίκων του, καταστράφηκε τελικά από τους Τουρκαλβανούς το 1830, καθώς βρίσκεται ακριβώς στον δρόμο, που από διάσελο της Πίνδου εξασφάλιζε την επικοινωνία Ανασελίτσας (και Δυτ. Μακεδονίας) με την Κόνιτσα (και Ήπειρο, Αλβανία). Από εκεί περνούσαν συχνά οι ληστρικές αλβανικές συμμορίες και οι γενναίοι Τσεριώτες τους ήταν σοβαρό εμπόδιο στον δρόμο τους για πλιάτσικο και ληστείες σ' ολόκληρη την Δυτ. Μακεδονία. Γι' αυτό έκαναν την ζωή των κατοίκων μαρτυρική, μέχρι που τον κατέστρεψαν. Ήταν μέχρι τότε σημαντικός σταθμός στα πολυήμερα ταξίδια των καραβανιών μεταξύ Ηπείρου-Μακεδονίας-Θεσσαλίας. Ο Τσέρος, παρά την ξεχωριστή ανδρεία των κατοίκων του, καταστράφηκε τρεις φορές από ορδές Τουρκαλβανών (το 1700 περίπου, 1770 και 1830). Μετά τις επανειλημμένες καταστροφές οι κάτοικοί του διασκορπίστηκαν σε διάφορα χωριά της Ανασελίτσας, προπαντός, και των Γρεβενών. Οι περισσότερες οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Λιμπόχοβο, λιγότερες στο Δοτσικό και τον Πεντάλοφο, άλλες σκόρπισαν σχεδόν σε όλα τα χριστιανικά χωριά της Ανασελίτσας. Σε πολλά απ' αυτά, όπως έχουμε διαπιστώσει επανειλημμένα στις δεκαετίες του 1980 και 1990, διατηρείται η μνήμη για το σημαντικό αυτό κεφαλοχώρι της Μακεδονικής Πίνδου, που αποτελεί σήμερα το πιο γνωστό ερειπωμένο χωριό-παλαιοχώρι της ΝΔ. Μακεδονίας. Για τον Τσέρο βλ. ενδεικτικά Στέφ. Τζιούφας, ό.π., σ. 11-17, 22-23.

71. Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 643.

εις Βιτόλια εις τον πασάν από τα χωρία και έστειλεν ο πασάς τον φοβερόν Καφτάναγα το 1835, ο οποίος έκανε και το γεφύρι εις Λιαψίστι και ονομάζεται Καφτάναγα γιοφύρι»⁷². Έτσι «Το 1836. -Ήλθεν εις Ζωπάνιον ο Καφτάναγας, εφώναζεν τους μοχτάρηδες [δημογέροντες] του κάθε χωρίου και είπαν τα παράπονά των. Και τους εδίδωσαν τους [Έλληνες] αρματολούς με τα όπλα και έφυγεν ο καπετάν Γεωργάκης με την συμμορίαν του, διά να απεράση πέρα κατά την Σιάτιστα, αλλ' ο ποταμός [Αλιάκμων] εις Λιαψίστι είχε πολύ νερόν και δεν απερνούσιν, εκρύφθησαν εις μίαν τρύπαν εις το χωρίον Κόναμι [Πολύλακκο Βοίου], εβγήκαν εις τζομπάνον να πάρουν ψωμί, τους επρόδωσεν και επήγεν ο Καφτάναγας και τους έπιασεν ζώντας δέκα επτά (17) ανθρώπους και τους έστειλεν εις Βιτόλια. Εφώναζεν ο πασάς πάλιν από τα χωρία να κάνει ο καθείς το παράπονόν του [για την συμμορία Γεωργάκη]. Από το χωρίον μας επήγεν ο Γεώργης Ντελής· έδωσεν ανάκρισιν ο Ντελής και είπεν “καλοί είναι”, αλλά με το χέρι είπε “κόψι”. Ο βαλή-πασάς είπεν “μη φοβήσθε, εγώ κόψε γιαπατζάιμ οναρί” [αυτό θα γίνει]. Έπειτα τους έβαλε και εχόρεψαν έναν καλό χορό και έπειτα τους απεκεφάλισεν όλους. Αλλά ο καπετάν Γιωργάκης ήτον ένας άνδρας γενναίος. Έλος και από αυτήν την τυραννίαν ελευθερώθησαν τα χωρία μας»⁷³.

72. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 23-24 (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 264). Το γεφύρι του Καφτάναγκα αναφέρει ο Νικόλ. Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας (...)*, φυλλάδιον πρώτον, εν Αθήναις 1886 [και πιστή-φωτοαναστατική επανέκδοση με πρόλογο (εισαγωγή, σημείωμα) Δημήτρη Δημητρόπουλου, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, αρ. 9, Κοζάνη 2014], σ. 64, στην περιγραφή της διαδρομής της «ημιονικής οδού από Γρεβενών εις Χρούπισταν» (Άργος Ορεστικό). Ο δρόμος αυτός μετά την γέφυρα της Βουχωρίνας Βοίου διαχωρίζεται και ακολουθώντας τον δεξιό του κλάδο (ο αριστερός σε μισή ώρα από την γέφυρα οδηγούσε στην Λειψίστα - σήμ. Νεάπολη, *ό.π.*, σ. 63), κατευθύνεται προς Χρούπιστα, διχαζόμενος, μέσω δύο διαδρομών του, από την γέφυρα του Καφτάναγκα, που είχε στην εποχή του Σχινά «5 λίθινα ποδαρικά [βάθρα] και ξύλινον κατάστρωμα». Η γέφυρα απείχε 1/2 ώρας από Λειψίστα και 2 περίπου ώρες από το Βογατσικό (Σχινάς, *ό.π.*, σ. 64-65), γι' αυτό και θεωρούνταν γέφυρα της Λειψίστας. Εδώ και πολλές δεκαετίες δεν σώζεται, ίσως και λόγω της κατασκευής της, με ξύλινο κατάστρωμα. Δεν την αναφέρει ο Γεώργ. Τσότσος, *Μακεδονικά γεφύρια: τοπογραφία-αρχιτεκτονική-ιστορία-λαογραφία*, Θεσσαλονίκη, έκδ. University Studio Press, 1997 (καθώς δεν εντόπισε κάποια ίχνη της στην περιοχή, όπως μας πληροφόρησε, Μάρτ. 2021). Μία γέφυρα τύπου belley υπήρχεν εκεί παλαιότερα, στην οδό Νεαπόλεως-Κοζάνης.

73. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 24 (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 264-265). Και σε άλλες περιπτώσεις κατά τον 19ο αιώνα, ίσως και σε άλλες περιόδους, ληστές κινδύνευσαν να συλληφθούν από στρατιωτικά ή άλλα αποσπάσματα που τους καταδίωκαν εξαιτίας της ύπαρξης ανυπέρβλητων φυσικών εμποδίων, από ποτάμια αδιάβατα, όπως το 1854. Τότε ο ληστής Νικ. Ζάμπρος από το Πολυνέρι Γρεβενών κινδύνευσε να συλληφθεί από τουρκικά αποσπάσματα,

Το ίδιο ληστρικό επεισόδιο περιγράφει, λεπτομερέστερα, και ο παπα-Δημήτρης Τζηρέλας από το Ζουπάνι στο κατάστιχό του: «1836 Μαρτίου 27 την ημέραν της Αγίας και Μεγάλης Παρασκευής το δειλινόν εις την εκκλησίαν, εις τον Επιτάφιον, ήλθεν ο καπετάν Γιωργάκης με 120 παλληκάρια να μας δέσει εις την εκκλησίαν και τον φώτισεν ο Θεός και έπαυεν το κακόν και κόνευσεν [διέμεινε] στα σπίτια και την νύκτα ξημερώνοντας το Μέγα Σάββατον έκαμαν ρεζιλίκια στο χωριό [Ζουπάνι] και έδεσαν και τους προεστούς της χώρας (...) και εμένα τον Παπαδημήτρη τον Τζηρέλλα και τους εδώσαμε και 3.000 γρόσια και ύστερα (...) μας γλύτωσεν ο Θεός από το χέρι τους, επειδή τσακώθηκαν ατοί τους ταραφι [μεταξύ τους στην συμμορία] και μας άφησαν εμάς και πήραμε και τις τρεις χιλιάδες γρόσια πίσω οπού τους τα είχαμε δώσει και το πουρνό [πρωί] επήρην από τη νύκτα χαμπέρι [πήρε είδηση, πληροφορήθηκε] ο μπέης ο Καφτάναγας ημπίσαγας και την ημέραν της Λαμπρής ήρθεν επάνω στη Μπόρσια [χωριό Κορυφή] με τον Σαχίν μπέη Καστορίας με 400 Τούρκους και τους έδωσεν ο Θεός έναν πόλεμον, παρά έναν πόλεμον [μεγάλη μάχη] έκαμαν και σκοτώθησαν ολίγοι Τούρκοι, σκοτωμένοι και λαβωμένοι και Ρωμαίοι, εστάκωσαν 18 ζωντανούς και 4 σκοτωμένοι και τους άλλους κλέφταις με το θέλημα του Θεού τούς έπιασαν όλους 85, όλους-όλους [συνολικά] σκοτωμένοι και λαβωμένοι και ζωντανοί και τους έστειλαν εις Μπιτόλια, άλλους τσάκωσαν εις το Σουρτάνι [χωριό Σουρδάνι Ανασελίτσας, σήμ. Αξιόκαστρο] μέσα εις μίαν τρύπαν και χάλασαν τον καπετάνιον και τον Σαλταπίταν και τον Αλέξην [προφανώς πρωτοπαλλήκαρο του καπετάν Γεωργάκη] και μας ελευθέρωσεν ο Θεός (...)»⁷⁴.

που τον καταδίωκαν, στο Μαγεριώτικο ποτάμι, που ήταν αδιάβατο, λίγο έξω από το χωριό Μιραλή, σήμ. Χρυσανγή Βοΐου, και δεν μπόρεσε να το περάσει. Κατόρθωσε χάρη στην βλάβηση της περιοχής να διαφύγει και να καταφύγει σε σπίτι της Χρυσανγής, όπου κρύφτηκε. Για το γεγονός ότι σώθηκε και δεν τον πρόδωσαν οι κάτοικοι κατά την έρευνα του τουρκικού στρατού στο χωριό, τους υποσχέθηκε να κατασκευάσει γεφύρι, χρηματοδοτώντας το, για να εξυπηρετούνται οι Μιραλιώτες. Βλ. σχετικά Παναγ. Ιω. Καμηλάκης, «Οι χορηγοί κατασκευής των πέτρινων γεφυριών στη μεταβυζαντινή και νεοελληνική περίοδο», στο: *Περί πετρογέφυρων. 10 εισηγήσεις και μία μουσική αφήγηση. Πρακτικά Α' Επιστημον. Συνάντησης ΚΕ.ΜΕ.ΠΕ.Γ., 2002*, Αθήνα, Κέντρο Μελέτης Πέτρινων Γεφυριών, 2003, σ. 64-65. Βλ. και Φ. Παπανικολάου, *Λαογραφικά Βοΐου*, εισαγωγή-επιμ. Ν. Καλογερόπουλος, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 144. Την γέφυρα αυτή της Χρυσανγής, όπως και του Καφτάναγα που προαναφέρθηκε στην περιοχή Νεαπόλεως Βοΐου, κατασκεύασε με το συνεργείο του ο ονομαστός κάλφας του Διλόφου Αναγνώστης Π. Τζιούφας (1824-1892). Βλ. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 69-70. Ο Νικ. Ζάμπρος, τρομερός και αδίστακτος ληστής, είχε γίνει μάλιστα για τους κατοίκους των χωριών του Βοΐου και των Γρεβενών τότε (Γεώργ. Τσότης, *Μακεδονικά γεφύρια*, *ό.π.*, σ. 86, όπου και περιγραφή της γέφυρας στις σ. 85-87).

74. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, *ό.π.*, σ. 24-25. Αρχική δημοσίευση της ενθυμίσεως

Όμως τα βάσανα των Ανασελιτισιωτών και πάλι δεν είχαν τέλος, όπως μας πληροφορούν διάφορες πηγές και προπαντός οι ενθυμήσεις, καθώς οι ληστείες, οι καταπιέσεις και τα κακουργήματα εξακολούθησαν, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση, καθ' όλο τον 19ο αιώνα.

Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου και την επανάσταση του 1854 ληστές λυμαίνονταν την περιοχή⁷⁵. Έτσι, το 1853 οι κάτοικοι του Λιμποχόβου «έδωσαν κριάρια εις τους ληστές» αξίας 280 γροσίων⁷⁶. Δύο χρόνια μετά στο ίδιο χωριό: «Εις τα 1855 Ιούνιον. Οι λησταί ήλθον ένα εσπέρας εις το χωρίον μας και έγδιασαν [έγδυσαν] την οικίαν του Νικολάου ιερέως Ντρούγκα και τον επήραν εως 7.000 γρόσια. Το αυτό εσπέρας επήγαν και εις του Ιωάννου Σακαλή την οικίαν και αυτός εβάσταζεν από μέσα με το όπλον του. Αλλά έπειτα έφυγε μαζί με την γυναίκα του. Τα δύο παιδιά και ένα κορίτσι τα άφησαν μέσα· κοιμούνταν και οι λησταί έθεσαν πυρ και έκαυσαν την οικίαν του. Και τα αθώα τα τέκνα του εύρον τον πικρόν θάνατον εν μέσω των φλογών. 400 γρόσια έδωκεν βοήθεια το χωρίον εις τον Ιωάννην Σακαλήν, επειδή τον εύρε το δυστύχημα (...)»⁷⁷.

Βλέπουμε ότι υπήρχε κοινωνική αλληλεγγύη στα θύματα της ληστείας από τους χωριανούς, όπως υπήρχε αλληλοϋποστήριξη και μεταξύ γειτονικών χωριών, όταν ομάδα ληστών έκανε επίθεση σε κάποιο απ' αυτά. Έτσι σε ληστρικές επιθέσεις Τούρκαλβανών υπό τον Στρόμπολη το 1822 κατά της Σιάτιστας είχαν βοηθήσει τους Σιατιστινούς και Κοντισκιώτες (Γαλατινιώτες), που έσπευσαν και συνέβαλαν στην απόκρουσή τους⁷⁸. Αργότερα, στην διάρκεια του Μακε-

από τον φιλόλογο Μιχ. Καλινδέρη, *Σημειώματα ιστορικά*, ό.π., σ. 50-51. Ο Καλινδέρης, ό.π., σ. 51, θεωρεί ότι ο παραπάνω σύντροφος του Γεωργάκη Σαλταπίτας ανήκει στην οικογένεια του καπετανικίου (αρματολικιού) της Βάνιτσας Κοζάνης.

75. Κωνστ. Αγγελής, «Η πίστις του Αμπάζ-αγά (Αλβανού), η φερώνυμος πηγή εν Βλάστη», *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας*, Κοζάνη, έτ. 5 (1936), σ. 113 κ.ε., όπου γίνεται λόγος για πολυάριθμους ληστές στην Δυτ. Μακεδονία, κυρίως Αλβανούς, σε μεγάλες συμμορίες από εκατοντάδες άτομα, με αρχηγούς και φλάμπουρα (σημαίες), οι οποίοι έπαιρναν με την σειρά τις κωμοπόλεις και τα χωριά της, ζητώντας επιτακτικά τροφές, όπλα, ιματισμό, χρήματα κ.ά. και απάγοντας τους ευπορώτερους από τους κατοίκους στα όρη εκβιάζοντάς τους να τους καταβάλουν πλούσια λύτρα για να τους ελευθερώσουν. Αρκετοί από τους Αλβανούς, που πολέμησαν κατά των Ελλήνων στην επανάσταση του 1854, συνέχισαν να παραμένουν στα εδάφη της Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας μετά το τέλος των επιχειρήσεων επιδιόμενοι σε ληστείες. Βλ. και Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', ό.π., σ. 123-124.

76. Γιάνν. Τσάρας, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη», ό.π., σ. 267.

77. Στέφ. Τζιούφας, ό.π., σ. 25 (και Τσάρας, ό.π., σ. 268). Βλ. και άλλη, λεπτομερέστερη, μαρτυρία, σ. 28-29.

78. Ν. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 35.

δονικού αγώνα, οπότε και πάλι μερικοί αντάρτες εναλλάσσονταν μεταξύ του ρόλου του αντάρτη-αγωνιστή και του ληστή, όταν ο λησταντάρτης Μιχάλης Λάλος (ή Γκαβός, όπως ήταν γνωστός) από την Βουχωρίνα Βοίου αξίωσε μαζί με τους συντρόφους του (λησταντάρτες επίσης της περιοχής, από τον Πεντάλοφο, το Βιβίστι, σήμ. Εκκλησιές Γρεβενών κ.λπ.) το 1907 από ευκατάστατους εμπόρους του Κριμινίου να του καταβάλουν 200 λίρες και αυτοί αρνήθηκαν παρά τις απειλές του, ο Γκαβός με τα παλληκάρια του επέδραμε με πυροβολισμούς κατά του πολιτισμένου και ευημερούντος Κριμινίου. Στο άκουσμά τους 25 περίπου άνδρες από το γειτονικό Ροδοχώρι έφθασαν αστραπιαία στο Κριμίνι με συνεχείς πυροβολισμούς για εκφοβισμό των ληστών και ενίσχυση του ηθικού των αμυνομένων με τα όπλα Κριμινιωτών. Τελικά τρεις ληστές σκοτώθηκαν μέσα στην πλατεία του Κριμινίου και οι υπόλοιποι διέφυγαν προς το παρακείμενο ποτάμι⁷⁹. Και άλλοτε παιδιά κινδύνευαν από ληστές ή και έπεσαν θύματα ληστείας, όπως στις 4 Σεπτεμβρίου 1862, όταν ο Τουρκαλβανός Σέμος (ή Σιέμης) με πολυμελή συμμορία 32 Αρβανιτών εισέβαλε στο Κριμίνι και αιχμαλώτισε τα 42 παιδιά του σχολείου, τα οποία απήγαγε για 4 μέρες. Τα απελευθέρωσε, αφού όμως αποκεφάλισε δύο από αυτά, παιδιά προυχόντων του Κριμινίου, και τα κεφάλια τους τα έβαλαν οι ληστές μέσα σε σχολικούς τουρβάδες άλλων μαθητών κατά την επιστροφή τους στο χωριό. Οι ληστές προέβησαν στο αποτροπιαίο έγκλημά τους, επειδή έπρεπε να βάνουν τα χέρια τους στο αίμα, όπως είχαν ορκιστεί, παρά το ότι είχαν λάβει ως λύτρα για να τα απελευθερώσουν 75.000 γρόσια⁸⁰.

Ο παπα-Νικόλας του Λιμποχόβου συνεχίζει το έτος 1855 την αφήγησή του για τα παθήματα του χωριού του από τους ληστές: «Αυτό το έτος ελήστευσαν και την οικίαν του Νικολάου Κουκόλη [προφανώς συγγενούς του ιερέα] και του επήραν γρόσια 16.000, όλα τάληρα αυστριακά. Αυτός έφηνεν εις το Ελληνικόν⁸¹.

79. Δημήτρ. Γκαβανάς, *Ροδοχώριον Βοίου*, (Θεσσαλονίκη) 1974, σ. 58, 62-63 [στην β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 62, 66-67]. Υπάρχει και άλλος ληστής γνωστός ως Γκαβός, ο Γεώργ. Τζιάννης από το Γερακάρι Καλαμπάκας, επειδή ήταν τυφλός από το ένα μάτι. Μαζί με δύο συντρόφους του σκότωσε τον ληστή Σπαθούλα κοντά στην Νέα Ζωή Τρικάλων (Θεόδ. Νημάς, *ό.π.*, σ. 223-224). Για την ληστρική επίθεση στο Κριμίνι το 1907 (17 Απριλίου) βλ. Φώτης Δ. Παπανικολάου, *Ιστορία του Κριμινίου*, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 21-22. Επρόκειτο για λησταντάρτες-μακεδονομάχους, οι οποίοι ανήκαν στο σώμα του αρχηγού του Μακεδονικού αγώνα καπετάν Ζιάκα (Φαληρέα).

80. Βλ. Φώτης Δ. Παπανικολάου, *Ιστορία του Κριμινίου*, *ό.π.*, σ. 13-15, όπου και για άλλη ληστρική επιδρομή του Σέμου με τον επίσης αρχιληστή Τσατσάλι στο Κριμίνι κατά την ημέρα του Πάσχα, την ώρα της Αναστάσεως, οπότε αιχμαλώτισαν 3 άνδρες και 2 γυναίκες. Εκείνες δραπετεύσαν, ενώ οι άνδρες ελευθερώθηκαν μετά την καταβολή λύτρων (*ό.π.*, σ. 15-16).

81. Όσοι κάτοικοι αποφάσιζαν λόγω της ληστείας Τουρκαλβανών, Ελλήνων, Τούρκων

Την σύζυγόν του την εξημάτισαν⁸² και υπόφερε πολύ»⁸³. Η επανάσταση του 1878 στην Δυτ. Μακεδονία, όπως σημειώνει ο ίδιος, είχε, όπως συνέβαινε σ' όλες τις περιόδους αναστατώσεων στην περιοχή, και τα ληστρικά επακόλουθά της: «Το 1878 Μαΐου 20. Εβγήκαν επαναστάται εκ του Ελληνικού εις Βορράν· εβγήκεν ένας αρχηγός Καραγιώργους εκ Βορβοσκό [Βουρβουτσικού, σήμ. Επαχωρίου Καστοριάς, που ανήκει στην μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης]. Είχεν έως 80 επαναστάταις. Β' φοράν ο Καραμήτζου Κωνσταντζότης [από το Κωσταντσικό] με 35 επαναστάταις. Από Αύγουστον 1878 οι επαναστάται έγιναν λησταί και εφορολογούσαν τους κατοίκους⁸⁴. Τον Σεπτέμβριον 1878 εφορολόγησε το χωρίον μας ο Καραμήτζος και πήρεν λίρας 35 (γρόσια 3500), φουσανέλλες και τζαρούχια ιδιαίτερα»⁸⁵. Η επόμενη ενθύμηση από το Λιμπόχοβο, συνέχεια ουσιαστικά της προηγούμενης, είναι χαρακτηριστική της κοινωνικής συνάφειας και των δεσμών

κ.ά. να εγκαταλείψουν στα μέσα του 19ου αιώνα, αλλά και αργότερα, τα χωριά της Ανασελίτσας είχαν την δυνατότητα εγκαταστάσεως και στο «Ελληνικό», δηλ. το ελεύθερο ελληνικό κράτος, όπου άλλωστε εργάζονταν ως κτίστες από πολλά χωριά της περιοχής, όπως από το Ζουπάνι, τον Βυθό κ.ά., φθάνοντας μέχρι την Πελοπόννησο. Παράλληλα δεν σταμάτησαν και οι αποδημίες σε ασφαλέστερες πόλεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως στην Κωνσταντινούπολη, αλλά και στα Βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη.

82. Συνήθης πρακτική των ληστών, όταν εισέβαλλαν σε κάποιο σπίτι, ήταν να αναγκάζουν τις γυναίκες, ακόμα και τις γριές, να τους ομολογήσουν το μέρος όπου έχει κρύψει η οικογένεια τα χρήματα και τιμαλφή της. Σε περίπτωση αρνήσεως οι ληστές τους έρριχναν καυτό λάδι (συχνά λιωμένο λίπος, που χρησιμοποιούνταν τότε αντί για ελαιόλαδο σ' ολόκληρη σχεδόν την Δυτ. Μακεδονία) και τις ζεμάτιζαν. Βλ. και παρακάτω, ληστεία του Ιουνίου 1879.

83. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 25. Την περίοδο μετά την επανάσταση του 1854 σημαντικός οπλαρχηγός-λησταντάρτης στην Δυτ. Μακεδονία υπήρξε ο Ζούρκας από την Νέβεσκα (σήμ. Νυμφαίο) Φλώρινας, ο οποίος εκινείτο στις περιοχές Καστοριάς, Ανασελίτσας και Γρεβενών (Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', *ό.π.*, σ. 124).

84. Φαίνεται ότι οι επαναστάτες τον Αύγουστο του 1877 αναγκάστηκαν να τραπούν στον ληστρικό βίο, επειδή τον μήνα αυτόν ακριβώς η τουρκική Κυβέρνηση σχημάτισε άτακτα στρατιωτικά σώματα από Βορειοαλβανούς, Γκέκηδες, «και μετά του εξοπλισμού πάντων περιβαλόντα τους αρχηγούς αυτών διά μεγάλων στρατιωτικών αξιωματών, εμφανίστην τους πάντας κατά των φίλησύνων Χριστιανών Ελλήνων της Μακεδονίας. Όταν, αρχομένου του Σεπτεμβρίου μέχρι του τέλους του Οκτωβρίου [1877] τα άτακτα ταύτα σώματα επεδόθησαν εις την σφαγήν και την λεηλασίαν πόλεων και χωρίων καθαρώς ελληνικών. Η Βέροια, η Κοζάνη, η Σιάτιστα, ο Βελβεντός, το Λειβάδι [Ολύμπου] και άπαντα τα καθαρώς ελληνικά χωριά του Ολύμπου υπέστησαν παντός είδους ωμότητος και βιαιοπραγίας: ζωή, τιμή και περιουσία των Ελλήνων Χριστιανών των μερών τούτων ήσαν εις την διάθεσιν των ατάκτων τούτων σωμάτων (...), που απείλησαν να μπουν σ' αυτήν την Θεσσαλονίκη («Αλβανισμός», εφημ. *Εφημερίς*, Αθήναι, έτ. ΚΓ', 1895, αρ. 291, 18-10-1895, σ. 1).

85. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 273). Οι φουσανέλλες και τα τσαρούχια αποτελούσαν, μετά τα χρήματα, ίσως τα πιο προσφιλή, αλλά και απαραίτητα για

των Ελλήνων ληστών με τα χωριά όπου δρούσαν και λήστευαν: «Το 1878, περί 20 Σεπτεμβρίου. Εγένονταν γάμοι. Ο Κώστας Καρακίτζου από Μαέρην [Μαγέρι, σήμ. Δασύλλιο] έπαιρνε θυγατέρα του Νικολάου Μαλτέσιου εκ του χωρίου μας και ήλθον και οι λησταί συμπεθεροί· και ο Καραμήτζος ο καπετάνιος ήτο και σύντεκνος, ήτοι νουνός. Και μετά μίαν εβδομάδα έφθασεν ο ντερβέναγας Ντόκος Αλβανός με 20 Αλβανοί, εξυλοκόπησαν τον γαμβρόν, ετζερεμέτισεν [εφορόλογησεν αυθαίρετα] και το Λιμπόχοβο και Μαέρην ανά 5 έως 6 λίρας, 2 κάθε χωρίον. Το 1878 από καταλύματα, από δώρα, από ζύλον υπόφεραν πολύ τα χωριά αυτό το έτος»⁸⁶.

Η ένταση του ληστρικού φαινομένου στην Ανασελίτσα και σε ολόκληρη την Δυτ. Μακεδονία δεν διήρκεσε μόνο όσο ήταν σε εξέλιξη τα επαναστατικά γεγονότα του 1878 και τα επακόλουθά τους, αλλά συνεχίστηκε με ένταση και κατά την δεκαετία του 1880 από Έλληνες και Αλβανούς ληστές: «1879, Ιουνίου 24. Κυριακή εσπέρας ήλθον αι λησταί· ο αρχηγός Καραμήτζος και έγδυσαν την οικίαν του παπα-Ιωάννου Ντρούγκα και τον απαίρεσαν έως 80 λίρας τουρκικάς· την θείαν του Βασιλίνα την εξεμάτισαν και πολύ υπόφερεν· τις νύφες του εξαδέλφου του τας έλαβεν αιχμάλωτες και τις βάσταζαν πέντε ημέρας· και έστειλαν άλλες ιδιαιτέρες πενήντην λίρας (αριθ. 50) και τας απόδωκαν. Παπα-Ιωάννης γράφω διά ενθύμισιν»⁸⁷. Η ένταση της ληστείας και στη συνέχεια στην περιοχή είναι φανερή και στις επόμενες ενθυμήσεις από το Λιμπόχοβο: «Το 1879 ήτο δυστυχισμένον έτος. Από εν μέρος λησταί πολλοί· ες άλλου τα στρατεύματα τούς έδιωχναν· οι λησταί έφευγον, οι Τούρκοι έρχονταν. Επιλήρωσαν έξοδα κλέφτικα [στους ληστές] και καταλύματα των ντερβenaγáδων [Τουρκαλβανών] (...) γρόσια 10.500

την ενδυμασία και υπόδεσή τους, είδη για τους ληστές. Πολλές είναι οι περιπτώσεις πού ξεγύμνωναν άνδρες, προκειμένου να τους πάρουν την φουστανέλλα και τα τσαρούχια τους.

86. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 25-26 (και Γιανν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 273). Πρβλ. Αντών. Σιγάλας, «Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών κατά της Μακεδονίας», *ό.π.*, σ. 88-89, όπου σχολιάζει την τόσο φυσική διηγήση του ιερέα του Λιμπόχobου. Σημειωτέον ότι ο Σιγάλας ήταν ο πρώτος που μελέτησε τις πολυάριθμες και πολύτιμες ενθυμήσεις του, κατά τις ερευνητικές περιόδους του προπολεμικά στην Δυτ. Μακεδονία. Για τις έρευνες αυτές των ετών 1930-1937, βλ. Αντών. Σιγάλας, *Από την πνευματικήν ζωήν των ελληνικών κοινοτήτων της Μακεδονίας. Α'. Αρχαία και βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1939. Βλ. για την ενθύμηση και Απόστ. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 153.

87. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 26. Λεπτομερέστερη περιγραφή, από άλλη πηγή, βλ. σ. 30-31 (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 274). Συνήθης πρακτική των ληστών τότε ήταν να παίρνουν ως ομήρους παιδιά, νέες κοπέλες και νύφες, για τις οποίες ζητούσαν λύτρα, ενώ τις μεγάλες γυναίκες και γριές, όπως προαναφέρθηκε, που θα δυσκολεύονταν στις μετακινήσεις τους στα κρησφύγετα των ληστών, τις ζεμάτιζαν με καυτό λίπος (χοιρινό, που διέθετε κάθε σπίτι) συνήθως ή με λάδι.

(δέκα χιλιάδες και πεντακόσια) και 30 γρόσια το στέφανον [η οικογένεια]. Άλλα 100 στέφανα, έτερα 3.000 [γρόσια]». «Το 1879 Άνοιζιν, την μεγάλην Πέμπτην εσπέρας, ήλθεν ένας ντερβέναγας από Βροστανήκ, Μεχμέτ ονομαζόμενος, με 12 οπαδούς και τους έκαναν κατάλυμα εις τον μικρόν μαχαλάν και το εσπέρας η ώρα 12 ήλθον και 7 έως 8 λησταί εις τον μεγάλον μαχαλάν· ζητούσαν ψωμί και τους έδωσαν· έδωσαν είδησιν τον ντερβέναγα και βγήκαν και τους επυροβόλησαν και έπειτα είπεν ο ντερβέναγας “επίτηδες με εφέρατε εις τούτον τον μαχαλά, επειδή αι κλέφται ήτον εις τον άλλον, διά να με φονεύσουν” και τον έδωσαν λίρας δέκα (αριθ. 10) και ησύχασαν»⁸⁸. «Το 1879, Σεπτέμβριον, ήλθεν ένας ντερβέναγας Αλβανός, Αμπετίνας· εμάζευνεν όπου τον άρεζεν τραγιά και κριάρια καταδυναστικώς· εξυλοκόπησε και τον Νικόλ. Αναγνώστου και έλαβε δέκα λίρας πρόστιμον άνευ αιτίας· τοιαύτη εποχή ήτον. Τι υπέφεραν τα χωριά μας! Έδειραν και τον Ιωάννην Καραβαγγέλην, τζομπάνον, και τον πήραν και αυτόν λίρας επτά (αρ. 7)»⁸⁹. «Εις τα 1880 Ιανουαρίου 6, το εσπέρας. Ο Κώστας Ζαχαρής [Λιμποχοβίτης], αντάρτης, ήτον τζομπάνος εις Αργυροπούλι [Τυρνάβου, χωριό ληστογόνον και προπαντός ληστοτρόφο] και εκεί διαχειμάζαν οι αρχηγοί των ληστών Δ. Καραμήτζος και Νικόλ. Τζέρμας [προφανώς καταγόταν από την Ζέρμα, σήμ. Πλαγιά Κόνιτσας], εσυνηνοήθησαν με έναν Κανσταντζιάτην Ζήκον Κρούταν και τους εφόνευσαν [τους ληστές] διά πελέκως και τους πήραν έως 20 λίρας οθωμ. [που βρήκαν] απάνω τους (...). Το χινόπωρον ήλθον οι λησταί [στο Λιμπόχοβο] και τον έκαυσαν την οικίαν [του Ζαχαρή, για λόγους αντεκδίκησης] (...). Και αυτό το έτος υπόφεραν από καταλύματα και από ληστές παρά πολλά και από ζύλον (...). Ποτές να μη έλθη τοιαύτη εποχή!»⁹⁰. «Το 1881 τα Θεοφάνεια ξημερώνοντας

88. Γιάνν. Τσάρας, «Το ανέκδοτο ημερολόγιο του παπα-Νικόλα Κουκόλη», *ό.π.*, σ. 274.

89. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 26 (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 274-275). Πρβλ. Αντών. Σιγάλας, «Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών», *ό.π.*, σ. 89. Για την κατάσταση ανασφάλειας στην Δυτ. Μακεδονία και την δράση των Αλβανών ατάκτων, κυρίως των αγρίων Γκέκηδων της περιοχής Δίβρης, τους οποίους επιστράτευσε η Τουρκία κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 για την φύλαξη των νευραλγικών περιοχών Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ηπείρου, λόγω μετακίνησης των εκεί οθωμ. στρατευμάτων προς τον Δούναβη, βλ. Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, Β', *ό.π.*, σ. 144-147, όπου τονίζεται η συνέχιση των επιδρομών των Αλβανών και μετά την λήξη των επαναστατικών γεγονότων στην Μακεδονία.

90. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 275). Στο Αργυροπούλι Τυρνάβου διαχειμάζαν πολλοί ληστές της Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας, διότι βρίσκεται ακριβώς στα ριζά (υπώρειες) του Κάτω Ολύμπου και, σε περίπτωση που οι ληστές αντιμετώπιζαν κίνδυνο σύλληψης, ήταν εύκολη η διαφυγή τους προς το βουνό. Επίσης είχε για τους ληστές και το πλεονέκτημα ότι βρισκόταν πολύ κοντά στα ελληνοτουρκικά σύνορα (της περιόδου 1881-1912) και έτσι διωκόμενοι από το ελληνικό έδαφος κατέφευγαν στην οθωμανική επικράτεια και αντίστροφα.

ήλθεν ένας αρχηγός ληστής Αθανάσιος Ρουμελιώτης και επήραν τας οικίας με την σειράν και εμάζυσαν έως 80 λίρας οθωμανικάς (αρ. 8.000 γρόσια). Και μετά 15 ημέρας έπειτα γάμος εγινόταν εις Λούντζι [σήμ. Καλλονή Γρεβενών, κοντά στο Δίλοφο Βοΐου] και αυτός ετοιμαζόταν να γενή σύντεκνος, ήτοι νουνός, και ένας Μιραλιώτης [κάτ. Μιραλής, σήμ. Χρυσανγής Βοΐου] επήγεν και επήρεν τον [τουρκικό] στρατό και επήγαν και εκύκλωσαν το Λούντζι. Οι άλλοι λησταί επρόκαναν και έφυγαν. Αυτός με τον ψυχογιό του δεν επρόκαναν και τον εφόνευσαν και τον πήραν επάνου του λίρες οθωμ. 150 και ο γιούσμπασης⁹¹ τις διεμοίρασεν στο στρατό»⁹².

Σε ενθύμηση, η οποία βρίσκεται σε μηναίο εκκλησίας και πάλι του Λιμποχόβου (Διλόφου), ο ανήσυχος δάσκαλος του χωριού που την γράφει μας πληροφορεί για την μεγάλη ένταση της ληστείας των Αλβανών και την δράση τους και σε γειτονικές επαρχίες, όπως της Κόνιτσας, όπου υπάγεται και το χωριό του, η Φούρκα της Βόρειας Πίνδου: «1881, Μαΐου 19. Λιμπόχοβον. Κωνσταντίνος διδάσκαλος Φουρκιώτης. Με μέγαν ζήλον λαμβάνω τον κάλαμον εις χείρας μου, όπως εκφράσω τα της πατρίδος παρελθόντα, μεγάλας ανάγκας, φόβους και τρόμους από τους ληστές και Αλβανούς⁹³, όπου τόσους πολλούς [συναντά κανείς], όπου δεν δύναται κανείς να τα εκφράση καταλεπτός (...). Και εγώ ένεκα τας περιστάσεις, όπου το εμπόριον ακίνητον⁹⁴, και απεφάσισα και είνω παιδαγωγός εις το Λιμπόχοβον δι' ησυχίαν μου, όπου δεν δύναμαι από τους ληστές μήτε εις

91. Γιούσμπασης = εκατόνταρχος (τουρκ. yüzbaşı), μιά από τις ονομασίες που έφερε ο επικεφαλής των αρματολών Τούρκος. Στον τακτικό τουρκικό στρατό, μεταγενέστερα, είναι ο λοχαγός.

92. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 275). Ψυχογιός στην ομάδα των ληστών είναι ο υποτακτικός του αρχιληστή, το δεξιό χέρι του, που του έχει πλήρη εμπιστοσύνη, ενώ ο ψυχογιός δείχνει απόλυτη αφοσίωση.

93. Ο δάσκαλος του Λιμποχόβου, όπως και άλλοι τότε, διακρίνει τους ληστές, εννοώντας Έλληνες κυρίως ληστές, από τους Αλβανούς, οι οποίοι συνήθως ως άτακτοι στρατιώτες και εθελοντές του τουρκικού στρατού και σε πολυπληθείς ομάδες λεηλατούσαν προπαντός την Δυτ. Μακεδονία και Ήπειρο και κατέστρεφαν τα χωριά τους, όπως προαναφέρθηκε.

94. Σε όλη την διάρκεια της τουρκοκρατίας η έντονη κατά καιρούς ληστεία σε πολλές περιοχές είχε δυσμενέστατη επίδραση στο εμπόριο, κυρίως στο εσωτερικό, συνακόλουθα και στις εμποροπανηγύρεις και αγορές (αλλά και της ελεύθερης Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα). Ήδη το 1838, όπως γράφει ο Νικόλ. Λωρέντης, *Νεωτάτη διδακτική γεωγραφία...*, *ό.π.*, σ. 382, το εσωτερικό εμπόριο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν «ολίγον λόγου άξιον» και πολύ κατώτερο του «ασυγκρίτως ακμαιότερου και δραστηριότερου» εξωτερικού εμπορίου για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων και «διά την απαναταχού επικρατούσαν ολίγην κοινήν ασφάλειαν και την αυθαίρετον προς άπαντας τους υπηκόους καταδυναστείαν και κάκωσιν από μέρους των σατραπών [τοπικών οθωμαν. αρχών] και υπαλλήλων αρχών».

την πατρίδα μου να υπάγω· και πρό πάντων η πατρίς μου υποφέρει περισσότερα βάσανα, όπου διεσπάρησαν οικογενειακώς ένθεν κακείθεν εις τα περίχωρα του βιλαετίου⁹⁵, καθώς και οι γονείς μου και τα αδέρφια μου έφυγον και επήγαν εις την πρωτεύουσαν της επαρχίας Κόνιτσα (...) και διήρκεσαν μήνες 3 εκεί. Και εγώ γράψας Κωνσταντίνος Ράπτης⁹⁶, Φουρκιώτης»⁹⁷.

Λίγες μέρες μετά την ενθύμηση αυτή για την γενικότερη ληστοκρατία Αλβανών κ.ά. ληστών στην Ανασελίτσα και γειτονικές επαρχίες και τις συνέπειές της, άλλη ενθύμηση του ιερέα του Λιμποχόβου μας γνωστοποιεί μάχη μεταξύ τουρκικού στρατού και του γνωστότατου ντόπιου αρχιληστή και αγωνιστή στα επαναστατικά κινήματα της εποχής του Γεωργίου Νταβέλη⁹⁸ από το Κοντισκό

95. Ο Φουρκιώτης δάσκαλος θεωρεί ότι το χωριό του Φούρκα και γενικά η επαρχία Κόνιτσας (του βιλαετίου Ιωαννίνων τότε) «υποφέρει περισσότερα βάσανα» συγκρίνοντας προφανώς με την ανάλογη κατάσταση που βρήκε στον καζά Ανασελίτσας, όπου δίδασκε. Για την ληστεία στην περιοχή της Κόνιτσας, όπου οι Τουρκαλβανοί, προπαντός οι γείτονες Κολωνιάτες ληστές, αποτελούσαν και εκεί για δύο περίπου αιώνες διαρκή απειλή και αληθινή μάστιγα, βλ. κυρίως Χαρίλ. Γ. Γκούτος, *Η επαρχία της Κόνιτσας και η Μόλιστα επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 2003, σ. 48-53, όπου και για τους λόγους που εξωθούνταν πολλοί στην ληστεία κατά την τουρκοκρατία και για το κοινό τότε αρματολίκι Ανασελίτσας, Γρεβενών και Κόνιτσας. Βλ. και σ. 192-219 για ληστείες και απαγωγές στην Μόλιστα της Κόνιτσας. Για την ληστεία των Αλβανών, Καραμουρατατών, Κολωνιάτων κ.ά., στον καζά της Κόνιτσας και τα χωριά του βλ. ο ίδιος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, [τόμ. Α'], Αθήνα 2017, σ. 297-334, όπου και για γνωστά ληστρικά επεισόδια στην Ανασελίτσα και Κοζάνη τον 18ο αιώνα με πρωταγωνιστές Αλβανούς ληστές (σ. 326-327). Βλ. και ο ίδιος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τόμ. Β', Αθήνα 2021, σ. 58-60, 181-184, 282-284, 317-320.

96. Ο δάσκαλος από την Φούρκα υπογράφει στο τέλος της ενθυμήσεως με το επαγγελματικό επώνυμο Ράπτης, που το πλασιώνει και με το πατριδωνύμιο Φουρκιώτης. Η Φούρκα, πολύ ορεινό χωριό στις πλαγιές του Σμόλικα, ήταν ονομαστή για τους σπουδαίους ραφτάδες της (ελληνορράπτες τοπικών ενδυμασιών) σ' ολόκληρη την Δυτική Μακεδονία, την Κόνιτσα κ.α. Βλ. σχετικά στις τοπικές μονογραφίες: Γ. Τσιούμης, *Ιστορία του χωριού Φούρκα της Ηπείρου*, Κοζάνη 1933· Χ. Εξάρχου, *Η Φούρκα της Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1987. Βλ. και Χ. Γκούτος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τόμ. Β', ό.π., σ. 34.

97. Αντών. Σιγάλας, «Ληστρικά επιδρομαί Αλβανών κατά της Μακεδονίας», ό.π., σ. 89. Την ενθύμηση δημοσίευσε αρχικά ο Μιχ. Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από την Δυτικήν Μακεδονίαν χρόνων τουρκοκρατίας*, Πτολεμαίς 1940, σ. 42-43, απ' όπου φαίνεται ότι την άντλησε ο Σιγάλας. Πρβλ. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 28.

98. Το πραγματικό όνομα του Νταβέλη ήταν Γεώργιος Δούκας. Η εθνική αλλά και η ληστρική δράση του στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα είναι ευρέως γνωστή όχι μόνο στον τόπο του, όπου τραγουδιέται και το πολύ διαδεδομένο σχετικό τραγούδι, και στην υπόλοιπη Ανασελίτσα, αλλά σ' ολόκληρη την Δυτ. Μακεδονία, Βόρεια Θεσσαλία και Ήπειρο, όπου, ιδιαίτερα στο Ζαγόρι, είχε έντονη ληστρική δραστηριότητα. Υπήρξε μάλλον ο πιο δραστήριος και πολυπράγμων αρχιληστής-αντάρτης της Ανασελίτσας την περίοδο εκείνη, καθώς εκτός από το Ζαγόρι είχε

(σήμ. Γαλατινή) Βοΐου: «1881, Μαΐου 23. Πόλεμος έγινε εις Παλιομάγερον»⁹⁹

δράσει και σε άλλες περιοχές της Ηπείρου, όπως σε χωριά της Κόνιτσας. Είχε συνεργαστεί ως επαναστάτης (αντάρτης), αλλά και ως ληστής, όχι μόνο με τον Λεωνίδα (Χατζήμπυρο) από την Σαμαρίνα, αλλά και με τους Ηπειρώτες Νικ. Λιάκο, λήσταρχο από την Βούρμπιανη της Κόνιτσας, και Γιαννούλη Ζέρμα από την Ζέρμα (σήμ. Πλαγιά) της Κόνιτσας, ο οποίος ήταν αρχικά αντάρτης στο σώμα του Λεωνίδα. Μετά τον θάνατο του τελευταίου πολέμησε υπό τον Νταβέλη, υπό τον οποίο και με 40-50 συντρόφους απήγαγαν Τούρκους δικαστές. Πολέμησαν και στην Σαμαρίνα Γρεβενών και στην Μπριάζα (σήμ. Δίστρατο) Κόνιτσας. Το 1880 οι λήσταρχοι Νταβέλης και Λεωνίδας με 70 άνδρες τους επιτέθηκαν στο Γανναδιό, μαστοροχώρι της Κόνιτσας, όπου σκότωσαν τον έμμισθο φύλακα του χωριού, έκαψαν έξη σπίτια, συνέλαβαν με την βία κατοίκους, ληλῃτάσαν σπίτια και έφυγαν μόλις ειδοποιήθηκαν από συνεργάτες τους (τσιλιάδoρους) ότι έρχεται τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα. Σχετικά με την δράση του στην επαρχία της Κόνιτσας και τους Κονιτσιώτες συνεργάτες του Νταβέλη βλ. Χαρ. Γκούτος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τόμ. Β', ό.π., σ. 127, 184, 317-318. Βλ. και Πέτρος Κυρίτης, «Περί του Γ. Νταβέλη», *Ηπειρωτική Εστία*, έτ. ΙΔ' (1965), τεύχ. 155-156, σ. 234-242, όπου απαντά σε προγενέστερο άρθρο του Κώστα Λαζαρίδη: Κώστας Π. Λαζαρίδης «Πώς “πάτησε” το Τσεπέλοβο ο λήσταρχος Νταβέλης. (Από τις σελίδες της ιστορίας του Ζαγορίου)», *Ηπειρωτική Εστία*, έτ. ΙΒ' (1963), τεύχ. 133-134, σ. 369-380. Ο Λαζαρίδης απάντησε στον Κυρίτη με νέο άρθρο του: «Ιστορικές αλήθειες γύρω απ' το λήσταρχο Γεώργιο Νταβέλη», *Ηπειρωτική Εστία*, έτ. ΙΔ' (1965), τεύχ. 161-162-163, σ. 643-655. Για την δράση του στο Ζαγόρι, βλ. Ν. Βέντης, *Λάβαρα μονοπατία*, Ιωάννινα 2014, σ. 85-106, όπου και τρία σχετικά τραγούδια. Για την ληστεία στην περιοχή του Ζαγορίου, όπου είχε παρουσιάσει κατά καιρούς μεγάλη έξαρση, βλ. και Ανώνυμος, *Η εν Ηπείρω ληστεία*, εν Νεμαύσω 1897· Κώστας Π. Λαζαρίδης, *Το πνευματικό Ζαγόρι στα χρόνια της τουρκοκρατίας*, Γιάννινα 1969, σ. 68-70 (Για τον Νταβέλη βλ. και υποσ. 185 και 187).

Στην διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα, οπότε ο Νταβέλης είχε πλέον εγκατασταθεί στην περιοχή της Λάρισας, ο Γενικός αρχηγός του αγώνα Γεώργ. Τσόντος (Βάρδας), σε επιστολή του προς τον Ζυμβρακάκη στην Αθήνα, κρίνει αυστηρά κάποιους ντόπιους Δυτικομακεδόνες οπλαρχηγούς για την παράλληλη ληστρική δράση τους: «Πάντες οι μεγαλόσχημοι καπεταναίοι, Νταβέλης, Μπρούφας, Βερβέρας κ.λπ., έχουνσι διαπράξει όργια ληστρικά. Επιμελής και συστηματική δημοσιογραφική εργασία, καταδικάζουσα τους τοιούτους, θα σωφρονίση πολλούς» (Γ. Τσόντος Βάρδας, *Ο Μακεδονικός αγών*, τόμ. Α', Αθήνα, εκδ. Πετσίβας, 2003, σ. 66. Πρβλ. Απ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 263). Ο Νταβέλης μετά από χρόνια επαναστατικής και ληστρικής δράσεως, εγκαταστάθηκε στο Μακρυχώρι Λάρισας. Και άλλοι αντάρτες της Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου είχαν εγκατασταθεί στην Θεσσαλία μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους (1881), όπως ο Γιαννούλης Ζέρμας (Χ. Γκούτος, τόμ. Β', ό.π., σ. 127). Για την δράση του Νταβέλη κατά την επανάσταση του 1878 βλ. και Ν. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 38-39. Είχε τότε συνεργάτη και τον συγχωριανό του Αλαμάνη. Ο Νταβέλης είχε λάβει αυτό το προσωνύμιο από τον παλαιότερό του γνωστό ληστή της Αττικοβοιωτίας Χρ. Νταβέλη. Από τον Νταβέλη της Γαλατινής έλαβε αυτό το προσωνύμιο και ένας τρίτος Νταβέλης (Γεώργ. Νταλής) από την περιοχή Μογλενών (Αλμωπίας Πέλλης) νεώτερός του κατά δέκα χρόνια, ο οποίος φαίνεται ότι είχε μεγάλη ομοιότητα με τον Γαλατινιώτη λησταντάρτη (Απ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 201).

99. Το Παλιομάγερο είναι παλαιοχώρι (ερείπωμένος οικισμός) του χωριού Μαγέρη (σήμ.

με τον στρατόν και με τον αρχιληστήν Νταβέλην και εφονεύθη εις αδελφός του Νταβέλη· *Ηλίας ονομάζονταν· εφονεύθη και εις Κωνσταντζιώτης* [από το Κωσταντσικό, σήμ. Αυγερινό Βοΐου] (...) και έως εξ στρατιώται. Τα δε χωρία μας υπόφεραν από ξύλον, από καταλύματα και από δωροδοκίες παρά πολύ. Ήτον δε και ακρίβεια μεγάλη από έτος 1880 έως 81 (...). Το στάρι το κιλό [κοιλό, 22 όκ.] είχε γρόσια 70»¹⁰⁰.

Η επόμενη ενθύμηση από την ίδια περίοδο μας δίδει και μια άλλη όψη της ληστείας, αυτή των λησταποδόχων, που στο Λιμπόχοβο αντιμετωπίστηκε δραστικά με την παρέμβαση των καλφάδων, πρακτικών-λαϊκών αρχιτεκτόνων του χωριού στην Κωνσταντινούπολη, στο Υπουργείο Στρατιωτικών της Τουρκίας: «Είχαμε και ένα γύφτον Φώτιον, ο οποίος ήτον λησταποδόχος. Αυτός έκανε και τα κινήματα όλα [κινήσεις των ληστών], επρόδωκεν τους χωριανούς μας. Τους υποχρέωκεν αλλονούς ψωμί, πανιά, φορέματα και ό,τι ήθελεν. Έπειτα έκαναν αναφορά οι χωριανοί μας οι ευρισκόμενοι εις Κωνσταντινούπολιν¹⁰¹ (...) εις το υπουργείον των στρατιωτικών και ετηλεγράφησεν [το υπουργείο] και τον εσύλλαβαν και επήγεν εξορία και ησύχασε το χωρίον μας ολίγον. Και αυτό το έτος από καταλύματα έξοδα ήταν έως εξ χιλιάδες γρόσια (6.000)»¹⁰². Ακολουθεί ενθύμηση, πού δείχνει τον φόβο των κατοίκων να προδώσουν τους ληστές με την βεβαιότητα αντιποίνων, όπως συνήθιζαν άλλωστε οι ληστές κατά απαράβατο κανόνα, τον οποίο τηρούσαν: «Το 1881 Οκτώβριος. Ήλθεν ένας μπίμπασης [ταγματάρχης] και τους εκυνήγησε τους ληστές. Εφοβούνταν να προδώσουν οι άνθρωποι και εξύλισε τον Κοσμάν Ντελήν, ήτον μουχτάρης [πρόεδρος του χωριού] (...)»¹⁰³.

Οι ληστές δεν δίστασαν να ληστεύσουν και χωρικούς, που πήγαιναν, ακο-

Δασύλλιο) Γρεβενών, το οποίο είναι μαστοροχώρι πολύ κοντά στα μαστοροχώρια της περιοχής Ζουπανίου και ανήκει πολιτιστικά (και εκκλησιαστικά μέχρι σήμερα) στα μαστοροχώρια της Ανασελίτσας, όπως και το Λούντζι (σήμ. Καλλονή), Τσιράκι (Άγιος Κοσμάς), Βιβίστι (Εκκλησίες), Μπίσοβο (Κυπαρίσσι) κ.ά. μαστοροχώρια των Γρεβενών. Για το Δασύλλιο βλ. Αλέξ. Κ. Αδαμίδης, *Το Δασύλλιο νομού Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 1989.

100. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 26-27 (και Γιάνν. Τσάρας, ό.π., σ. 276).

101. Οι Λιμποχοβίτες στην Πόλη ήταν κυρίως κτίστες, πολλοί από τους οποίους αναδείχτηκαν σε σπουδαίους πρακτικούς αρχιτέκτονες (καλφάδες) που εργάζονταν ως εργολάβοι σε μεγάλα έργα σουλτάνων, πασάδων και άλλων ισχυρών Τούρκων. Βλ. και Στέφ. Τζιούφας, ό.π., κυρίως σ. 69 κ.ε.

102. Στέφ. Τζιούφας, ό.π., σ. 27 (και Γιάνν. Τσάρας, ό.π., σ. 276). Από την εκτόπιση του λησταποδόχου το χωριό «ησύχασεν ολίγον», διότι οι ληστείες συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια. Η ληστεία είχε μια επί πλέον δαπανηρή συνέπεια, να ξοδεύουν οι κοινότητες χιλιάδες γρόσια για καταλύματα είτε για τους Τούρκους διώκτες των ληστών είτε για τους ίδιους τους ληστές, όταν αξίωναν, κυρίως οι Τουρκαλβανοί, φιλοξενία στα σπίτια.

103. Στέφ. Τζιούφας, ό.π. (και Γιάνν. Τσάρας, ό.π.).

λουθώντας την γνωστή «Παζαρόστρατα» του Άνω Βοΐου, στην αγορά του Τσοτιλίου για τις συνήθεις αγοραπωλησίες τους στο εβδομαδιαίο παζάρι. Συνήθης ήταν η πρακτική των ληστών να επιτίθενται κατά εμπόρων, χωρικών κ.λπ. λίγο πριν από την έναρξη, στην διάρκεια ή στο τέλος μιας εμποροπανήγυρης ή και εβδομαδιαίας αγοράς¹⁰⁴: «*To 1883, Ιούλιος. Επήγαιναν εις την αγοράν Τσοτουλίου οι χωρικοί μας και κάτωθεν εις την Μιρασάν [Μόρφη Βοΐου] τους έγδυσαν οι λησταί και τους πήραν ό,τι κι αν είχαν, τον δε Κώσταν Νούλην Σακαλήν τον επήραν αιχμάλωτον και Κοσμάν Τσακνάκην από Ζουπάν Κοσμάν Πόρτην· τους Ζουπανιώτας τους έκοψαν και τα ώτα. Αρχηγός των ληστών ήτο ο Αθανάσιος Σβαρνάρης, αρβανιτόβλαχος*¹⁰⁵, και επήγεν ο στρατός κατόπιν και τους εκυνήγησε και οι αιχμάλωτοι έφυγαν. Μετά μίαν εβδομάδα επήγαν εις το ποτάμι το δικό μας. Τους περικύκλωσε ο στρατός και εφόνευσαν εκ των ληστών οκτώ και ένας επιάσθη ζωντανός και ένας έφυγεν. Τα δε πτώματα των ληστών δεν άφησαν [οι Τούρκοι] να τα θάψουν και τα έφαγαν τα όρνεα»¹⁰⁶. Οι συναλλασσόμενοι στην εβδομαδι-

104. Αναφέρουμε ενδεικτικά την λήστευση εμπόρων, που τον Σεπτέμβριο του 1840 είχαν μεταβεί στην εμποροπανήγυρη της Υπάτης Φθιώτιδας, από έξι ληστές, οι οποίοι λήστευσαν μερικούς από αυτούς, σκότωσαν ένα ζωέμπορο και πληρώσαν και τρεις άλλους εμπόρους που αντιστάθηκαν. Οι διαφυγόντες τέσσερις από τους ληστές συναποκόμισαν πλούσια λάφυρα αξίας 20.000 δραχμών τότε. Βλ. σχετικά Παναγ. Ιω. Καμηλάκης, «Η εμπορική πανήγυρη («Παζάρι του Σταυρού») της Υπάτης Φθιώτιδας», στο: «*Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό*» (Υπάτη, 8-10 Μαΐου 2009). *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου*, Αθήνα, έκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Φθιώτιδος, 2011, σ. 167-204, ειδικότερα για το ληστρικό συμβάν στις σ. 179-180. Λίγο αργότερα, το 1856, η εμποροπανήγυρη της Λιβαδειάς είχε μεγάλη επιτυχία, επειδή μόλις τότε είχε επιτευχθεί από τις ελληνικές αρχές η πάταξη της ληστείας στην Στερεά Ελλάδα (εφημ. *Ήλιος*, Αθήναι, έτ. 2, 1856, αρ. 81, 1-9-1856, σ. 2). Το 1909 χωρικοί, οι οποίοι επέστρεφαν από το παζάρι των Γρεβενών, ληστεύθηκαν (Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τ. Γ', ό.π., σ. 327). Οι ληστές συχνά ήλεγχαν σημαντικές ορεινές διαβάσεις σε δασώδεις περιοχές, όπου και συνελάμβαναν ταξιδιώτες, οι οποίοι κατευθύνονταν σε εμπορικά και αστικά κέντρα για εμπορικές συνήθως ή άλλες εργασίες (οπότε είχαν μαζί τους χρήματα). Τέτοια σημαντική διάβαση στην Βόρεια Πίνδο ήταν το Λυκοκρέμασμα στην περιοχή Σαμαρίνας και κοντά στην Δυτ. Ανασελίτσα, όπου οι ληστές έστηναν καρτέρι στους μετακινούμενους προς την εβδομαδιαία αγορά του Τσοτιλίου. Έστηναν επίσης ενέδρες στα πυκνά δάση της Φούρκας στα διερχόμενα караβάνια των Σαμαριναίων, οι οποίοι κατευθύνονταν προς την αγορά της εμπορικής κωμόπολης Κόνιτσας (Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τ. Β', ό.π., σ. 153-154).

105. Είναι γνωστόν ότι οι Αρβανιτόβλαχοι, κατ' έξοχην μετακινούμενος κτηνοτροφικός πληθυσμός μεταξύ Νότιας Αλβανίας, Ηπείρου, Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας, είχαν ιδιαίτερη επίδοση στην ληστεία. Ήταν και γνωστοί λήσταιρχοι Αρβανιτόβλαχοι, όπως οι Χρ. Φορφόλιας, Τσώμος, Σπ. Ράικος, Αλέξ. Λεβέντης κ.ά.

106. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 27.

αία αγορά Τσοτιλίου κάτοικοι του Βοίου, των Γρεβενών και της Καστοριάς και άλλες φορές έγιναν στόχοι των ληστών που λυμαίνονταν την περιοχή, όπως το 1909 και μάλιστα δύο φορές τον ίδιο μήνα, αλλά και ενωρίτερα, το 1891¹⁰⁷.

Το ληστρικό «ημερολόγιο» των ενθυμήσεων του παπα Νικόλα του Λιμποχόβου συνεχίζεται με ένα ακόμη επεισόδιο στην δεκαετία του 1880, ενώ για τα μεταγενέστερα χρόνια είναι σποραδικές οι σχετικές μαρτυρίες του: «*Το 1885 περί τα μέσα Δεκεμβρίου λησταί εισήλθον εις της Αδάμινας την οικίαν και εξημάτισαν την θυγατέρα της Δέσπω και την επήραν χρήματα και ασημία έως τρεις χιλιάδες γρόσια και ο Νικόλαος Κουμπορέλλας εβγήκε διά να ιδη τι είναι και επυροβόλησαν οι λησταί και τον έσπασαν το δεξιόν χέρι εις τον ώμον και έμεινε κουλός (...)*»¹⁰⁸.

Από τον πλούσιο αμητό ενθυμήσεων, κυρίως από το ημερολόγιο του Νικολ. Κουκόλη, σχηματίζει κανείς πλήρη εικόνα της μορφής και της έκτασης της ληστείας προπαντός στα μαστοροχώρια του Άνω Βοίου από τον 19ο αιώνα μέχρι την απελευθέρωση του 1912, καθώς και της εντάσεως του φαινομένου. Γνωρίζει τις βιαιοπραγίες, τους φόνους, ξυλοδαρμούς, τραυματισμούς, τις απαγωγές, αφαιμάξεις κάθε είδους πλούτου σε χρήμα, σε είδη, ιματισμό κ.λπ., που υπέ-

107. «Περί τα εξημερώματα του παρελθ. Σαββάτου παρά τον μύλον τον κείμενον επί του ποταμού Πραμόρτης [παραποτάμου του Αλιάκμονα] εις την θέσιν Γραμματικού, ένθα και άλλοτε έλαβον χώραν φοβερά κακουργήματα, μεταξύ Πλαζώμης [Ομαλής Βοίου] και Μπουχουρίνης [Βουχωρίνας], τέσσαρις κακούργοι [ληστές] ωπλισμένοι συνέλαβον, έδειραν και εξεγύμνωσαν τους εκ των πέριξ χωρίων μεταβαίνοντας εις την εμπορικήν αγοράν Τσοτιλίου, παρ' ων αφήρεσαν περί τας διακοσίας πεντήκοντα λίρας. Αι αρχαί πληροφορηθείσαι το συμβάν απέστειλαν επί τόπου στρατιωτικόν απόσπασμα» («Ληστεία», εφημ. «*Νέα Αλήθεια*» Θεσσαλονίκη, έτ. 1, 1909-10, αρ. 81, 6-9-1909, σ. 3).

Το δεύτερο ληστρικό επεισόδιο: «Δολοφονία ομογενοῦς: Την μεσημβρίαν χθες ο εκ των καλών ομογενών εμπόρων της κομοπόλεως Χρουπίστης [Άργους Ορεστικού] Αργύριος Βούκα, μεταβαίνων έφιππος εις Τσοτύλιον, ίνα παρευρεθῇ κατά την αυτόθι εβδομαδιαίαν αγοράν, ημισείαν ώραν έξωθεν της κομοπόλεως ενέπεσεν εις χείρας ληστών, ως φαίνεται, οίτινες, αφού του αφήρεσαν περί τας εξήκοντα, ας έφερε μεθ' εαυτού λίρας, τον εφόνευσαν (...). Διαδίδεται ότι την εν λόγω στυγεράν δολοφονίαν διέπραξε ληστρική συμμορία αποτελουμένη εκ φυγοστράτων Αλβανών του τμήματος Κολώνιας, ήτις από τινος λυμαίνεται την περιφέρειαν ταύτην (...)» (εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 89, 16-9-1909, σ. 2). Για το επεισόδιο του 1891, οπότε δύο έμποροι της περιοχής Γρεβενών, που πήγαιναν στο Τσοτίλι, αιχμαλωτίστηκαν από ληστές και απήχθησαν στα βουνά, ζητώντας 1500 τουρκικές λίρες ως λύτρα, βλ. εφημ. *Σάλπιγξ* Λάρισας, έτ. Β' (1890-91) αρ. 101, 14-9-1891, σ. 2.

108. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 27, (και Γιάνν. Τσάρας, *ό.π.*, σ. 278). Γίνεται λόγος και για ληστρικό επεισόδιο του Αυγούστου 1912, λίγο καιρό πριν από την απελευθέρωση της περιοχής από τους Τούρκους, με αιχμαλωσία Λιμποχοβίτη, ο οποῖος αφού ξυλοκοπήθηκε, απελευθερώθηκε με 30 οθωμανικές λίρες ως λύτρα (Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*).

στησαν οι κάτοικοι από Τουρκαλβανούς, αλλά και από Έλληνες ληστές. Και η εικόνα αυτή είναι σημαντική, διότι προέρχεται εκ των έσω, από τα θύματα των ληστών. Εκτός από τα λύτρα και τις άλλες εισφορές («χαράτσια»), που πλήρωναν εύποροι κάτοικοι που γίνονταν στόχοι των ληστών, είναι πολύ σημαντικά και τα έξοδα της κοινότητας εξ αιτίας της ληστείας, σύμφωνα πάλι με όσα έχουν καταχωρηθεί στο παραπάνω ημερολόγιο: πληρωμή για «κρίαρια εις τους ληστές», για βοήθεια χωριανών που οι οικογένειές τους είχαν θύματα από την δράση ληστών, «λουφέδες» (φιλοδομήματα) Αλβανών μπέηδων, προσφορά χρημάτων σε Αλβανούς «διά να μη κάμουν καταλύματα» σε σπίτια του χωριού, «έξοδα κλέφτικα και καταλύματα των ντερβενάγδων» κ.ά. Και όλα αυτά πέρα από τους τακτικούς φόρους, τις έκτακτες εισφορές («βοήθεια εις τον σουλτάνον μας»), τις εισφορές σε ποικιλώνυμους Τούρκους τοπάρχες (μπέηδες, αγάδες, τον μουδίρη Ζουπανίου κ.ά.), τα πολλά έξοδα για καταλύματα κρατικών αξιωματούχων, βαρειές εισφορές για την κατασκευή δρόμων, γεφυριών κ.λπ.¹⁰⁹.

Επιχειρώντας γενικότερη ιστορική θεώρηση της ληστείας στην Δυτ. Μακεδονία με επίκεντρο της Ανασελίτσα διαπιστώνουμε ότι από τον 18ο αιώνα και μέχρι τον Μεσοπόλεμο στον 20ο αιώνα το φαινόμενο δεν έλειπε, ίσως ούτε για ένα χρόνο, από την ζωή των κατοίκων της περιοχής. Μόλις εμφανίζονταν ανακουφισμένοι μετά το αίσιο τέλος ενός ληστρικού επεισοδίου ή την σύλληψη μιας επικίνδυνης συμμορίας, η οποία λυμεινόταν τα χωριά τους, εμφανιζόταν άλλη ή άλλες ληστοσυμμορίες, συχνά μεγαλύτερες και αγριότερες, οι οποίες τους προκαλούσαν τις ίδιες ή και μεγαλύτερες βλάβες και οικονομικές ζημιές, εμφανιζόμενες όχι μόνο από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο, αλλά ακόμη και τον χειμώνα (π.χ. Ιανουάριο 1881, Δεκέμβριο 1885, όπως είδαμε παραπάνω).

Οπωσδήποτε οι επαναστατικές εξεγέρσεις των Ελλήνων και γενικά οι περίοδοι κρίσεων και αναστατώσεων στην Οθωμανική αυτοκρατορία (σε συνδυασμό με την σταδιακή παρακμή και αποδυνάμωσή της ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα), δημιουργούσαν για τους ληστές ευνοϊκές συνθήκες για δράση. Τα Ορλωφικά π.χ. του 1770 άνοιξαν περισσότερο τις αρπακτικές και ληστρικές διαθέσεις και ορέξεις των Αλβανών, στρατιωτικών σωμάτων ατάκτων και απλών ληστρικών ομάδων, οι οποίες βρίσκονταν σε διαρκή κίνηση. Τότε η Δυτική Μακεδονία και προπαντός η επαρχία Ανασελίτσας υπέφερε και υπέμεινε τα πάνδεινα, λεηλατήθηκαν, καταστράφηκαν εντελώς και εγκαταλείφθηκαν πολλά χωριά

109. Λεπομέρειες βλ. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 37-42, όπου και κατάλογος με τα έξοδα σε καταλύματα Τούρκων αξιωματούχων κ.λπ. το έτος 1885 (σ. 42-47).

της, όπως και άλλων περιοχών, τα οποία σήμερα αποτελούν παλαιοχώρια¹¹⁰. Καταστράφηκαν και ερήμωσαν τότε σημαντικά κεφαλοχώρια στις πλαγιές του Βοΐου όρους, όπως ο Τσέρος κ.ά., και του Μακεδονικού Γράμμου, όπως τα ακμαία τότε βλαχοχώρια Νίτσα, Νικολίτσα, Λινοτόπι, Φούσια, Βιρτιάνικ. Πολλοί κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν οριστικά τα χωριά τους και να διευθυνθούν προς το εσωτερικό της Μακεδονίας, σε πόλεις και κεφαλοχώρια της, ή της Θεσσαλίας κ.ά. περιοχών¹¹¹.

Μια άλλη διάσταση της ληστείας, ειδομένη όχι από την πλευρά των παθόντων χωρικών και με τον δραματικό τόνο των ενθυμήσεων που παρουσιάσαμε, αλλά από την οπτική πιο ψύχραιμης καταγραφής των γεγονότων, από απόσταση και ασφάλεια, εμφανίζει ο τύπος της εποχής από το τελευταίο τέταρτο του 19ου

110. Τα παλαιοχώρια σχεδόν γύρω από κάθε χωριό του σημερινού Βοΐου είναι πολυάριθμα. Υπάρχουν χωριά, τα οποία έχουν στην εδαφική τους έκταση όχι ένα ή δύο, αλλά πολύ περισσότερα παλαιοχώρια, κατεστραμμένα από τους Τουρκαλβανούς κυρίως, εγκαταλελειμμένα από τους τότε κατοίκους τους, οι οποίοι δημιούργησαν στην γύρω περιοχή νέα χωριά με συγκέντρωση του πληθυσμού σε μεγαλύτερα χωριά για καλύτερη άμυνα κατά των ληστών. Άλλοι κάτοικοι έφυγαν σε άλλα ασφαλέστερα χωριά του εσωτερικού της Μακεδονίας ή σε πόλεις, ενώ πολλοί αποδήμησαν στις παροικίες στην Κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια.

Η Παλατινή, για παράδειγμα, ήδη το 1797 είχε τουλάχιστον τρία παλαιοχώρια σύμφωνα με τον κώδικα του μητροπολίτη Ζωσιμά: «Χωρίον Κουντζίκον, πλησίον δε τούτου παλαιοχώρια Γιαγονισκόν και Πεκρεβεντίκον και Γράτζανη» (Ν. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 30-31. Πρβλ. Γ. Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου*, ό.π., σ. 73). Η μνήμη για τους οικισμούς αυτούς είναι ζωντανή μέχρι σήμερα στους παλαιότερους Γαλατινιώτες, οι οποίοι χρησιμοποιούν και τα τοπωνύμια Παλιχώρι ή Κτίσματα για τα ερείπια του παλαιότερου πιθανόν οικισμού, του Γιαγονισκού. Το Επταχώρι είχε παλαιότερα πέντε παλαιοχώρια, καθώς αργότερα δημιουργήθηκαν άλλα πέντε, από την συνένωση των οποίων προήλθε το νεότερο και σύγχρονο μεγάλο κεφαλοχώρι της Πίνδου. Παράλληλα με τα παλαιοχώρια σώζονται και παλαιά εγκαταλελειμμένα μοναστήρια, γ' αυτό και τοπωνύμιο Παλιομονάστηρο στο Επταχώρι, κοντά στη Μ. της Αγίας Τριάδας, κ.α. Για τα πολλά παλαιοχώρια του Επταχωρίου βλ. Δημ. Τσίγκαλος, *Το Επταχώρι*, ό.π., σ. 11-20 (ιδιαίτερο κεφάλαιο).

111. Βλ. Απόστ. Βακαλόπουλος, «Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας», ό.π., σ. 438, όπου επισημαίνεται και η ύπαρξη άπειρων λαϊκών παραδόσεων, τραγουδιών και ενθυμήσεων για την εποχή εκείνη της κυριαρχίας των Τουρκαλβανών ληστών και τονίζεται η τραγική απόγνωση και απελπισία των κατοίκων από τις συνεχείς ληστείες, όπως δηλώνεται με την φράση «κλαύσατε πάντες εσείς, όπου έρχεσθε κατόπι μας», η οποία βρίσκεται κάτω από μια εκτενή ενθύμηση της 20ης Ιουλίου 1785, στο μηναίο του Ιουνίου του ναού του Αγίου Αθανασίου της Σαμαρίνας Γρεβενών. Η ενθύμηση και προπαντός η φράση-κατακλείδα της φανερώνει όλη την ανυπόφορη κατάσταση των κατοίκων της Δυτ. Μακεδονίας της εποχής εκείνης. Άλλη ενθύμηση, γραμμένη στο ίδιο βιβλίο μετά ένα χρόνο ακριβώς, δείχνει πόσο ανακουφισμένοι ήταν οι Σαμαρινιώτες, που κατόρθωσαν να πληρώσουν το «μπόρτζι» (εισφορά) τους στους Τουρκαλβανούς μπέηδες («μπορτζιλήδες» (Απόστ. Βακαλόπουλος, ό.π.)

αίωνα, οπότε εκδίδονται στην Μακεδονία εφημερίδες, αρχικά στην Θεσσαλονίκη, όπως προαναφέρθηκε. Έτσι, σύμφωνα με την πρώτη ελληνική εφημερίδα, τον «Ερμή» Θεσσαλονίκης, το έτος 1879: «Καζίμης τις φυγόστρατος (ασκεριέ κατσάκ) εκ του χωρίου Τσαβαλέρ [Κοιλάδι, χωριό Βαλαάδων τότε] της επαρχίας Νασιλίτσης προσλαβών και ετέρους επτά φυγοστράτους εκ του χωρίου Γιάνκοβη [Μεσοπόταμο, το], επεδόθη προ μηνών εις τον ληστρικό βίον υπό το πλαστόν όνομα καπετάν Γεωργάκης, κακοποιών αδιακρίτως Οθωμανούς τε και Χριστιανούς. Καίτοι ολιγάριθμος (...), κατέστη ούχ ήττον η μαστιξ όλων των πέριξ επαρχιών ενσπείρουσα πανταχού τον τρόμον διά των απειραρίθμων ληστειών και κακουργημάτων των, ων τα τελευταία αφηγούμεθα (...) [στο χωριό Πυλωροί Βεντζίων Γρεβενών και στο Μπογάκι της Σιάτιστας, όπου λήστευσαν Τούρκους Κονιάρους και νεαρό Κοζανίτη]»¹¹². Τους συνέλαβε ο γιούσμπασης (λοχαγός τουρκ. στρατού) της Σιάτιστας, που με 65 στρατιώτες περικύκλωσε την Γιάνκοβη, το χωριό των ληστών, τους συνέλαβε και τους οδήγησε στις φυλακές της Λιανίστας, απ' όπου όμως σε λίγες μέρες δραπέτευσαν.

Μέσα στην γενική αναστάτωση της περιόδου 1877-1878 και εξής με τον ρωσοτουρκικό πόλεμο και την επανάσταση στην Μακεδονία, Ήπειρο και Θεσσαλία, οι ληστές, όπως και ένα αιώνα πριν, μετά τα Ορλωφικά, ξεπέρασαν κάθε όριο θρασύτητας και βίας και η ανασφάλεια στην Δυτ. Μακεδονία γενικευθηκε¹¹³. Οι ληστές επιτέθηκαν ακόμη και σε τοπικούς μητροπολίτες κατά τις περι-

112. «Ιδιαίτερα αλληλογραφία του “Ερμού”», εφημ. *Ερμής*, Θεσσαλονίκη, έτ. 4 (1878-79) αρ. 374, 27-2-1879, σ. 2. Πρόκειται για ληστρική ομάδα, που σχηματίστηκε μέσα στην αναταραχή της επαναστάσεως του 1878. Το ίδιο έτος δέχεται επίθεση στην Δυτ. Μακεδονία η αποστολή του τουρκικού ταχυδρομείου, που κατευθυνόταν από το Μοναστήρι (Μπιτόλια) προς Θεσσαλονίκη, το οποίο αναγκάστηκε να επιστρέψει στο Μοναστήρι, για να γλυτώσει την λήστευση («Διάφορα», εφημ. *Ερμής*, έτ. 5 (1879-80) αρ. 407, 3-7-1879, σ. 1).

113. Ο Άγγλος περιηγητής V. Chirol το 1880, προκειμένου να ταξιδέψει από την Λάρισα στην Δυτ. Μακεδονία, σχεδίασε το ταξίδι του να συμπίσει με την μετάθεση του Σελάμ, πασά της Λάρισας, και την μετακίνησή του στην νέα του θέση στην έδρα του βιλαετίου, όπου ανήκε η Δυτ. και η Βορειοδυτ. Μακεδονία, στο Μοναστήρι. Έτσι ο περιηγητής συνταξίδεψε με την πολυπληθή συνοδεία του Τούρκου αξιωματούχου, γεγονός που αποτέλεσε εγγύηση για την ασφάλειά του. Διότι τότε οι ορεινές προπαντός περιοχές Θεσσαλίας-Δυτ. Μακεδονίας, από τις οποίες θα περνούσαν, ήταν γεμάτες ληστές (Ηλίας Σπυριδωνίδης, «Η Δυτική Μακεδονία κατά το 1880 μέσα από το οδοιπορικό του Άγγλου περιηγητή Valentine Chirol», περ. *Αλιάκμονος Ρους*, Κοζάνη, τόμ. 3 (2019) σ. 44-45, υποσημ. 1). Νωρίτερα, το 1877, διαρκούντος του ρωσοτουρκικού πολέμου, σημαντικές εκδηλώσεις της οικονομικοκοινωνικής ζωής, όπως οι εμποροπανηγύρεις, πραγματοποιούνταν στην Δυτ. Μακεδονία εν μέσω μεγάλου φόβου και καχυποψίας μεταξύ Τούρκων και Χριστιανών. Έτσι το 1877, στην εμποροπανήγυρη «Αχίλλης» της πόλεως των Γρεβενών, η οποία γινόταν στο τέλος της άνοιξης, ένα ασήμαντο

οδείες τους στα χωριά των εκκλησιαστικών τους επαρχιών¹¹⁴. Έτσι το 1879, 1η Σεπτεμβρίου, λήστευσαν τον μητροπολίτη Σισανίου Αγαθάγγελο κατά την περιοδεία του στα Β.-ΒΔ. χωριά των Γρεβενών (μαστοροχώρια), τα οποία ανήκαν (και ανήκουν μερικά και σήμερα, όπως προαναφέρθηκε) στην μητρόπολή του: «Εξ αλληλογραφίας μανθάνομεν μετά λύπης ότι την 1ην ισταμένου, ημέραν Σάββατον, λησταί συνέλαβον παρά το χωρίον Τσιράκι [Άγιο Κοσμά Γρεβενών] τον μητροπολίτην Σισανίου κ. Αγαθάγγελον Στεφανάκη, ευρισκόμενον εις περιοδείαν, και αφήρεσαν απ' αυτού παν ό,τι έφερεν εις χρήματα και πράγματα ως και την αρχιερατικήν αυτού στολήν. Λέγεται ότι οι κακούργοι εκάκωσαν συνάμα την Α.Π. ευρισκομένην κληνήρη»¹¹⁵. Η είδηση της ληστείας φθάνει και στο

γεγονός δημιούργησε πανικό μεταξύ εμπόρων και καταναλωτών (Κωνστ. Αθ. Ζησόπουλος, *Αφηγηματικά σημειώσεις: Ιστορικά-αφηγήσεις-παραμύθια και παροιμίες από την Ανασελίτσα του 19ου αιώνα*, επιμ. Αλέξ. Μπακαίμης, Θεσσαλονίκη, Σύνδεσμος Φοιτησάντων εν τη Τσολω Σχολή, 2009, σ. 92-94).

114. Την άνοιξη του 1881 ληστές εισήλθαν στην κωμόπολη τότε των Γρεβενών, για να απαγάγουν τον μητροπολίτη Κύριλλο, ο οποίος φαίνεται ότι βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που πιθανόν αγνοούσαν οι ληστές. Βλ. σχετικά Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελλίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β' ό.π. σ. 146, 380. Μετά πέντε χρόνια, ο συνονόματος του μητροπολίτης Ελασσώνος Κύριλλος, περιοχής γειτονικής με μεγάλη επίσης ένταση της ληστείας τότε, συνελήφθη από ληστές, ενώ πραγματοποιούσε περιοδεία σε χωριά της επαρχίας του, συγκεκριμένα στην μακρινή και απομονωμένη Βερδικούσα, ορεινό καταφύγιο ληστών, και σύρθηκε αιχμάλωτος στα βουνά. Οι απαγωγείς του ζήτησαν ως λύτρα το υπέρογκο ποσό των 500 χρυσών λιρών Αγγλίας, προκειμένου να τον ελευθερώσουν, γνωρίζοντας ίσως την φιλαργυρία του και τα μεγάλα πλούτη, τα οποία είχε συσσωρεύσει. Οι συγγενείς του δεν ικανοποίησαν τις μεγάλες απαιτήσεις των ληστών, με αποτέλεσμα ο Κύριλλος να βρει τραγικό θάνατο στην αιχμαλωσία από τις στερήσεις, τις κακουχίες και τα βασανιστήρια που υπέστη. Βλ. σχετικά Γρηγ. Π. Βέλκος, *Η επισκοπή Δομενίκου και Ελασσώνος*, Ελασσόνα, έκδ. Ι. Μητρόπολης Ελασσόνας, 1980, σ. 198-199, όπου εσφαλμένα αναφέρεται ως έτος της ληστείας το 1887, άνοιξη, ενώ φαίνεται ότι συνέβη προς το τέλος του 1886. Περισσότερες λεπτομέρειες της ληστείας βλ. Γιάννης Αδάμου, *Η ομηρεία από τους ληστές του μητροπολίτη Ελασσώνος και Τσαριτσάνης Κυρίλλου κατά το 1886*, Ελασσόνα, έκδ. εφημ. «Η Μικρά της Ελασσόνας», αρ. 17, 1993.

115. «Διάφορα», εφημ. *Ερμής*, αρ. 427, 11-9-1879, σ. 1. Ο μητροπολίτης Αγαθάγγελος Στεφανάκης είχε ενεργό συμμετοχή στην επανάσταση του 1878 στην Δυτ. Μακεδονία. Βλ. σχετικά Αναστ. Δάρδας, *Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, ό.π. σ. 251. Ο Δάρδας δεν κάνει αναφορά στην ληστεία του 1879, αλλά το πράττει σε επόμενο βιβλίο του, *Η Επισκοπή-Μητρόπολη Σισανίου και Σιατίστης*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 113-119, όπου λεπτομέρειες για την ληστεία (οι Τούρκοι ληστές του αφαίρεσαν 25 τουρκ. λίρες, που είχε μαζί του, τα πολύτιμα ενδύματά του κ.ά., μέχρι και το παράσημο και το ρολόϊ που φορούσε) και τον θάνατο του μητροπολίτη από δημοσιεύματα κυρίως της «Εκκλησιαστικής Αλήθειας» και του «Ανατολικού Αστέρως» Κωνσταντινουπόλεως. (Την παραπομπή στο δεύτερο βιβλίο

Οικουμενικό Πατριαρχείο και δημοσιεύεται στο επίσημο δημοσιογραφικό του όργανο¹¹⁶. Μετά από τρία χρόνια ο μητροπολίτης Αγαθάγγελος πέθανε εξαιτίας της βεβαρυσμένης υγείας του σε συνδυασμό με τις κακώσεις, που του προξένησαν οι ληστές.

Τα συχνά ληστρικά επεισόδια στην Δυτ. Μακεδονία δεν απουσίαζαν τότε ούτε από τις στήλες αθηναϊκών εφημερίδων. Έτσι, αν και οι τουρκικές αρχές διέδιδαν κατά καιρούς ότι εξέλπιαν οι ληστρικές συμμορίες και ότι ξεριζώθηκαν, οι ληστείες συνεχίζονταν και οι συμπλοκές ληστών με τουρκικά αποσπάσματα ήταν συχνές, όπως το έτος 1880 του Σαμαρινιώτη Λεωνίδα στην επαρχία Γρεβενών ή ενός άλλου ληστή Αθανασίου, από το χωριό Πλιάνα της επαρχίας Κοριτσάς, κοντά στον Άγιο Ηλία Ανασελίτσας. Τρίτο συγχρόνως ληστρικό επεισόδιο καταγράφηκε στη Νεγκοβάνη (σήμ. Φλάμπουρο) Φλώρινας μεταξύ ομάδας του λησταντάρτη Καταραχιά και τακτικού στρατού¹¹⁷.

Και ο ελληνικός τύπος της Κωνσταντινούπολης παρακολουθούσε την ιδιαίτερη ένταση της ληστείας με ανταποκρίσεις από τις πόλεις της Μακεδονίας.

του Δάρδα οφείλω στον Γαλατινιώτη φίλο μελετητή Γ. Τσότσο, τον οποίο και ευχαριστώ, καθώς και για άλλες πληροφορίες). Από τις πληροφορίες του «Ανατ. Αστέρου» αναφέρεται ως τόπος της ληστείας κάποιο τουρκοχώρι της Ανασελίτσας Χαραβέσι. Τέτοιου όμως χωριού δεν υπάρχει, ούτε υπήρξε παλαιότερα στην Μητρόπολη της περιοχής. Άλλωστε η πληροφορία της εφημερίδας της Θεσσαλονίκης, του Ερμή, είναι σαφής, ότι η ληστεία έγινε στο Τσιράκι (σήμ. Άγιος Κοσμάς), χριστιανικό χωριό της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης, το οποίο ήταν φυσικό να επισκεφθεί το καλοκαίρι του 1879 ο μητροπολίτης. Έτσι συνήθιζαν τότε οι μητροπολίτες να κάνουν περιοδείες για την αντιμετώπιση των τοπικών ζητημάτων του ποιμνίου τους, αλλά και για την είσπραξη των δικαιωμάτων τους από τις κατά τόπους ενορίες.

116. «Ειδήσεις: Ο Σισανίου Αγαθάγγελος θύμα κακοποιών», (*Εκκλησιαστική Αλήθεια*, Κωνσταντινούπολις, έτ. Α' (1880-81) σ. 115, όπου σημειώνεται ότι ο μητροπολίτης «μικρού δειν έπιπτε θύμα κακοποιών, λυμαιομένων δυστυχώς τα μέρη εκείνα». Δεν σημειώνεται η λήστευσή του, ίσως επειδή ο μητροπολίτης δεν αιχμαλωτίστηκε για πολύ, ούτε έγινε επομένως απαγωγή του. Αργότερα όμως δημοσιεύεται στην *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, έτ. Β' (1881-82) σ. 662, νεκρολογία του Αγαθαγγέλου (ο οποίος είχε εκλεγεί το 1877), όπου αναφέρεται ότι «κακή μοίρα ενέπεσεν εις χείρας ληστών, οίτινες μυριαχώς αυτόν κακώσαντες και επί τετράωρον διακρατήσαντες αυτόν, μεμωλωπισμένον και ημιθανή εγκατέλιπον εν ανοικτώ πεδίω, ένθα, σύροντες αυτόν εκ της κόμης και τύπτοντες επί του στήθους και των πλευρών διά των αντιρίδων των όπλων των, είχαν μεταφέρει. Τότε ενεφανίσθησαν αυτό τα συμπτώματα της τρομεράς νόσου [χρονίου στομαχικού κατάρου], ήτις επί τέλους κατήγαγεν αυτόν εις τον τάφον» [στις 17 Ιουλίου 1882].

117. «Μακεδονία» [ανταπόκριση από την Καστοριά, 15-5-1880], εφημ. *Νέα Ελλάς*, Αθήναι, έτ. Α' (1879-80) αρ. 51, 27-5-1880, σ. 2. Αλλά και στο βιλαιτί Θεσσαλονίκης, μέχρι και αυτά τα γύρω από την πόλη μέρη, επικρατούσε μεγάλη ανασφάλεια και δεν περνούσε μέρα χωρίς νέες αιχμαλωσίες από ληστές (*Νέα Ελλάς*, αρ. 93, 20-10-1880 σ. 1).

Έτσι η εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ» αναφέρεται στην κατάληξη της αιχμαλωσίας του καϊμακάμη (επάρχου, διοικητή του καζά) Καστοριάς Σαλή μπέη και άλλων που τον συνόδευαν από την πολυπρόσωπη, γνωστή και για την μεγάλη ακτίνα δράσης της, συμμορία του Γαλατινιώτη Γ. Νταβέλη. Για την απελευθέρωσή τους πλήρωσαν ως λύτρα ο μεν καϊμακάμης 1000 τουρκ. λίρες, από τους συνοδούς του ο μπέης 600, ο εφένδης 500, ο Έλληνας γραμματικός του 400 και ο Εβραίος της συνοδείας 50 λίρες¹¹⁸. Η ληστεία αυτή φαίνεται να είναι διαφορετική από εκείνη που είχαν διαπράξει από κοινού νωρίτερα οι ανταρτο-ληστοσυμμορίες του Νταβέλη και του Φλωρινιώτη Ναούμ(η), οι οποίοι το 1878, στη διάρκεια της επαναστάσεως της Δυτ. Μακεδονίας, είχαν απαγάγει από την Φλώρινα, μέρα μεσημέρι, τον Τούρκο καϊμακάμη της¹¹⁹.

118. «Εν Μοναστηρίω, τη 3 Δεκεμβρίου 1880», εφημ. *Ανατολικός Αστήρ*, Κωνσταντινούπολις, έτ. Κ' (1880-81) αρ. 12, 17 Δεκεμβρ. 1880, σ. 1, όπου γίνεται λόγος για την συχνά άψογη συμπεριφορά των ληστών προς τους αιχμαλώτους, οι οποίοι «καθ' όλον το της αιχμαλωσίας των διάστημα έτυχον πάσης περιποιήσεως ουδενός στερηθέντες και ουδεμίαν κακουχίαν υποστάντες. Κατά την στιγμήν της απελευθερώσεώς των οι λοιποί αρχηγοί των υπ' αυτούς συμμοριών, εκτός του Δαβέλη, εδήλωσαν ότι ειναι έτοιμοι να προσκυνήσωσιν, εάν παρά της σεβ. Γενικής Διοικήσεως [του βασιλ. Μοναστηρίου] τοις εδίδετο αμνηστεία, υποσχόμενοι να διατελέσωσι και φυλακες ολοκληρου του καζ. Καστοριάς και καθιστώντες εαυτούς υπευθύνους διά πάσαν κακήν πράξιν, επί των ημερών αυτών συμβησομένην. Η πρότασις αυτή, δηλωθείσα εκ μέρους των αιχμαλώτων μετά την εν Καστορία επάνοδον αυτών, εγένετο ασπαστή ου μόνον παρά των βέηδων και των προκριτών Χριστιανών, αλλά και υπ' αυτού του μunteσαρίφη [διοικητή, επικεφαλής του σαντζακίου, είδους νομού, όπου ανήκαν οι καζάδες-επαρχίες] Κορυτσάς, υποσχεθέντος να συστήση ταύτην ως καλήν και εις την ησυχίαν του τόπου συντείνουσιν· διότι, αν οι λησταί μείνωσιν εις τα όρη μέχρι της προσεχούς ανοίξεως, δύνανται να πολλαπλασιασθώσι και τότε ο τόπος θα υποστή τα πάνδεινα ου μόνον παρά τούτων, αλλά και παρά των προς καταδιώξιν των αποστελλομένων ατάκτων στρατευμάτων (...). Διαπιστώνουμε ότι, όπως παλαιότερα οι κλέφτες, και οι ληστές του 1880 ακολουθούν τις ίδιες πρακτικές για να αμνηστευθούν και να αναλάβουν, ως άλλοι αρματολοί, την φύλαξη της ασφάλειας του τόπου, εν προκειμένω της επαρχίας Καστοριάς, την οποία μέχρι τότε λήστευαν. Στην συνέχεια της ενδιαφέρουσας και εκτενούς ανταπόκρισης του «Ανατολικού Αστέρως» από την πρωτεύουσα του βιλαετίου Μοναστηρίου αναφέρεται ότι ο παθών καϊμακάμης καθώς και ο μητροπολίτης Μοναστηρίου (Πελαγονίας) επισκέφθηκαν τον Γενικό Διοικητή του βιλαετίου, για να του μεταφέρουν τις προτάσεις των ληστών. Οι αρχές στη συνέχεια πρότειναν ορισμένους όρους, που ήταν όμως επαχθείς για τους ληστές. Διότι, ενώ με τους όρους αυτούς πολλοί Οθωμανοί ληστές είχαν νωρίτερα αμνηστευθεί, χωρίς κανένα από τα θύματά τους να τους καταγγείλει από φόβο αντεκδικήσεως, για τους Χριστιανούς ληστές, όταν θα αμνηστευθούν, θα τρέξουν οι παθόντες να ζητήσουν δικαιοσύνη, καθώς δεν διατρέχουν κίνδυνο από κανένα. Έτσι προφανώς δεν έγιναν δεκτοί οι όροι των αρχών και οι ληστές συνέχισαν και σ' ολόκληρη την δεκαετία του 1880 το έργο τους, αλλά και αργότερα.

119. Βλ. ενδεικτικά Νικ. Κ. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 38. Η ληστεία-απαγωγή του

Η ένταση του ληστρικού φαινομένου και μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1878, οπότε είχαν κάπως ηρεμήσει τα πνεύματα, οφείλεται και στη μετατόπιση των ελληνοτουρκικών συνόρων το 1881, όταν με την προσάρτηση της Θεσσαλίας αυτά μεταφέρθηκαν βορειότερα, από την Στερεά Ελλάδα στην Βόρεια Θεσσαλία με Νοτιοδυτική Μακεδονία. Αντίστοιχα, μετέφεραν την δραστηριότητά τους και οι ληστές κοντά στα νέα σύνορα, στον χώρο κυρίως της ΝΔ. Μακεδονίας, για να έχουν την δυνατότητα φυγής από την μία επικράτεια και να εγκατασταθούν στην άλλη, όταν οι αρχές τους καταδίωκαν και αυτοί αισθάνονταν μεγάλη την πίεση των καταδιώξεων από τα αποσπάσματα¹²⁰.

Στην δεκαετία αυτή, 1881-1890, εκτός από τον Σαμαρινιώτη αρχιληστή Χατζημπύρο και άλλες ληστοσυμμορίες ποικίλης προέλευσης και εθνικότητας, στην Ανασελίτσα δρούσαν οι συμμορίες και άλλων Γρεβενιωτών ληστών, όπως του Ξίνη από το Σητζάχι (σήμερ. Αηδόνια) Γρεβενών, ενός από τους πιο γνωστούς και άγριους της περιόδου εκείνης. Την άνοιξη του 1881 είχε ληστέψει το σπίτι του πλούσιου εμπόρου, στην Λιανίστα (Νεάπολη) και το Τσοτίλι, Αθαν. Ζησόπουλου στο χωριό του Μαρτσισίτσι (σήμερ. Περιστέρα) Ανασελίτσας, ενώ αυτός απουσίαζε, για λόγους εμπορικούς, στο Μοναστήρι. Παρά τον φρουριανό χαρακτήρα της κατασκευής του σπιτιού, ακριβώς από τον φόβο των ληστών, ο οποίος υπήρχε και όταν αυτό χτίστηκε, οι ληστές παραβιάζοντας ψηλό, αλλά ξύλινο παράθυρο εισήλθαν στο εσωτερικό του, συνέλαβαν την σύζυγό του και τον 14χρονο γιό του (όχι το μικρότερο του παιδί) και τους απήγαγαν για 40 μέρες, για να ζητήσουν ως λύτρα από τον πλούσιο έμπορο το υπέρογο ποσό των 500 χρυσών λιρών. Η καταβολή τους σήμανε την οικονομική καταστροφή του εμπόρου, ο οποίος όμως κατόρθωσε να ορθοποδήσει και να επανέλθει στην

καϊμακάμη της Φλώρινας είναι γνωστή και από την προφορική παράδοση του Βοΐου και γενικά της Δυτικής Μακεδονίας. Σώζεται άλλωστε και το σχετικό δημοτικό τραγούδι («Ναούμης πάει στη Φλώρινα...»), το οποίο τραγουδιέται στην περιοχή μέχρι σήμερα. Η χρονική απόσταση των δύο όμοιων επεισοδίων-απαγωγών (μεγαλύτερη από δύο χρόνια) και η λεπτομερής αναφορά της εφημερίδας «Ανατολικός Αστήρ» στην ληστεία του 1880, μας οδηγεί στην άποψη ότι πρόκειται για δύο όμοια περιστατικά, τα οποία κοινό πρωταγωνιστή είχαν τον Γαλατινιώτη αντάρτη-επανάστατη αλλά και λήσταρχο, τον μεγαλύτερο μάλλον από τους λίγους που ανέδειξε η επαρχία Ανασελίτσας, τον Γ. Νταβέλη. Υπάρχει και η άποψη ότι η απαγωγή του καϊμακάμη της Φλώρινας έγινε το 1906 στην διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα (βλ. Δημ. Α. Πετρόπουλος, «Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού αγώνα», *Μακεδονικά*, τόμ. 8, 1968, σ. 350). Ο Νταβέλης, μαζί με τον συγχωριανό του ληστή Αλαμάνη, σκότωσε τον μπέη της Λιανίστας (Νεαπόλεως) Αλιούς ή Αλή μπέη, αφού του «έστησε καρτέρη» στην θέση Σέλωμα, απ' όπου περνούσε κατευθυνόμενος από την Γαλατίνη στη Σιάτιστα (Νικ. Γκαντώνας, *ο.π.*, σ. 38-39).

120. Βλ. και Γεώργ. Θ. Λυριτζής, «Σαμαρίνα: Κτηνοτροφία και βιοτεχνία μαλλίνων επί τουρκοκρατίας», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, έτ. Β' (1991), σ. 215.

προηγούμενη ευημερία, η οποία τον κατέστησε πάλι στόχο άλλης (ίσως και της ίδιας) συμμορίας το 1885, με τραγική κατάληξη. Όταν οι ληστές εισήλθαν το 1881 στην οικία του, εκτός από τα δύο μέλη της οικογένειας που απήγαγαν, βασάνισαν μέχρι θανάτου την μητέρα του, με απάνθρωπο τρόπο και σκληρές μεθόδους που εφάρμοζαν οι πιο άγριοι ληστές, για να τους μαρτυρήσει πού είχε ο γιός της κρύψει χρήματα. Την έκαψαν με καυτό λάδι, της έκοψαν το στήθος, τα αυτιά και την μύτη και της έδεσαν πόδια και χέρια με τριχιές (σχοινιά), χωρίς όμως να επιτύχουν τον στόχο τους οι ληστές. Η ηλικιωμένη γυναίκα πέθανε τελικά από τα άγρια βασανιστήρια, ενώ οι ληστές φεύγοντας μαζί με τους δύο αιχμαλώτους, φόρτωσαν στα ζώα τους όσα εμπορεύματα βρήκαν στο σπίτι. Τον Οκτώβριο (11) όμως του 1885 ο Ζησόπουλος δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τους ληστές, που τον περίμεναν, όταν γύριζε από την δουλειά του στο εμπορικό του στην Λιαψίστα, σε ενέδρα στην είσοδο του χωριού. Τον πυροβόλησαν με τρία όπλα, τον μαχαίρωσαν, του αφαίρεσαν 270 λίρες, ρολόι κ.ά. που είχε μαζί του και τον εφόνευσαν¹²¹.

Το 1886 λόγω της ληστείας η κατάσταση στην ύπαιθρο της Μακεδονίας εμφανίζεται τόσο επισφαλής, ώστε οι μητροπολίτες της περιοχής «αμηχανούσιν, ίνα εξέλθωσι εις περιοδείαν. Η υπερτίμησις και σπάνις των πραγμάτων ολονέν επιτείνεται. Η αγοράτιὰ γενικεύεται»¹²². Έτσι η οικονομική κατάσταση των ορθοδόξων αρχιερέων κατάντησε οικτρά. Ίσως ο φόβος τους για έξοδο και περιουσίες να συνδέεται και με το άδοξο τέλος της νοπής ακόμη στις μνήμες των ανθρώπων ληστείας κατά του μητροπολίτη Σισανίου. Την δύσκολη αυτή κατάσταση και σε τοπικό επίπεδο, για τα μαστοροχώρια της Ανασελίτσας, αποτυπώνει και ενθύμηση σε πεντηκοστάριο εκδόσεως του έτους 1805 της εκκλησίας του Ντόλου (Βυθού Πενταλόφου): «Γράφω δε και εγώ Γεώργιος Νικολάου Τσούμα¹²³ 1886, Μαΐου 16. Ήταν μία ακαταστασία και ήμασταν όλοι οι χωριανοί εδώ εις το χωριό. Ήταν και ακρίβεια μεγάλη (...)¹²⁴. Φαίνεται ότι την χρονιά εκείνη

121. Λεπτομερή περιγραφή των δύο άγριων ληστειών στην Περιστερά, που δεν είναι από τα πιο απομακρυσμένα και απομονωμένα χωριά της Ανασελίτσας, βλ. στον «Πρόλογο» του δισηγγονού του Αθαν. Ζησόπουλου Παρμενίονα στο βιβλίο του παππού του Κωνστ. Αθ. Ζησόπουλου, *Αφηγηματικά σημειώσεις*, ό.π., σ. 35-42, 333 κ.ε. Βλ. και Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, ό.π., σ. 157· Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *Η Δαμασκηλιά*, ό.π., σ. 151-152.

122. «Εκκλησιαστικά», εφημ. *Ανατολικός Αστήρ*, έτ. ΚΕ' (1885-86), σ. 243.

123. Η οικογένεια Τσούμα (και Παπατσούμα) υπάρχει και σήμερα στον Βυθό.

124. Αλέξ. Σ. Μπακαΐμης (επιμ.), *Τρεις κώδικες της εκκλησίας και της σχολής του Ντόλου (Βυθού) Βοΐου Κοζάνης (1838-1940)*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Εκπολιτιστικού Συλλόγου Βυθού, 1992, σ. 320, αρ. 9.

οι ονομαστοί μαστόροι του Βυθού δεν ταξίδεψαν, λόγω της ανασφάλειας, από την άνοιξη μέχρι την αρχή του χειμώνα για τους συνήθεις στα δρομολόγιά τους τόπους εργασίας, που ακολουθούσαν σταθερά, στην ελεύθερη τότε Ελλάδα, προπαντός στην Βοιωτία, Πελοπόννησο κ.α.

Όταν κάποιος λήσταρχος, συνήθως μουσουλμάνος, αποφάσιζε τότε να «προσκυνήσει» και να δηλώσει υποταγή στις τουρκικές αρχές, όπως συνέβη με τον διαβόητο Τουρκαλβανό λήσταρχο Μαλίκ βέη, «άπειρον πλήθος συνωστίζετο περί το διοικητήριον [του Μοναστηρίου], όπως ίδη τους αρειμανίους τούτους βασιλείς των ορέων με την περιβόητον μαύρην φουστανέλλαν». Το γεγονός αποτελούσε είδηση ακόμη και για μεγάλες εφημερίδες της Πόλης, της περιωπής ενός «Νεολόγου»¹²⁵.

Όταν ληστές σκότωναν ιδίως κάποιο σημαντικό Τούρκο, όπως τον Βεσίμ μπέη στο πασαλίκι της Θεσσαλονίκης το 1887, ο σουλτάνος εξέδιδε αυστηρές διαταγές και το Υπουργείου Εσωτερικών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας απέστεινε εγκυκλίους προς τις διοικητικές αρχές (βαλήδες, μουτεσαρίφηδες, καϊμακάμηδες κ.ά.) για τιμωρία των ληστών «συμφώνως τω νόμω διά της κεφαλικής ποινής»¹²⁶, δηλ. να εκτελούνται οι συλλαμβανόμενοι ληστές με αποκεφαλισμό. Αυτό ακριβώς έγινε στην επαρχία Ανασελίτσας το επόμενο έτος, όπως πληροφορήθηκε από Δυτικομακεδόνες ταξιδιώτες που έφθασαν στην πόλη εφημερίδα της Θεσσαλονίκης, η οποία τιτλοφορεί το άρθρο της «Ο κατά των ληστών θρίαμβος»¹²⁷. Έγινε συμπλοκή μεταξύ της ληστοσυμμορίας του αρχιληστή

125. «Επαρχιακά» [εκ Βιτολίων], εφημ. *Νεολόγος*, Κωνσταντινούπολις, έτ. Κ' (1885-86) αρ. 4.938, 25-10-1885, σ. 2.

126. «Επιχώρια», εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, έτ. ΙΓ' (1887-88), αρ. 1195, 14-11-1887, σ. 2.

127. Εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, έτ. ΙΔ' (1888-89) αρ. 1249, 15-6-1888, σ. 1. Στο ίδιο άρθρο της εφημερίδας γίνεται λόγος και για την εξόντωση άλλης ληστοσυμμορίας, του αρχιληστή Νίκου, στο χωριό Δέμπενη (σημ. Δενδροχώρι) Καστοριάς, μια μέρα μετά την συμπλοκή στον Σινιάτσικο. Και πάλι δέκα κεφάλια ληστών κομίστηκαν στην πόλη της Καστοριάς. Επικαλούμενη η εφημερίδα και τρίτο κτύπημα κατά της ληστείας στην περιοχή Βλαδόβου (σήμ. Άγρα, 5 χλμ. από την Έδεσσα) και στην θέση Δερβέν, χάρη στους «γενναίους Σουλεϊμάν εφένδη Εβέλ μουλιαζίμη και τον αρχιαστυνόμο Βοδενών [Έδεσσας] Γεώργιο Βελούλα», και τον διασκορπισμό και την διάλυση εκείνης της συμμορίας, θριαμβολογεί και επαινεί τον τουρκικό στρατό για τις επιτυχείς επιχειρήσεις του κατά των ληστών το καλοκαίρι του 1888, επιτυχίες όμως που αποδείχτηκαν στην συνέχεια εντελώς πρόσκαιρες και ατελέσφορες. Έτσι, τον Μάιο του 1889 ολόκληρο τάγμα οθωμανικού στρατού συνεπλάκη στην Ανασελίτσα με πολυμελή ληστοσυμμορία, οπότε σκοτώθηκαν 7 ληστές, ένας συνελήφθη τραυματίας και οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν προς τον Όλυμπο («Παντοία», εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, έτ. ΙΕ', 1889-90, αρ. 1338, 27-5-1889, σ. 2).

Κατραντζιώτη (που καταγόταν προφανώς από την Κατράνιτσα, σήμ. Πύργους Εορδαίας) και τουρκικού αποσπάσματος στον Σινιάτσικο, κοντά στην κωμόπολη Μπλάτσι (Βλάστη). Σκοτώθηκαν δέκα ληστές, μεταξύ τους και ο αρχιληστής, δύο τραυματίστηκαν και ένας εξωγρήθηκε. Οι κεφαλές των φονευθέντων ληστών μεταφέρθηκαν στην Λιανίστα, στην έδρα, διοικητική και στρατιωτική, των Τούρκων στην Ανασελίτσα, προφανώς για να εκτεθούν σε κοινή θέα προς παραδειγματισμό.

Καθώς η ληστεία στην Δυτική Μακεδονία συνεχιζόταν αμείωτη και στην δεκαετία του 1890 και στις αρχές του 20ού αιώνα, η ανασφάλεια των κατοίκων γινόταν ακόμη μεγαλύτερη από την μονομερή, σε μεγάλο βαθμό, δράση των Βουλγάρων κομιτατζήδων μέχρι το 1904 σχεδόν (οπότε αντέδρασαν τα ελληνικά ανταρτικά σώματα του Μακεδονικού αγώνα, 1904-1908). Πλιατσικολόγοι αλβανικής καταγωγής επίσης, όπως γράφει ο γνωστός Γάλλος περιηγητής και μελετητής Victor Bérard, ο οποίος περιηγήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1890 την Μακεδονία, όργωναν και τότε την περιοχή αρπάζοντας ό,τι εύρισκαν, λεηλατώντας τα χωριά και απαγόντας στα βουνά προύχοντες, παπάδες και δασκάλους¹²⁸, μη επιτρέποντας στους κατοίκους να τους ξεχάσουν ούτε στιγμή. Οι περισσότερες συμμορίες φαίνεται ότι αποτελούνταν από Τουρκαλβανούς στρατιώτες, που είχαν απολυθεί πρόσφατα από τις τάξεις του Οθωμανικού στρατού¹²⁹. Δεν σταμάτησαν την δράση τους και οι Έλληνες ληστές, όπως ο Κώστας

128. V. Bérard, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία*, ό.π., σ. 362. Και ο Bérard ανησυχούσε κατά την διαδρομή του από το Δυρράχιο προς την Δυτ. Μακεδονία και το Μοναστήρι, στα πιο επικίνδυνα προπαντός σημεία, όπου καιροφυλακτούσαν ληστές (ό.π., σ. 123, όπου επισημαίνει την κυριαρχία των ληστών και στην βορειότερη περιοχή της Δίβρας (Debar), που «παρήγε» τότε μουσουλμάνους στο θρήσκευμα ληστές αλλά και χριστιανούς ονομαστούς μαστόρους (κτίστες), οι οποίοι εργάζονταν ιδιαίτερα στην Θεσσαλονίκη, όπου ήταν γνωστοί ως «Ντεμπραλήδες». Όπως γράφει ο σημαντικός και αξιόπιστος Ιταλός περιηγητής και επιφανής δημοσιογράφος V. Mantegazza, το 1903 οι αμπελοκαλλιεργητές του Αμυνταίου, «για να μπορέσουν να τρυγήσουν με σχετική ασφάλεια, πρέπει να μοιράσουν χρήματα στους ληστές όλων των φυλών, που λυμαίνονται τους τόπους εκείνους» (Ηλίας Σπυριδωνίδης, «Vico Mantegazza: σημεία και όψεις του Δυτικομακεδονικού χώρου κατά το 1903», περ. *Αλιάκμονας Ρους*, τόμ. 4, Κοζάνη 2020, σ. 138-139).

129. «Εν Γρεβενός, 7 Σεπτεμβρίου 1891», εφημ. *Σάβιτς* Λάρισας, έτ. Β' (1890-91) αρ. 101, 14-9-1891, σ. 2, όπου επισημαίνεται ότι ακόμη μεγαλύτερη μάστιγα από τους ληστές είναι η συχνή παρουσία των στρατιωτικών αποσπασμάτων για την δίωξη, υποτίθεται, της ληστείας, τα οποία όμως, όπως τονίζουν οι κάτοικοι και όπως είδαμε και στις ενθυμήσεις, «εννοούσι να τρέφονται και να ενδύονται εκ των ιδρώτων μας, ουχί δε σπανίως και να μας φορολογούσι ανηλεώς». Και σε άλλα δημοσιεύματά της η ίδια εφημερίδα της Λάρισας, σημαντική πηγή πληροφοριών για την Θεσσαλία και Δυτική Μακεδονία από το 1889 που

Γκούντας, μετέπειτα, το 1905, Μακεδονομάχος στο ανταρτικό σώμα του καπετάν Μάλλιου. Γι' αυτό με διαταγή του Μεγάλου Βεζύρη (δηλ. πρωθυπουργού) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποφασίστηκε το 1891, όσοι ληστές συλλαμ-

πρωτοκυκλοφορήθηκε κ.ε., γνωστοποιεί ενδιαφέρουσες ειδήσεις για την ληστεία, όπως για Τουρκαλβανούς ληστές στα διαμερίσματα Λιαψίστης (Ανασελίτσας) και Γρεβενών, που επιπίπτουν μόνο κατά των χριστιανικών χωριών, ενώ τα τουρκικά αποσπάσματα αντί να τους καταδιώκουν, τουναντίον συχνά συμπτύσσονται μ' αυτούς, ιδίως όταν πρόκειται να κάνουν πλιάτσικο (Σάλπιγξ, αρ. 84, 9-5-1891, σ. 3). Κάνει επίσης λόγο για παρουσία μικτής, όπως φαίνεται, ληστοσυμμορίας υπό Έλληνα και Τουρκαλβανό, «διευθυνομένη υπό τους ληστάρχους Καρανικολή και Μουσταφά Λιάμπου, Τουρκαλβανόν εκ Κορυτσάς, ήτις ενέσπειρε τον φόβον και τον τρόμον εις τους εδώ Έλληνας, διότι, ως διεδόθη, την συμμορίαν ταύτην εσημάτισαν οι ενταύθα [στα Γρεβενά] προπαγανδισταί [της ρουμανικής προπαγάνδας] περισυλλέξαντες διάφορα αποβράσματα διαφόρων εθνότητων, όπως δι' αυτών τιμωρήσουσι πάντα Έλληνα μη φίλα φρονούντα αυτοίς». Στην συνέχεια ο ανταποκριτής από τα Γρεβενά ψέγει τις τουρκικές αρχές, πού, αντί να καταδιώκουν αυτούς τους ρουμανίζοντες των Γρεβενών ως συνεργάτες των ληστών και λησταποδόχους, «ταραξίας της δημοσίας τάξεως», αντίθετα τους περιποιούνται και τους καλοπιάνουν, κατά την συνήθη τακτική του «διαίρει και βασίλευε», η οποία εφαρμόστηκε πιστά από τους Τούρκους, όπως είναι γνωστό, κατά την περίοδο των έντονων εθνικών ανταγωνισμών στην Μακεδονία (1870-1912). Προσθέτει μάλιστα ότι πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι και στρατιωτικοί Τούρκοι «τους επισκέπτονται επιδεικτικώτατα εν Μοναστηρίω, όπου έχουν την έδραν των [οι ρουμανίζοντες]. Δι' ημάς όμως συμβαίνει όλως το εναντίον, διότι μόλις εξέλθωσιν αποσπάσματα προς καταδιώξιν ληστών, ημάς υποχρεώνουν διά το “κονάκι”, ημάς κτυπούν και καταδιώκουν ως λησταποδόχους, ημάς φορολογούν διά τα “πετσώματα” των τσαρουνχίων των στρατιωτών. Προχθές μάλιστα η ανωτέρω συμμορία απειπειράθη να συλλάβη έμπορόν τινα εκ Μαυρόβου [Μαυροχωρίου] της Καστορίας, προς καταδιώξιν δε αυτής εξήλθον τα αποσπάσματα, αλλά μόνον Έλληνας συνέλαβον ως λησταποδόχους, τους δε πραγματικούς λησταποδόχους, τους Ρουμάνους [ρουμανίζοντες], ούτε τους ηνώχλησαν καν. Ως δε πληροφορούμαι, ένα εκ των βασανισθέντων [Ελλήνων, οι Τούρκοι] έθεσαν εντός κλιβάνου μετρίας θερμότητος και τότε μόνον τον εξήγαγον, όταν επείσθησαν ότι πλέον δεν θα ηδύνατο να επιζήση· πράγματι δε εξέπνευσε μετά δύο ώρας».

Μη νομίσητε ότι κατόπιν των τόσων καταδιώξεων θα κατορθώσωσι [οι Τούρκοι και οι ρουμανίζοντες συνεργάτες των] να μεταβάλωμεν φρόνιμα, ουχί! Ο Ελληνισμός ενταύθα τρέφει και θα τρέφη ακμαιότατον το προς την πατρίδα του φρόνημα» (Σάλπιγξ, αρ. 103, 4-10-1891, σ. 2). Με αφορμή τα «πετσώματα», δηλ. την αντικατάσταση του δέρματος στα φθαρμένα τσαρούχια των Τούρκων στρατιωτών, τα στρατιωτικά αποσπάσματα φορολογούσαν αγρίως, αυθαίρετα και παράλογα, τους Έλληνες. Σε άλλη ανταπόκριση της «Σάλπιγος» από την Δεσκάτη γίνεται λόγος για την προετοιμασία των ληστοσυμμοριών εν όψει της επικείμενης άνοιξης, οπότε, με την βελτίωση του καιρού, μετά τον βαρύ χειμώνα, θα δραστηριοποιηθούν και πάλι, «ίνα άμα τω έαρι επιδοθώσιν εις το έντιμον αυτών επάγγελμα», την διαχείριση γνωστών συμμοριών στα ποιμνιοστάσια της περιοχής Ελασσόνας και την εμφάνιση νέων, στις οποίες εντάχθηκαν και οι δραπετές των φυλακών Λάρισας αδελφοί Ζηδραίοι. Σε άλλη συμμορία εντάχθηκαν οι ληστοφυγόδοικοι αδελφοί Κωστούλαίοι, που παραχέμασαν στην Πουλιάνα

βάνονται στο εξής να δικάζονται πλέον από στρατοδικεία και όχι από τακτικά ποινικά δικαστήρια¹³⁰. Ακόμη και ληστοσυμμορία από Βαλαάδες, συνήθως ήσυχους και αφοσιωμένους στις γεωργικές τους εργασίες, εμφανίστηκε το 1907, (όπως είχε παρουσιαστεί και το 1879), στην διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα, στην Βουχωρίνα Ανασελίτσας (στην θέση Μπαχτσέδες) και αιχμαλώτισε τρεις Ζουπανιώτες, από τους οποίους οι δύο μόλις είχαν αφιχθεί από την Αμερική, και ενώ πήγαιναν από το Ζουπάνι για το Τσοτίλι και την εβδομαδιαία αγορά του¹³¹.

Στις ληστοσυμμορίες που πρωτοεμφανίστηκαν την άνοιξη του 1893 ανήκε και μία μεγάλη από 23 περίπου μέλη, η οποία λυμαινόταν τα χωριά της Ανασελίτσας. Θεωρούνταν ότι είχε σκοπό την λήστευση με αιχμαλωσία κάποιου πλούσιου κατοίκου¹³². Συγχρόνως η γνωστή και αλλού συμμορία του Τσανάκα έκανε την εμφάνιση της στην περιοχή¹³³, όπως και ο διαβόητος λήσταρχος Ιμπραχίμ το

(σημ. Κρυόβρυση) Ελασσόνας εν γνώσει των τουρκικών αρχών. Τέλος, ο ανταποκριτής της εφημερίδας συμπεραίνει: «Φαντασθήτε ημάς τους δυστυχείς ραγιάδες τι μας περιμένει, αφ' ενός εκ των ληστών και αφ' ετέρου εκ της έτι φοβερότερης μάστιγος των αποσπασμάτων, τα οποία δεν εννοούν να περιπολήσουν χωρίς κόττα-πίττα και μπαξίσι διά τα πετώματα. Ο Θεός ας μας λυπηθή» (*Σάλπιγξ*, αρ. 172, 26-3-1893, σ. 2). Έτσι κατάντησε πέτσωμα να σημαίνει μεταφορικά κάθε χρηματική παροχή για αμοιβώλες υπηρεσίες, είδος «λοιοφές». Αντίστοιχα, πετώματα λέγονταν και τα ποσά που κατέβαλαν κατά καιρούς οι ελληνικές κυβερνήσεις στους αντάρτες των διαφόρων επαναστάσεων κατά της Τουρκίας μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Από τα μέσα και τις καταχρηστικές μεθόδους των τουρκικών αποσπασμάτων γίνεται αντιληπτό γιατί οι Έλληνες φοβούνταν περισσότερο τα αποσπάσματα από τους ίδιους τους ληστές.

130. «Χρονικά-ανάλεκτα», εφημ. *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, έτ. ΚΣΤ' (1891-92), αρ. 6662, 9-10-1891, σ. 3.

131. «Αιχμαλωσία Ελλήνων υπό συμμορίας Βαλαάδων», *Σάλπιγξ*, έτ. ΙΗ' (1906-7) αρ. 893, 10-6-1907, σ. 2. Φαίνεται ότι οι «παζαριώτες» του εβδομαδιαίου παζαριού του Τσοτίλιου αποτελούσαν διαρκή στόχο των ληστών, όπως αναφέραμε και παραπάνω.

132. «Αλληλογραφία Σάλπιγγος: Εν Δεσκάτη, 26 Απριλίου 1893», *Σάλπιγξ*, έτ. Δ' (1892-93) αρ. 176, 30-4-1893, σ. 2. Σχολιάζοντας η εφημερίδα στο ίδιο φύλλο την παρουσία πολλών ελληνικών ληστρικών ομάδων κοντά στα τότε ελληνοτουρκικά σύνορα, εντός της οθωμανικής επικράτειας (Ελασσόνας και Δυτ. Μακεδονίας), και την αδυναμία των οθωμανικών αποσπασμάτων να τις αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά, γράφει χαρακτηριστικά ότι η παρουσία των Ελλήνων ληστών «σπουδαίως όμως συντελεί εις την ανύψωσιν του εθνικού ημών γοήτρου, κρατύνον ετέρωθεν [και από τις δύο πλευρές των συνόρων] την εθνικήν και στρατιωτικήν ημών αγερωχίαν. Αι ληστοσυμμορίες αύται διά της ιδιαιζούσης αυτών ευτολμίας και γενναιότητος καταπτοούσι την εντεταλμένην την καταδίωξιν αυτών στρατιωτικήν δύναμιν της ομόρου επικρατείας [Τουρκίας] (...)».

133. «Αλληλογραφία Σάλπιγγος: Εν Δεσκάτη, τη 3 Μαΐου 1893», *Σάλπιγξ*, αρ. 182, 14-6-1893, σ. 2, όπου γίνεται λόγος και για την σύλληψη, με διαταγή του σουλτάνου, 35 πρώην ληστών Τουρκαλβανών και την μεταφορά τους στην Κωνσταντινούπολη, για να εξοριστούν στο Ικόνιο.

επόμενο έτος 1894. Η παρουσία του κινητοποίησε τον καϊμακάμη Ανασελίτσας, ο οποίος την γνωστοποίησε στις αρχές του πασαλικίου της Θεσσαλονίκης, όπου ο ληστής αυτός είχε ενσπείρει τον τρόμο από την πόλη της Θεσσαλονίκης μέχρι την Βέροια και την Νάουσα, στην οποία είχε ληστεύσει επιφανή Τούρκο. Ένοπλη δύναμη Τούρκων χωροφυλάκων τον εξόντωσε μετά από πεισματώδη μάχη και συνέλαβε τους συνεταιίρους του και τους απέστειλε στις αρχές της Βέροιας¹³⁴. Το ίδιο έτος, λόγω εξάρσεως της ληστείας και στο ελληνικό έδαφος, στην Θεσσαλία, διατάχτηκαν από την τουρκική Κυβέρνηση οι νομάρχες (βαλήδες) των βιλαετιών Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Ιωαννίνων να λάβουν μέτρα για παρεμπόδιση της εισόδου στις περιοχές τους ληστοσυμμοριών που λυμαίνονταν την Θεσσαλία και καταδιώκονταν από τον ελληνικό στρατό¹³⁵. Το 1895 συνελήφθη στην Βέροια ληστής, μέλος της συμμορίας του Τσινίκου, η οποία είχε δράσει στην Ανασελίτσα. Γι' αυτό μεταφέρθηκε εκεί (στη Λιαψίστα) για ανάκριση, όπου ομολόγησε ότι σκότωσε τον αρχηγό του στην θέση Πέτρα του χωριού Ζούζουλη (Καστοριάς) κατά την διανομή των λαφύρων και ότι κατόπιν η συμμορία διαλύθηκε. Δεν αποκάλυψε όμως, όπως ήταν απαράβατος κανόνας στην συμπεριφορά των ληστών τότε, τα ονόματα των κατοίκων, που κατά καιρούς περιέθαλπαν την συμμορία¹³⁶.

134. «Επιχώρια: Εξόντωσις ληστρικής συμμορίας», εφημ. *Φάρος της Μακεδονίας*, έτ. Κ' (1894-95) αρ. 1736, 30-4-1894, σ. 1, όπου τονίζεται ότι με την εξόντωση του Ιμπραχίμ και την σύλληψη των συντρόφων του «καθάρισε» ολόκληρη η περιοχή από την Βέροια μέχρι την Ανασελίτσα, ώστε οι κάτοικοι να «κυνούσι το όνομα του κραταιού και φιλόλου ημών Ανακτος Σουλτάν Απουλ Χαμίτ (...)». Μετά όμως από λίγο καιρό ο λήσταρχος Τσανάκας με την ομάδα του ελήστευσε στον δημόσιο δρόμο Ανασελίτσας-Γρεβενών επτά αγωγιάτες αφαιρώντας 10-15 λίρες από τον καθένα. Ένας αγωγιάτης που έφερε 25 λίρες κατόρθωσε να διαφύγει, αλλά οι ληστές για εκδίκηση, αφού εξακρίβωσαν ποια ήταν τα δικά του μουλάρια στο καραβάνι, τα σκότωσαν, εφτά συνολικά, αξίας πάνω από 100 λίρες. Έτσι ο συγκεκριμένος αγωγιάτης υπέστη μεγαλύτερη ζημιά από τους υπόλοιπους («Η ληστοσυμμορία του Τσανάκα», εφημ. *Εφημερίς*, Αθήναι, έτ. ΚΒ', 1894, αρ. 272, 29-9-1894, σ. 2). Οι ληστεύσεις αγωγιατών ήταν τότε συνηθισμένο φαινόμενο: Αρχές Μαρτίου του 1899, πριν τελειώσει ο χειμώνας και «φουντώσει το κλαρί» από ληστές, έξω από τους Μαυραναίους Γρεβενών ληστεύθηκε και απογυμνώθηκε αγωγιάτης από την Πυρσόγιαννη Κόνιτσας. Η ίδια συμμορία, στο ίδιο μέρος, την επόμενη λήστευσε και δυο εμπόρους, που κατευθύνονταν για εμπορικές εργασίες στην Κόνιτσα, αφαιρώντας τους περί τις 100 τουρκικές λίρες («Πέραν της μεθορίου: Εξ Ελασσάνος, τη 4 Μαρτίου 1899», εφημ. *Σάβιπγζ*, έτ. Ι' (1898-99), αρ. 463, 7-3-1899, σ. 2).

135. «Ειδήσεις», εφημ. *Εφημερίς*, αρ. 272, 29-9-1894, σ. 3.

136. «Σύλληψις ληστού», εφημ. *Επιθεώρησις*, Αθήναι, έτ. ΙΒ' (1895) αρ. 658, 9-11-1895, σ. 2-3.

Στην αυγή του 20ού αιώνα, η συνεχής, ενδημική σε πολλές περιοχές της Μακεδονίας, ληστεία, η δράση ενόπλων βουλγαρικών ομάδων και η εξέγερση του Ίλιντεν (1903) με τις καταστρεπτικές συνέπειες της καταστολής της, η κλιμάκωση εφεξής των επιχειρήσεων των βουλγαρικών και των ελληνικών ενόπλων σωμάτων σε συνάρτηση με την επιτεινόμενη οικονομική δυσπραγία του αγροτικού πληθυσμού, ιδιαίτερα της Δυτ. Μακεδονίας, όλα αυτά οδήγησαν σε μαζική έξοδο σημαντικού μέρους των αγροτών, κυρίως, σε αποδημία στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής¹³⁷. Όπως γράφει για την περιοδεία του στην Δυτ. και Βορειοδυτ. Μακεδονία το 1903 ο διαπρεπής Ιταλός δημοσιογράφος και πολυγραφότατος συγγραφέας Vico Mantegazza, «όλοι οι δυστυχείς που κατοικούν σε κείνα τα χωριά [της Δυτ. Μακεδονίας] κάνουν τις προμήθειές τους για όλο τον καιρό του ψυχρού χειμώνα και είναι πολύ καλότυχοι, αν κάποια συμμορία Αλβανών ή Τούρκων στρατιωτών δεν έρθει να τους κλέψει τα πάντα, να βιάσει τις γυναίκες τους και να τους σκοτώσει χωρίς οίκτο, αν προσπαθήσουν να αντισταθούν»¹³⁸. Το έτος εκείνο η ληστοσυμμορία του Γούρα, αποτελούμενη από επτά άτομα, συνεπλάκη σε ορεινή περιοχή της Σιάτιστας (θέση Βούλα) με τουρκικό απόσπασμα, το οποίο την κατέστρεψε, αλλά και αυτό είχε μεγάλες απώλειες, έντεκα νεκρούς και οκτώ σοβαρά τραυματίες¹³⁹.

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της ρουμανικής προπαγάνδας στην Δυτική Μακεδονία, κυρίως στα Βλαχοχώρια (των Γρεβενών προπαντός), δημιουργήθηκαν μικτές ληστοσυμμορίες, με τριπλή σύνθεση, ρουμανιζόντων Βλάχων με μέλη Αλβανούς και Βαλαάδες (ελληνόφωνους μουσουλμάνους), με στόχο την διάπραξη αντεκδικήσεων υπό την καθοδήγηση των πρώτων. Η δραστηριότητά

137. Χρ. Μ. Μανδατζής, «Μετανάστευση και ταυτότητα: Η περίπτωση των Μακεδόνων Ελλήνων μεταναστών», στο: Βασ. Γούναρης - Ιάκ. Μιχαηλίδης - Γιώργ. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997, σ. 197-198, όπου επισημαίνεται ότι το ρεύμα προς την Αμερική είχε ξεκινήσει δειλά, με μικρούς αριθμούς μεταναστών, από την δεκαετία του 1880, παραμένοντας περιορισμένο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα.

138. Ηλίας Σπυριδωνίδης, «Vico Mantegazza: σημεία και όψεις του Δυτικομακεδονικού χώρου κατά το 1903», *Αλιάκμονας Ρους*, ό.π., σ. 139-140. Ο Ιταλός περιηγητής επισημαίνει ακόμη ότι, λόγω της απόλυτης έλλειψης ασφάλειας, είναι αδύνατη η αξιοποίηση και του ορυκτού πλούτου του τόπου (σ. 137). Ο Mantegazza, που το έργο του για την Μακεδονία αποτελεί ενδιαφέρουσα πρωτογενή πηγή και συγχρόνως έγκυρη μαρτυρία, δεν διστάζει να αποδίδει ευθύνες για την τραγική κατάσταση που βίωναν οι κάτοικοι της περιοχής πρωτίστως στην οθωμανική κακοδιοίκηση, στα τουρκικά στρατεύματα και στις συμμορίες των Βουλγάρων κομιτατζήδων, οι οποίοι, μέχρι την χρονιά που επισκέφτηκε την περιοχή, δρούσαν σχεδόν ανεξέλεγκτοι. Για την ληστεία στην ΒΔ. Μακεδονία βλ. τις σ. 140-145 της μελέτης.

139. «Καταστροφή της συμμορίας Γούρα», εφημ. *Σάμπριτζ*, έτ. ΙΔ' (1902-3) αρ. 682, 18-5-1903, σ. 2.

τους στις αρχές του 20ού αιώνα εντάθηκε το θέρος του 1906. Οι συμμορίες αυτές λήστευαν και απήγαν ανθρώπους περισσότερο από τα χωριά των Γρεβενών και τους απελευθέρωναν μετά την καταβολή λύτρων από τους συγγενείς τους, ως κοινοί ληστές¹⁴⁰. Αλλά και στην Ανασελίτσα, σύμφωνα με έκθεση του ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου, δρούσε τέτοια μικτή συμμορία υπό τον Φαχρή, η οποία δραστηριοποιούνταν και στα Γρεβενά¹⁴¹. Μερικοί Βαλαάδες, κυρίως από το χωριό Κιβωτός (τέως Κρίφτσι) Γρεβενών, είχαν οργανώσει συμμορία του χωριού τους, της οποίας τα μέλη λήστευαν εύπορους κατοίκους των ελληνικών χωριών Γρεβενών και Ανασελίτσας και έκλεβαν μικρά και μεγάλα ζώα ως ζωοκλέφτες. Την συμμορία αυτή, που είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος των δύο επαρχιών, την διέλυσε τελικά ο καπετάν Λούκας (Κόκκινος) από την Ραντοσίνιστα (σήμ. Μέγαρο) Γρεβενών¹⁴².

Στην διάρκεια του ένοπλου Μακεδονικού αγώνα (1904-1908) δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο, για ορισμένους αγωνιστές, κυρίως ντόπιους, να εναλλάσσονται στον ρόλο του αντάρτη-Μακεδονομάχου και του ληστή, συνεχίζοντας μερικές φορές τις παλαιές ληστρικές τους συνήθειες. Γι' αυτό ο γενικός αρχηγός Γεώργιος Τσόντος (ή Βάρδας) γράφει περιφρονητικά για τέτοιους αγωνιστές, οι οποίοι δεν προσέφεραν ουσιαστικά στον αγώνα, στα απομνημονεύματά του το 1906, με αφορμή την στάση του αντάρτη Γκούντα και άλλων: «Εξεκίνησαν προ εμού, τώσον καιρόν περιφέρονται από βουνού εις βουνόν και από ελληνικού χωρίου εις άλλο, τρώγοντες και πίνοντες και αναπνέοντες καθαρόν αέρα, η συνήθης μέθοδος όλων αυτών των τσολιάδων, εις δε το τέλος του μηνός, βεβαίως, θα ζητήσωσι τον μισθόν (λουφέν). Αλλοίμονον εις το έθνος αναμένον την σωτηρίαν και πρόοδόν του από τοιούτους (...)»¹⁴³. Ως τέτοιοι λησταντάρτες αναφέρονται οι Μίχος Λάλος (ή «Γκαβός», επειδή ήταν μονόφθαλμος) από την Βουχωρίνα Βοΐου, Νικόλ. Γκάρας και Ιωάννης Καλόγερος από το Βιβίστι (σημ. Εκκλησιές), Αναστ. Καλύβας από το Ζουπάνι, Αλέξης από το Σπήλαιο Γρεβενών κ.ά.¹⁴⁴. Επειδή η ληστρική συμπεριφορά τους έγινε ανυπόφορη για τους κατοίκους της

140. Βλ. Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 229 κ.ε. Βλ. και σ. 325 κ.ε.

141. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, *Η ελληνική αντεπίθεση στη Μακεδονία (1905-1906). 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 314. Πρβλ. Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, ό.π., σ. 234.

142. Αλέξ. Αδαμίδης, *Καπετάν Λούκας Κόκκινος, ο λεοντόκαρδος Μακεδονομάχος*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 16.

143. Γ. Τσόντος-Βάρδας, *Ο Μακεδονικός αγών*, τόμ. Β'1, Αθήνα, εκδ. Πετσίβας, 2003, σ. 66. Πρβλ. Απόστ. Ι. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Γ', ό.π., σ. 288.

144. Απόστ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 316.

Ανασελίτσας και των Γρεβενών, οι κάτοικοι του Κριμινίου, οι οποίοι συχνά γίνονταν και παλαιότερα στόχος ληστών, όπως προαναφέραμε, σκότωσαν τους Γκάρα, Καλύβα και Αλέξη και τραυμάτισαν τον Λάλο το 1907. Ορισμένοι άλλοι αντάρτες, λιγότερο απαιτητικοί, ζητούσαν μόνο να τους φιλοξενήσουν υποχρεωτικά. Ο Μίχος Λάλος, περισσότερο γνωστός ως Γκαβομιχάλης (ή απλώς Γκαβός) θεωρούνταν αρχηγός των παραπάνω και «απαίσιος τύραννος της εποχής αυτής», όπως τον θυμόταν παλαιά δασκάλα, στο Ροδοχώρι το 1907 και 1908¹⁴⁵.

Οργανωμένα ανταρτικά σώματα του Μακεδονικού αγώνα, όπως του Πούλακα, του Λίτσα, του Αρκούδα κ.ά., όταν στάθμευαν σε χωριά της Ανασελίτσας, κατά την διέλευσή τους για τα βορειότερα της Δυτ. Μακεδονίας, παράλληλα με την κυρία αποστολή τους, φρόντιζαν και για την τάξη στην περιοχή, για τον συμβιβασμό σε διενέξεις και διαφορές των κατοίκων κ.ά.¹⁴⁶.

Και μετά την ανακήρυξη του Συντάγματος των Νεοτούρκων (1908) και το τέλος του ένοπλου Μακεδονικού αγώνα, οι ληστείες στην Ανασελίτσα και γενικά την Δυτ. Μακεδονία δεν έλειψαν¹⁴⁷. Τόως προσωρινά να μειώθηκαν, για λίγους μήνες, που είχαν ηρεμήσει γενικότερα τα πνεύματα, διότι το φθινόπωρο του 1909 γίνονταν πλέον «όργια ληστοσυμμοριών, εκ των οποίων εσχάτως κατεπλημύρηναν τα όρη και όλα τα χωριά [του βιλαετίου Μοναστηρίου]. Αύται μη καταδιωκόμεναι υπό των αρχών [από τους Νεότουρκους] απεθρασύνθησαν τόσο, ώστε εγένοντο κυρίαι της υπαίθρου χώρας».

Μέχρι πρό τιнос προσέβαλλον τους επιβάτας καθ' οδόν [στην ύπαιθρο] απογυμνούντες και εν ανάγκη φονεύοντες αυτούς. Πλην τώρα οι λησταί δεν ευχαριστούνται με τοιαύτα κατορθώματα. Ούτοι ήρχισαν να προσβάλλωσι και τα χωρία. Τινές εξ αυτών επέβαλον φόρους βαρείς εις πολλά των χωρίων και οι δυστυχείς χωρικοί πληρώνουσι ταχύτερα αυτούς παρ' όσον θα επλήρωνον τους [κρατικούς] φόρους. Αι ληστοσυμμορίαί αύται δεν φέρουσι κανένα πολιτικόν χαρακτήρα. Αύται συνίστανται από ανθρώπους όλων των εθνικοτήτων και ιδίως εκ Τούρκων, Αλβανών και Βουλγάρων (...). Ας καυχάται λοιπόν η Κυβέρνησις [της Τουρκίας] διά τον επί του χάρτου περί ληστείας νόμον της και ας θριαμ-

145. Δημήτρ. Γκαβανάς, *Ροδοχώριον Βοΐου*, ό.π., σ. 63-64, όπου και λαϊκό ποίημα για τον Γκαβό και η πληροφορία ότι ο καπετάν Γ. Τσιάρας από το Δέλ'νο (Πρόσβορο) Γρεβενών είχε σκοτώσει δύο οπαδούς του Γκαβού.

146. Λάζ. Παπαϊωάννου, *Η Κορυφή Βοΐου*, ό.π., σ. 25.

147. Αμέσως μετά τον Μακεδονικό αγώνα έδρασε για ένα διάστημα στη περιοχή της Τσερβένας (απέναντι από τη Σιάτιστα, προς το χωρίο Έξαρχος Γρεβενών) ο Στέφ. Γρηγορίου από το Μοναστήρι, ο οποίος καταδίωκε εκεί Μουσουλμάνους ληστές που απειλούσαν την Σιάτιστα (Απόστ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 329).

βεύη η ληστεία πλειότερον. Και πώς θα δυνηθώσιν οι Τούρκοι να εφαρμόσουν τον περί ληστείας νόμον, όταν οι λησταί είναι εκ των ομοεθνών των; Δυστυχής Μακεδονία!»¹⁴⁸.

Η ενδημική κατάσταση της ληστείας και οι νέες εξάρσεις της προκάλεσαν τον ενδιαφέρον των Ελλήνων βουλευτών στην νεοτουρκική Βουλή τον Ιανουάριο του 1909, στην πρώτη επίσημη συζήτηση για το άλυτο ακόμη τότε Μακεδονικό ζήτημα. Ο βουλευτής Σμύρνης Αρ. Γεωργαντζόγλου επεσήμανε την σπουδαιότητα των δύο κυριότερων προβλημάτων, τα οποία αντιμετώπιζε το χριστιανικό στοιχείο της Μακεδονίας: του ζητήματος της αποκατάστασης της δημοσίας ασφαλείας και του εκκλησιαστικού¹⁴⁹. Συγχρόνως πληθαίνουν στον ελληνικό τύπο, ιδίως της Θεσσαλονίκης, οι ειδήσεις για ληστρικά επεισόδια και για την διασάλευση, για ακόμη μια φορά, της τάξεως συνολικά¹⁵⁰. Το καλοκαίρι του 1910, σε συμπλοκή με τον τουρκικό στρατό, ο λήσταρχος Γιουνούς σκοτώθηκε στην περιοχή της Ανασελίτσας¹⁵¹. Τον χειμώνα 1910-1911 στο βίλαετι του Μοναστηρίου συνεχίζεται η έντονη παρουσία κυρίως Αλβανών ληστών «της αισχίστης κατηγορίας, ανδρών άνευ μόνιμου διαμονής και κατοικίας. Οι άνδρες ούτοι λαμβάνουν τα όπλα επί τω αποκλειστικώ σκοπώ της λαφυραγωγίας και λεηλασίας (...)»¹⁵². Πολλοί από αυτούς τους Τουρκαλβανούς ληστές, που είχαν

148. «Εκ Μοναστηρίου», εφημ. *Κόσμος*, Οδησσός, έτ. Γ' (1908-1909) αρ. 384, 29-10-1909, σ. 3 (ανταπόκριση από το Μοναστήρι, 20 Οκτωβρ. 1909). Το ξεκάθαρο και γενναίο αυτό άρθρο δεν θα μπορούσε τότε να δημοσιευθεί σε εφημερίδα στην Τουρκία, αλλά μόνο στην ελεύθερη Ελλάδα ή το εξωτερικό, εδώ εν προκειμένω σε εφημερίδα της ομογένειας στην Οδησό της Ρωσίας, εφημερίδα που παρακολουθούσε στενά τα ελληνικά πράγματα.

149. Κωνστ. Α. Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1988, σ. 269.

150. Βλ. εφημ. *Νέα Αλήθεια*, Θεσσαλονίκη, έτ. 1 (1909-10) αρ. 222, 25-2-1910, σ. 3, αρ. 223, 26-2-1910, σ. 3.

151. «Ειδήσεις εκ Μοναστηρίου», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, έτ. 2 (1910-11) αρ. 37, 14-7-1910, σ. 2.

152. «Η ληστεία εν τω νομώ Μοναστηρίου», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 197, 26-1-1911, σ. 3, όπου αναδημοσιεύεται άρθρο της γαλλόφωνης εφημερίδας της Θεσσαλονίκης «Progrès de Salonique», η οποία υποστηρίζει ότι την αιτία συστάσεως ληστοσυμμοριών, από τις οποίες «υποφέρει άπας ο νομός Μοναστηρίου, δεν πρέπει να αποδώση τις μόνον εις την οκηρίαν και τα άγρια ένστικτα των φαυλοβίων τούτων, αλλά πρό πάντων εις την οχληρότητα βασανίζουσιν τον χωρικόν πληθυσμόν ένδειαν (...)». Τονίζεται ακόμη ότι επειδή η γεωργία και η βιομηχανία (βιοτεχνία) είναι υπανάπτυκτες, δεν επαρκούν τα παραγόμενα προϊόντα τους για διατροφή, συντήρηση κ.λπ. του αγροτικού πληθυσμού. Γι' αυτό οι ενεργητικότεροι και παραγωγικότεροι άνδρες των επαρχιών του βίλαετίου Μοναστηρίου (στο οποίο ανήκε ολόκληρη η Δυτ. και Βορειοδυτ. Μακεδονία και το σαντζάκι της Κοριτσάς) οδηγούνταν και τότε, όπως παλαιότερα, στην αποδημία και την μετανάστευση εκτός Τουρκίας. Το σημαντικό αυτό

δραπετεύσει πρόσφατα από τον τουρκικό στρατό εν μέσω χειμάνος, με την κάλυψη του χιονιά επιτίθεντο σε κτηνοτρόφους, λεηλατούσαν αγροκτήματα και καταπίεζαν τους χωρικούς. Την ίδια περίοδο οι τουρκικές εφημερίδες της Θεσσαλονίκης ανέφεραν ότι η άφιξη στην πόλη του υπουργού Στρατιωτικών Μαχμούτ Σεφκέτ πασά αποσκοπούσε στην αποτελεσματική καταδίωξη των ληστρικών κ.ά. συμμοριών της Μακεδονίας¹⁵³. Το 1912, στις 14 Σεπτεμβρίου, το Ελληνικό Προξενείο Ελασσόνας ενημερώνει με έγγραφό του το Υπουργείο Εξωτερικών για την έξαρση της ληστείας στις περιοχές αρμοδιότητάς του (Ελασσόνα, Κοζάνη, Ανασελίτσα, Γρεβενά κ.ά.) τονίζοντας ότι «πλείσται ελληνικά ληστρικά συμμορία λυμαίνονται την υπαιθρον χώραν καθ' όλην την περιφέρειαν του σαντζακίου τούτου (...). Οι λησταί, το ένδυμα αντάρτου περιβαλλόμενοι και εθνικήν παριστώντες εαυτούς έχοντες αποστολήν, παραποιούντες σφραγίδες, διορίζοντες κατά το σύστημα των ανταρτικών σωμάτων κατά τόπους επιτροπάς και λοιπάς εκείνων ενεργείας επιτηδευόμενοι, μαστίζουνσι τους ελληνικούς πληθυσμούς, αργυρολογούντες εις βάρος αυτών (...).»¹⁵⁴. Τα ληστρικά επεισόδια άλλωστε συνεχίστηκαν και το 1912. Από τις δραστηριότητες των ληστών αναφέρουμε: κοντά στην Βλάστη έγινε συμπλοκή μεταξύ Τούρκων χωροφυλάκων και ληστών, οπότε φονεύθηκαν δύο ληστές από την Κλεισούρα (Βλαχοκλει-

άρθρο για την ληστεία στο βιλαέτι αυτό, που περιλάμβανε, ως γνωστόν, την μισή περίπου (γεωγραφική) Μακεδονία και μέρος της Νότιας Αλβανίας (Βορ. Ηπείρου), καταλήγει με τις σκέψεις ότι οι τουρκικές αρχές πρέπει να κατανοήσουν ότι η εξάλειψη της ληστείας δεν μπορεί να γίνει μόνο με την χρήση βίας από τα αποσπάσματα, αλλά και με την πολιτική βελτίωσης της γεωργίας και βιοτεχνίας και υποστηρίξεως των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου.

Η τελευταία χρονικά επίθεση Αλβανών Γκέκηδων ληστών στα Καλύβια του Ιστόκ Μοναστηρίου, όπου είχαν δημιουργήσει οικισμό κτηνοτρόφοι από το Περιβόλι Γρεβενών, σημειώθηκε το 1925, οπότε η περιοχή ανήκε πλέον στην Σερβία. Απήγαγαν τέσσερις τσελιγκάδες, οι οποίοι επέστρεφαν από το εβδομαδιαίο παζάρι της (άλλοτε ελληνικής) κωμοπόλεως Ρέσνας του Μοναστηρίου. Η επιχείρηση έληξε άδοξα για τους ληστές, καθώς τα θύματα δραπέτευσαν (Αστέριος Κουκούδης, *Οι Βεργιάνοι Βλάχοι και οι Αρβανιτόβλαχοι της Κεντρικής Μακεδονίας* [μελέτες για τους Βλάχους, τόμ. Δ'], Θεσσαλονίκη 2001, σ. 281).

153. «Κατά των συμμοριών», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, σφ. 239, 15-3-1911, σ. 3.

154. Ιωάνν. Αθ. Αδάμου, *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα της πόλεως Ελασσόνας κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας*, Ελασσών 1973, σ. 5. Στο έγγραφο (σ. 9) γίνεται λόγος και για καταγγελίες των μητροπολιτών Σιατίστης και Γρεβενών για ληστρικά επεισόδια στις εκκλησιαστικές επαρχίες τους και επισυνάπτεται (σ. 11-12) απόσπασμα επιστολής του Σιατίστης Ιεροθέου, στην οποία επικαλούνταν την παρέμβαση της ελληνικής Κυβερνήσεως για την αντιμετώπιση της ληστείας στην περιοχή. Αναφέρει επίσης ότι στην επαρχία του δρουν συμμορίες «υπό τους δήθεν οπλαρχηγούς καπετάν Σούλιον, Μπέλλον και Γκρούσαν», οι οποίες, φαίνεται, είχαν σκοπό να ληστεύσουν και τον ίδιο τον Ιερόθεο.

σούρα) Καστοριάς¹⁵⁵. Επίσης ληστρική συμμορία απήγαγε τον Σιατιστινό μεγαλοκτηματία Ιω. Μπούρο, ενώ μετέβαινε από την Σιάτιστα στο τσιφλίκι του¹⁵⁶. Τον ίδιο μήνα, Αύγουστο του 1912, ήταν, φαίνεται, πολλές οι ληστοσυμμορίες, που λυμαίνονταν προπαντός τα ορεινά μέρη της Ανασελίτσας και των Γρεβενών και τρομοκρατούσαν τους κατοίκους ληστεύοντας, αρπάζοντας, απογυμνώνοντας και φορολογώντας. Όπως στα χρόνια του προηγούμενου τουρκικού καθεστώτος¹⁵⁷, και οι νεοτουρκικές αρχές περισσότερο καταπίεζαν τους κατοίκους παρά καταδίωκαν τους ληστές. Έτσι ο μουδίρης (δήμαρχος) Ζουπανίου αντί να ανακαλύψει και καταδιώξει τους ληστές που δρούσαν κοντά στο Κωστάντισκο (Αυγερινό) και κρύβονταν στα γύρω δάση του Βοΐου όρους και των Οντρίων, καταπίεζε τους κατοίκους κατηγορώντάς τους για υπόθαλψη των ληστών. Οι τελευταίοι αναγκάστηκαν να διαμαρτυρηθούν σε ανώτερες του μουδίρη αρχές (πιθανότατα στον καϊμακάμη στην Διαψίστα)¹⁵⁸. Στις αρχές Οκτωβρίου 1912, λίγες μέρες πριν από την νικηφόρα προέλευση του ελληνικού στρατού από τα στενά του Σαρανταπόρου προς την Δυτ. Μακεδονία, οπότε κυκλοφορούσαν ποικίλες φήμες και διαδόσεις, ανεξακριβώτες πληροφορίες έκαναν λόγο για σύγκρουση τουρκικού αποσπάσματος όχι πλέον με ληστές, αλλά με ελληνικό ανταρτικό σώμα, από αυτά που είχαν σχηματίσει εθελοντές, Κρητικοί και άλλοι, στην περιοχή της Σελίτσας (Εράτυρας)¹⁵⁹. Νωρίτερα, στις 8 Αυγούστου, στο Λιμπόχοβο «λησταί επήραν αιχμάλωτον τον Αθαν. Κουλοσάκη και επλήρωσεν η μάνδρα

155. «Συμπλοκή μετά ληστών παρά την Βλάστην», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 44, 22-7-1912, σ. 3.

156. «Απαγωγή ομογενούς κτηματίου», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 68, 21-8-1912, σ. 3.

157. Φαίνεται ότι οι μεθοδεύσεις των τοπικών τουρκικών αρχών, να στρέφονται συνήθως κατά των Ελλήνων κατοίκων των υπόδουλων περιοχών με ξυλοδαρμούς, φορολογίες και ποικίλες διώξεις και κατατρεγμούς και όχι κατά των ληστών, ήταν συνηθισμένες και μακροχρόνιες πρακτικές. Και το 1886, μετά την απαγωγή του τότε μητροπολίτη Ελασσώνος Κυρίλλου από Έλληνες ληστές και την αρχική αδράνεια του τοπικού καϊμακάμη, τα τουρκικά αποσπάσματα προέβησαν στην συνέχεια σε κάθε είδους αυθαιρεσία κατά των κατοίκων της περιοχής (Γιάννης Αδάμου, *Η ομηρεία από τους ληστές του μητροπολίτη Ελασσώνος*, ό.π., σ. 10).

158. «Η ληστεία εις την περιφέρειαν Κωστάντισκου», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 74, 28-8-1912, σ. 2, όπου η εφημερίδα δικαιολογεί την αναγκαστική ανταπόκριση των κατοίκων στις ορέξεις των ληστών: «Κατηγορούνται οι κάτοικοι ότι βοηθούν τους ληστές. Τι θέλετε να κάμουν οι χωρικοί υπό τας απειλάς των ληστών; Να μη τους δώσουν ψωμί; Να μη τους δώσουν τσαρούχια; Πώς κατόπιν οι ποιμένες θα φροντίσουν διά τα ποίμνιά των, οι γεωργοί διά τους αγρούς των και οι εμπορευόμενοι διά τας εργασίας των; Αφού λείπει η δημοσία ασφάλεια, έκαστος φροντίζει να εξοικονομηθή όσον ημπορεί καλύτερον (...)».

159. «Αιματηραί συμπλοκαί μετά ανταρτικού σώματος», εφημ. *Νέα Αλήθεια*, αρ. 103, 2-10-1912, σ. 3.

του Γεωργίου Πούλιου ή Σιόζου λίρας οθωμ. 30. Τοιουτρόπως τον εκανόνισαν οι λησται και τον εξυλοκόπησαν και δυνατά τον Αθαν. Κουλοσάκην»¹⁶⁰.

Η απελευθέρωση της Μακεδονίας το 1912 είχε ως αποτέλεσμα, πέραν των άλλων θετικών επιδράσεων στη ζωή των κατοίκων και της Δυτ. Μακεδονίας, την σημαντική μείωση (όχι την εξάλειψη) της ληστείας και των ληστρικών επεισοδίων στα πρώτα χρόνια, μέχρι το 1920 (όπως και στην Ήπειρο). Σ' αυτό προφανώς συνετέλεσε όχι μόνο η ύπαρξη των ισχυρών κυβερνήσεων των Φιλελευθέρων, αλλά και η παρουσία, κατά την πρώτη περίοδο της απελευθέρωσης, της Κρητικής Χωροφυλακής, η οποία ξεχώριζε για την οργάνωση και αποτελεσματικότητά της και επέβαλε σε σύντομο χρόνο την τάξη¹⁶¹ στις ελευθερωθεί-

160. Στέφ. Τζιούφας, *Το Αίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 27.

161. Κατά την τελευταία περίοδο της «παραδοσιακής» ληστείας στην Ελλάδα, στον Μεσοπόλεμο, τα ισχυρότερα πλήγματα κατά των μεγάλων ληστάρχων και ληστών στην Δυτ. Μακεδονία, Θεσσαλία κ.α. τα έδωσαν Κρήτες αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και απλοί χωροφύλακες της Ελληνικής Χωροφυλακής, ακόμη και στρατοχωροφύλακες (όπως ορισμένοι από την Ασή Γωνιά Χανίων κ.ά. χωριά της Κρήτης, οι οποίοι υπηρέτησαν πέντε χρόνια στην δεκαετία του 1920, συμμετέχοντας στα αποσπάσματα (πληροφορία Σήφη Πετράκη, από Ασή Γωνιά, συγγραφέα, του οποίου ο πατέρας και άλλοι Ασηγωνιώτες ήταν στρατοχωροφύλακες στην δίωξη των ληστών στην Δυτ. Μακεδονία). Αναφέρουμε ενδεικτικά αξιωματικούς: οι συνεπαρχιώτες του γραφοντος 1) Εμμ. Αγτ. Πετράκης (1886-1961) από το Ροδοβάνι Σελίνου Χανίων, ο οποίος για το ήθος του και την αποτελεσματικότητά του στην δίωξη και των ληστών έφθασε στον βαθμό του υποστρατήγου, καθώς ως μοίραρχος εξόντωσε τις φοβερές ληστοσυμμορίες των διασήμων, για πολλές δεκαετίες και μετά το άδοξο τέλος τους, ληστάρχων της Δυτ. Μακεδονίας και Θεσσαλίας Φ. Γιαγκούλα, Π. Μπαμπάνη και Τσαμής το 1925 στον Ολύμπο (*Σιατιστέων μνήμη, λέύκωμα Συλλόγου Σιατιστέων Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. Γ 134· Θεόδ. Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία», ό.π., σ. 226-227). 2) Γ. Βαρδουλάκης, ανθυπομοίραρχος το 1930 (μεταπολεμικά αρχηγός της Χωροφυλακής), ο οποίος πυροβόλησε και σκότωσε τον αρχιληστή Μήτρο Τζατζά από την Κρανιά Ολύμπου κατά την μεγάλη επιχείρηση και μάχη δυνάμεως 15 συνολικά αποσπασμάτων για την εξόντωση της συμμορίας του στο χωριό Μικρό Κεσερλί (σήμ. Ελάτεια) Λάρισας τον Μάρτιο του 1930, όπου σκοτώθηκε και ο ανθυπασπιστής Ιω. Δαφέρμος από διακεκριμένη οικογένεια της Αξού Μυλοποτάμου Ρεθύμνης, που κηδεύτηκε δημοσία δαπάνη. Ο Δαφέρμος (1897-1930) αναδείχτηκε φοβερός ληστοφάγος, καθώς λίγα χρόνια πριν από τον θάνατό του είχε σκοτώσει τους άγριους και πολύ επικίνδυνους ληστές Βελώνη το 1929 (Θ. Νημάς, ό.π., σ. 232), Κ. Κατσαβέλη από το Πολυνέρι Γρεβενών και Μακατό (ο τελευταίος συνελήφθη τραυματισμένος· Θ. Νημάς, ό.π., σ. 233-234, και φωτογραφία του Δαφέρμου με τον Κατσαβέλη στην σ. 236), οι οποίοι είχαν επικηρυχθεί (Βασ. Τζανακάρης, *Τα παλληκάρια τα καλά συντρόφοι τα σκοτώνουν*, ό.π., σ. 305, 324, 436, σημ. 5). 3) Σελινιώτης ήταν και ο επικεφαλής του εκτελεστικού αποσπάσματος αξιωματικός Σεργεντάνης κατά την εκτέλεση των καταδικασθέντων για την ληστεία του τραίνου στον Δοξαρά Λάρισας, στις 10-4-1924 ληστών Κατζούρα, Παπά, Σακελλαρίου και Τσολιά (Βασ.

σες περιοχές. Ο φόβος πάντως για τους ληστές και τα τουρκικά προπαντός ληστοχώρια της περιοχής δεν υποχώρησε¹⁶². Στην δεκαετία όμως 1921-30 και όσο προχωρούμε προς τα μέσα και το τέλος της η ληστεία και πάλι γίνεται όχι μόνο εμφανής, αλλά σχηματίζονται ισχυρές και πολυμελείς ληστοσυμμορίες, σημειώνονται μεγάλες ληστείες, που προκαλούν το πανελλήνιο ενδιαφέρον¹⁶³, αλλά και άλλες πιο συχνές σε μάλλον τοπικό επίπεδο¹⁶⁴. Στην έξαρση της ληστείας

Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 115). Την ευθύνη επίσης της όλης επιχειρήσεως εξόντωσης των φοβερών ληστών Περικλή Παπαγεωργίου και Ευαγγ. Παπαθεοδώρου, στις 6 Ιουνίου 1924 στο απομονωμένο χωριό της Πίνδου Μικρολίβαδο Γρεβενών από τους επικηρυγμένους ληστές Στέργιο Ψαλίδα και Νικ. Τσιντάρη (που τους σκότωσαν για να αμνηστευθούν οι ίδιοι), ως επικεφαλής του καταδιωκτικού αποσπάσματος, είχαν ο Κρητικός μοίραρχος της Χωροφυλακής Στυλ. Μπριλάκης (Βαγγ. Νικόπουλος, *Γρεβενά 1912-1940: φωτογραφικά ντοκουμέντα και τεκμήρια*, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 361).

162. Οι άγριοι και σωματώδεις Κονιάροι Τούρκοι (που μεταφέρθηκαν από τους Οθωμανούς από την Κόνια, δηλ. το Ικόνιο της Καππαδοκίας, για εποίκισμό πεδινών περιοχών Μακεδονίας και Θεσσαλίας) των 13 μικρών χωριών των Καραγιαννίων Κοζάνης, περιοχής στα ΒΔ. της πόλης, οι οποίοι θεωρούνταν αληθινά θηρία, πριν από την απελευθέρωση του 1912 έκλεβαν, κτυπούσαν ή και σκότωναν, ασύδοτοι όπως ήταν, όποιον τολμούσε να περάσει από την περιοχή τους. Με την άγρια συμπεριφορά τους προκαλούσαν μεγάλο φόβο στους γύρω ελληνικούς πληθυσμούς των επαρχιών του νομού Κοζάνης. Έτσι, ακόμη και μετά την απελευθέρωση, οι Μπλατσιώτες (από την ορεινή Βλάστη), για παράδειγμα, όταν πήγαιναν στην Κοζάνη με τα ζώα τους, καθώς δεν υπήρχε τότε συγκοινωνία με αυτοκίνητα, πλησιάζοντας στα Καραγιάννια άλλαζαν δρόμο (βλ. τις σημειώσεις του Γιάννη Τσάρα στην μετάφραση του οδοιπορικού του Φραγκ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στη Δυτική Μακεδονία (άνοιξη του 1806)*, εισαγ.-μτφρ.-σχόλια: Γιάνν. Τσάρας, Θεσσαλονίκη, έκδ. Κυριακίδη, χ.χρ. [1982-83], σ. 122. Πρβλ. Ιω. Φωτόπουλος, *Ιστορία της Σελίτσας (Ερατύρας)*, Θεσσαλονίκη 1939, σ. 69-70). Για την γεωγραφική ενότητα των 13 χωριών των Καραγιαννίων (απαρίθμησή τους βλ. στον Ν. Γκαντώνα, *Γαλατινή*, *ό.π.*, σ. 29), τα οποία σήμερα κατοικούνται από πρόσφυγες, κυρίως Πόντιους, στα ανατολικά της Γαλατινής Βοΐου, βλ. και Γεώργ. Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου*, *ό.π.*, σ. 55, υποσημ. 50.

163. Ληστεία, η οποία συγκλόνισε το πανελλήνιο και απασχόλησε πολλές ημέρες όλες τις εφημερίδες ακόμη και με έκτακτες εκδόσεις, ενώ προκάλεσε και έκτακτη σύγκληση του Υπουργικού Συμβουλίου, ήταν η αιχμαλωσία από τον λήσταρχο Μήτρο Τζατζά πολλών σημανόντων Τρικαλινών, που επέστρεφαν στα Τρίκαλα μετά την παραθέρισή τους στο Περτούλι Ασπροποτάμου, στις 8 Σεπτεμβρίου 1929, μεταξύ Περτουλίου-Ελάτης. Βλ. περισσότερα Θεόδ. Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία», *ό.π.*, σ. 234-245.

164. Σημαντική ήταν και η εξόντωση δύο επικηρυγμένων τουρκαλβανικών συμμοριών, του Σεφέρ Ρετζέπ και του Καρά-Αλή, που δρούσαν σχεδόν επί δέκα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1912), διαπράττοντας ληστείες και φόνους και τρομοκρατώντας τους κατοίκους της δυκομακεδονικής υπαίθρου. Το 1922 η δράση τους εντάθηκε ανησυχητικά και τα ταξίδια μεταξύ Κοζάνης, Αμυνταίου, Βέροιας κ.λπ. είχαν καταστεί επικίνδυνα. Στις περιοχές των ημισημένων ως άγριων και φανατικών Τούρκων των Καραγιαννίων Κοζάνης και των Καϊ-

τότε συντελούσαν και γενικότεροι παράγοντες, όπως η πολιτική αστάθεια, η αποσύνθεση του κρατικού μηχανισμού, η κακή οικονομική και γενικότερη κατάσταση της χώρας μετά την Μικρασιατική Καταστροφή κ.ά.

Από τα ληστρικά επεισόδια στην Ανασελίτσα τότε αναφέρουμε ορισμένα κυρίως από τον τύπο της Δυτ. Μακεδονίας, ο οποίος εμφανίστηκε μετά το 1913. Στις 24 Αυγούστου 1923 δύο ληστές, οπλισμένοι και φορώντας στρατιωτικές στολές, ίσως τέως στρατιώτες της Μικρασιατικής εκστρατείας, αποπειράθηκαν να ληστεύσουν ένα μυλωνά και την οικογένειά του στον νερόμυλό του κοντά στο Ζουπάνι. Ο γενναίος μυλωνάς μαζί με την κόρη του κατόρθωσε, παλεύοντας με τον ένα ληστή, να τον απωθήσει έξω από τον μύλο, αλλά οι δύο ληστές, πυροβολώντας απ' έξω, σκότωσαν την σύζυγό του¹⁶⁵. Ανάλογα περιστατικά εί-

λαρίων (Πτολεμαΐδας), των Κονιάρων της Δυτ. Μακεδονίας, είχαν οι δύο ληστοσυμμορίες τα κρησφύγετά τους. Από το 1914 επανειλημμένα διατέθηκαν αποσπάσματα Χωροφυλακής και τμήματα στρατού για την καταδίωξή τους, το 1916-1918 μάλιστα και τμήματα του γαλλικού στρατού, που βρισκόταν τότε στην Δυτ. Μακεδονία, και δύο αεροπλάνα για εντοπισμό και βομβαρδισμό των κρησφυγέτων τους στις λίμνες Τζουμά και Ρούντικ. Η συμμορία του Καρα-Αλή είχε επικηρυχθεί τότε και από την γαλλική κυβέρνηση, επειδή εφόρευσε Γάλλο υπαξιωματικό. Οι επί ετη ανεπιτυχείς προσπάθειες καταδίωξής τους και ο μεγάλος αριθμός ληστών και φόνων που είχαν διαπράξει, παράλληλα με την τιμωρία με απαγχονισμό από δένδρα όσων τις κατέδιδαν, τις είχαν καταστήσει ασύλληπτες και σχεδόν θρυλικές. Όμως, στις 19-6-1922 στρατιωτικό απόσπασμα από ολόκληρο τάγμα, που μόλις είχε εγκατασταθεί για καταδίωξή τους στην Δυτ. Μακεδονία, υπό τον υπολοχαγό Πεζικού Ιω. Κοντονάση από την Περιστέρα Βοίου, της οποίας κάτοικοι είχαν υποστεί τα πάνδεινα παλαιότερα από ληστές, όπως προαναφέρθηκε, μετά από λυσσώδη μάχη εξόντωσε πλήρως την πενταμελή συμμορία του Σεφέρ Ρετζέπ. Στις 21 Αυγούστου, με την συνεργασία του ίδιου Τούρκου καταδότη των δύο συμμοριών, εξοντώθηκε και η δεύτερη, επταμελής, ληστοσυμμορία του Καρα-Αλή κοντά στο Γραμματίκοβο (σήμ. Γραμματικό) Πτολεμαΐδας. Αξιοσημείωτο είναι ότι αυτές οι τουρκαλβανικές συμμορίες όχι μόνο υποθάλπονταν από φανατικούς μπέηδες των Καϊλαρίων, αλλά υπήρχε και συνεργασία μεταξύ τους, σε συνεννόηση, όπως υποστηρίχτηκε, και με υπεύθυνους της κεμαλικής προπαγάνδας στην Μακεδονία, οι οποίοι φαίνεται ότι σχεδίαζαν εξέγερση του συμπαγούς τουρκικού πληθυσμού Καραγιαννίων, Καϊλαρίων και Φλώρινας. Έτσι θα δημιουργούσαν αντιπερισπασμό και θα βοηθούσαν τον τουρκικό στρατό, την ώρα που αυτός θα έκανε την επίθεσή του κατά του ελληνικού στο μέτωπο της Μ. Ασίας. Η παρουσία του τάγματος που προαναφέρθηκε στην Δυτ. Μακεδονία, η εξόντωση των επικηρυγμένων ληστοσυμμοριών και ο αφοπλισμός των Τούρκων κατοίκων ματαίωσαν τα σχέδιά τους. Βλ. σχετικά το άρθρο του πρωταγωνιστή της εξόντωσης των δύο αυτών συμμοριών Ιωάννου Σ. Κοντονάση, «Η εξόντωση των τουρκαλβανικών συμμοριών Σεφέρ Ρετζέπ και Καρα-Αλή το 1922», *Ημερολόγιον Αντικής Μακεδονίας*, Κοζάνη 1961, σ. 247-253. Ευχαριστώ τον φίλο μελετητή του Βοίου και συγγραφέα Αλέξ. Μπακαΐμη για την διάθεση φωτοαντιγράφου του άρθρου καθώς και για άλλες πληροφορίες του.

165. «Εκ Ζουπανίου» [αναπόκριση], εφημ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, Κοζάνη, έτ. Θ' (1923)

χαν γίνει και σε άλλους νερόμυλους, καθώς αποτελούσαν εύκολους στόχους των ληστών λόγω της απομονωμένης θέσης τους σε απόμερες ρεματιές και ποτάμια όπως το καλοκαίρι του 1889 στον νερόμυλο του Κυρατζή στην Μιρασάνη (Μόρφη) Ανασελίτσας¹⁶⁶. Το καλοκαίρι του 1925 ορισμένοι κάτοικοι της Βλάστης (τ. Μπλάτσι), κτηνοτροφικής κυρίως και βιοτεχνικής κωμόπολης στις πλαγιές του Σινιάτσικου, κατηγορήθηκαν για ληστεία, φυλακίστηκαν στις φυλακές Καστοριάς και παραπέμφτηκαν να δικαστούν στο Στρατοδικείο Κοζάνης¹⁶⁷. Η επικήρυξη του ληστήρχου Φ. Γιαγκούλα με διάταγμα (της 21-2-1925) δημοσιεύτηκε και σε εφημερίδες της Δυτ. Μακεδονίας¹⁶⁸. Ο αρχιληστής, αν και πολύ γνωστός και δημοφιλής στον απλό λαό σε ολόκληρη σχεδόν την Δυτ. Μακεδονία μέχρι πρόσφατα¹⁶⁹, δεν είχε δράσει στην Ανασελίτσα, καθώς κύρια πε-

αρ. 601, 4-9-1923, σ. 4, όπου τονίζεται ότι η ύπαιθρος της περιοχής βρίσκεται, λόγω της ληστείας, για μια ακόμη φορά, σε απόγνωση.

166. Βλ. σχετικά Βασ. Τζώρτζης, *Μόρφη, το χωριό μου*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 44.

167. «Οι εκ Βλάστης λησταί», εφημ. *Καστορία*, Καστορία, έτ. Β' (1924-25) αρ. 70, 7-6-1925, σ. 4. Η Βλάστη, με την μεγάλη οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική ακμή στην τουρκοκρατία, ιδίως τον 18ο αιώνα, έγινε τότε επανειλημμένα στόχος ληστών, κυρίως Τουρκαλβανών, όπως το 1784, οπότε αρκετοί κάτοικοι αποφάσισαν να αποδημήσουν και να αρχίσουν έτσι σταδιακά η παρακμή της κωμόπολης. Βλ. σχετικά Ζήκος Γ. Τσίρος, *Η Βλάστη (τ. Μπλάτσι)*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 53 κ.ε. Και τον 19ο αι. η Βλάστη δεν απέφυγε τις ληστρικές επιδρομές των Γκέκηδων Τουρκαλβανών στην δεκαετία του 1820, το 1854 και το 1877, οι οποίες οδήγησαν σε νέες αποδημίες πολλούς Μπλάτσιώτες και την Βλάστη στην οριστική παρακμή. Έτσι, στα μεταπελευθερωτικά χρόνια, στον Μεσοπόλεμο, είχε «αναδειχθεί» και η ίδια κάποιους ληστές. Για τις ληστείες που υπέστη κατά τον 19ο αι. βλ. Ζ. Τσίρος, *ό.π.*, σ. 72-75 (πρβλ. Γ. Έξαρχος, *Μπλάτσι η εβάνδρος πολίχνη της Μακεδονίας. Η σημερινή Βλάστη Κοζάνης και το γειτονικό χωριό Πιπιλίτσα*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 58-59). Ο Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος της κοινότητας Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 167 απέφυγε να αναφερθεί στην ληστεία στην περιοχή της.

168. «Επικήρυξις ληστού», εφημ. *Καστορία*, έτ. Γ' (1925-26) αρ. 107, 1-3-1925, σ. 2, όπου τονίζεται: «Η αμοιβή διά την εξόντωσιν του ληστήρχου Φωτίου Γιαγκούλα επηυξήθη εις δρχ. 200.000 διά την αποτελεσματικήν κατάδειξιν του μέρους, εις το οποίον αποκρύπτεται ούτος, και 400.000 διά την σύλληψιν και τον φόνον αυτού». Βλ. και Βασ. Τζανακάρης, *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, *ό.π.*, σ. 124, όπου το πλήρες Προεδρ. Διάταγμα. Ας σημειωθεί ότι ο Γιαγκούλας και νωρίτερα, το 1920, είχε επικηρυχθεί. Τότε μάλιστα γράφτηκε σε τοπικές τουλάχιστον εφημερίδες ότι συνελήφθη στην περιοχή του χωριού Ραχόβου (σήμ. Πολύρραχου) Σερβίων, ενώ επρόκειτο για άλλο αρχιληστή. Βλ. «Σύλληψις περιβοήτου ληστού», εφημ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, Κοζάνη, έτ. 7 (1920-21) αρ. 498, 23-8-1920, σ. 2.

169. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι, πέρα από τα δημοφιλή ληστρικά τραγούδια για τους μεγάλους ληστήρχους, ιδίως της περιόδου 1920-1930, συναντούσε κανείς σε σπίτια, καφενεία κ.λπ. της περιοχής, αναρτημένες στους τοίχους, φωτογραφίες του Γιαγκούλα, του Μπαμπάνη κ.ά. ληστήρχων, όπως είδαμε στην δεκαετία του '70 με έκπληξη σε καφενείο (ή και παντο-

δία δράσεως του ήταν οι περιοχές Ελασσόνας, Σερβίων, Χασίων, Ολύμπου και Πιερίας, ουσιαστικά οι περιοχές που περιέχουν τα τρία βουνά που χωρίζουν την Μακεδονία από την Θεσσαλία και πιο ληστογόνα ίσως βουνά του ελληνικού χώρου, τα Χάσια, τα Καμβούνια και τον Όλυμπο, Μακεδονικό και Θεσσαλικό¹⁷⁰.

Το καλοκαίρι του 1928 η Εράτυρα, χωρίς να είναι πλέον η άλλοτε ακμαία κωμόπολη, πού στα χρόνια της τουρκοκρατίας έγινε επανειλημμένα στόχος Τουρκαλβανών ληστών, τώρα πλέον, στην τελευταία περίοδο της ληστείας στην αγροτική Ελλάδα του Μεσοπολέμου, θα γίνει στόχος Ελλήνων ληστών της γύρω αλλά και της ευρύτερης περιοχής: Ο αρχιληστής Νικόλ. Τζώλας ή Βαρδάκας ήταν από την Λύγκα (σήμ. Μηλοχώρι) περιοχής Μουρικίου Εορδαίας, αρχηγός της συμμορίας, ο Αντ. Γκίνας, ψυχογιός του, από την Τσαριτσάνη Ελασσόνας, ο Νάκας Μπασδάρας από την Βλάστη και ο Απόστ. Δημάκης ή Λοχίας από την Πιπιλίστα (σήμ. Νάματα) Βοΐου, οι οποίοι συνελήφθησαν¹⁷¹. Ίσως είναι ένα από τα τελευταία σημαντικά ληστρικά επεισόδια στην επαρχία Βοΐου, όπως μόλις τότε είχε μετονομαστεί η Ανασελίτσα. Όμως την ίδια ακριβώς περίοδο η περιοχή της ήταν στόχος και άλλων ληστών, όπως της συμμορίας του Χρ. Φορφόλια από το Αργυροπούλι Τυρνάβου, η οποία την 1η Οκτωβρίου 1928 εξοντώθηκε στο Λουμπικό (Λυκόβραχη) Κόνιτσας. Στην τσάντα του Φορφόλια βρέθηκε κατάλογος υποψηφίων θυμάτων από τις περιοχές Ανασελίτσας, Γρεβενών και Καλαμπάκας. Ο Φορφόλιας μαζί με τον συγχωριανό του ληστή Γ. Τράντο, βοσκό, είχαν γίνει φόβος και τρόμος κυρίως στις περιοχές Τυρνάβου (όπου γειτονεύει το ληστογόνο και ληστοτρόφο χωριό τους Αργυροπούλι) - Ελασσόνας¹⁷², και λιγότερο στην Δυτ. Μακεδονία¹⁷³. Πάντως

πωλείο) στην πλατεία του Διλόφου Βοΐου, χωριού που είχε υποφέρει και υποστεί για δύο ολόκληρους αιώνες τα πάνδεινα από τους ληστές, όπως αναφέραμε αναλυτικά πιο πάνω, το οποίο ανήκε μάλιστα, αν ενθυμούμαστε καλά, στον τότε πρόεδρο της κοινότητας.

170. Βλ. και Βασ. Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 148. Τα χωριά των Καμβουνίων και των Χασίων έχουν γεννήσει τους σημαντικότερους μεγάλους ληστές και άλλους γνωστούς ληστές του Μεσοπολέμου προπαντός.

171. «Συνελήφθησαν οι δράσται της ληστείας Ερατύρας», εφημ. *Ηχώ της Μακεδονίας*, έτ. 14 (1927-28) αρ. 833, 7-10-1928, σ. 1.

172. Θεόδ. Γ. Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία», *ό.π.*, σ. 231.

173. Ο Χρ. Φορφόλιας, ο οποίος δεν πρέπει να συγχέεται με τον Χρήστο Λεβέντη ή Φορφόλια, συγγενή του εξ αγχιστείας, ο οποίος έλαβε το προσωνύμιό του Φορφόλιας από τον συγγενή του, με το οποίο και αυτός έγινε γνωστός, άρχισε την δράση του το 1923 στην Θεσσαλία, ενώ ο Χρ. Λεβέντης ή Φορφόλιας το 1927 και έδρασε στις περιοχές Κοζάνης-Γρεβενών (Βασ. Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 192 κ.έ.). Ο Χρ. Φορφόλιας, Αρβανιτόβλαχος από το Αργυροπούλι, είχε «επισκεφθεί» το Τσοτίλι Βοΐου ένα Σάββατο του Ιουλίου 1925, την ημέρα ακριβώς κατά την οποία επρόκειτο να εκτελεστεί, αλλά είχε την νύχτα, λίγες ώρες πριν από

η ησυχία, πού επικράτησε στο Βόιο κατά τα έτη 1925-27, ανατράπηκε από το επόμενο καλοκαίρι με αφορμή μια ζωοκλοπή μουλαριού από άγνωστους «αλογοσύρτες» (ζωοκλέφτες αλόγων και μουλαριών) στην περιοχή Αυγερινού, στην οποία θεωρήθηκε ένοχος ο προαναφερθής (Αρβανιτόβλαχος) βοσκός από το Αργυροπούλι, χωριανός, συγγενής και φίλος του Χρ. Φορφόλια. Ο τελευταίος, θεωρώντας απόλυτα άδικη την δίωξη του βοσκού Γ. Τράντου, βγήκε και πάλι στο κλαρί, σχηματίστηκε αμέσως η γνωστή συμμορία Φορφόλια - Μπαμπάνη - Λεβέντη κ.ά., ελευθέρωσαν τον προφυλακισμένο στον Αυγερινό Τράντο και όλοι μαζί «πήραν τα βουνά». Βασικός σκοπός της συμμορίας ήταν να σκοτώσουν τον ιδιοκτήτη του μουλαριού, ο οποίος θεωρήθηκε υπεύθυνος για την σύλληψη του Τράντου. Έτσι, η κατάσταση με την ληστεία στην περιοχή Βοίου έγινε και πάλι αφόρητη το 1928-29.

Η δράση ορισμένων ληστών είχε ξεπεράσει τα όρια των απλών ληστειών, καθώς έφταναν και σε φόνους, όπως οι τουρκαλβανικές συμμορίες του Σεφέρ Ρετζέπ και Καρα Αλή. Πολλά αποσπάσματα όργωναν την περιοχή, όπως και στρατοχωροφύλακες, οι επικηρύξεις των ληστών γίνονταν με μεγάλα ποσά, αλλά συνήθως χωρίς αποτελέσματα. Αρκετοί κάτοικοι χωριών του Βοίου θεωρήθηκαν τότε τροφοδότες και πληροφοριοδότες των ληστών και εκτοπίστηκαν. Οι κάτοικοι όμως της περιοχής, στην μεγάλη πλειονότητά τους, δεν υπήρξαν

την πρωινή εκτέλεσή του, αποδράσει από τις φυλάκες της Λάρισας. Στο Τσοτίλι έφθασε με αυτοκίνητο, καταστάλαξε στο γνωστό χάνι του Πινέτα, όπου έγινε μεγάλο γλέντι για την απόδρασή του. Προφανώς είχε φίλους στην περιοχή για να καταφύγει εκεί. Ανέμιζε μάλιστα περιχαρής εφημερίδα της Λάρισας, που είχε τυπωθεί το βράδυ της Παρασκευής ως φύλλο του Σαββάτου, η οποία όχι απλώς προανήγγελλε, αλλά περιέγραφε κιόλας την εκτέλεση του αρχιληστή! Χωρίς η Χωροφυλακή να αντιληφθεί την άφιξή του (κανείς δεν θα μπορούσε να φανταστεί πώς σε λίγες ώρες από την Λάρισα βρέθηκε στα ορεινά του Βοίου), το βραδάκι αναχώρησε με άλογο, πού του είχαν φέρει φίλοι του και κατευθύνθηκε στα βουνά της περιοχής. Στην περιοχή Βοίου, όπου άλλωστε δεν είχε ληστρική δράση τα πρώτα χρόνια, ήταν αρκετά συμπαθής στον κόσμο, καθώς βοηθούσε πολλούς φτωχούς, ήταν πανέξυπνος, απίστευτα ταχύς στο τρέξιμο και δεν θεωρούνταν αιμοχαρής (Θεόδ. Β. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψου την κορφή*, ό.π., σ. 264-265). Το 1925-26 παρέμεινε κρυπτόμενος στα δάση του Άνω Βοίου, χωρίς καμιά δράση, και όταν η Οικουμενική Κυβέρνηση έδωσε γενική αμνηστεία, παρά τους δισταγμούς του, τελικά παρουσιάστηκε όχι στον Αυγερινό Βοίου, που ήταν κοντά στο κρησφύγετό του, αλλά στον Εισαγγελέα Θεσσαλονίκης. Ο διορισμός του στην συνέχεια από τον τότε Ανώτερο Διοικητή Χωροφυλακής Μακεδονίας-Θράκης ως Γενικού Επόπτη Αποσπασμάτων Δυτ. Μακεδονίας, τα οποία καταδίωκαν όσους ληστές δεν είχαν παραδοθεί με την αμνηστεία, πέρα από την εντύπωση-σοκ που προκάλεσε ως είδηση, επέφερε την εξαφάνιση της ληστείας εκείνο το καλοκαίρι από την Δυτ. Μακεδονία. Σχεδόν όλοι οι ληστές παραδόθηκαν και οι υπόλοιποι έφυγαν σε άλλες περιοχές (Θεόδ. Παπαδόπουλος, ό.π.).

πραγματικοί ληστοτρόφοι. Μόνο οι αγρότες, οι υλοτόμοι και οι μυλωνάδες (στους νερομύλους εκτός οικισμών), που ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται στην ύπαιθρο, γίνονταν ακούσιοι συνήθως τροφοδότες των ληστών. Ούτε τολμούσαν να τους καταδώσουν, καθώς τα αντίποινα στις οικογένειές τους θα ήταν σκληρά. Επί πλέον ελάχιστοι αγρότες είχαν την δυνατότητα να εκπατρισθούν¹⁷⁴. Πραγματικοί ληστοτρόφοι και πληροφοριοδότες για τις κινήσεις των αποσπασμάτων στην Ανασελίτσα ήταν κυρίως μερικοί βοσκοί, οι οποίοι συνήθως δεν ήταν ντόπιοι, αλλά κατά κανόνα φίλοι, συμπατριώτες ή και συγγενείς των ληστών, όπως στην περίπτωση Χρ. Φορφόλια - Γ. Τράντου. Η λειψανδρία πολλών χωριών του Βοΐου, εξ αιτίας της πολύμηνης αποδημίας των μαστόρων (κτιστών) σε άλλους τόπους, συχνά μακρινούς, καθιστούσε απαραίτητη τη πρόσληψη βοσκών, για τα μικρά συνήθως κοπάδια των μαστοροχωριών. Οι βοσκοί προέρχονταν από φτωχά ξένα χωριά, όπως τα παραπάνω ληστοχώρια και κλεφτοχώρια (δηλ. χωριά ζωοκλεφτών) Γρεβενών και Ελασσόνας, με μικρό μηνιαίο μισθό. Πάντως η αδυναμία των κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν τα ληστρικά επεισόδια ξεσπούσε συνήθως στους κτηνοτρόφους, εκτοπίζοντας, δικαίως ή αδικώς, πολλούς από αυτούς στα νησιά ως ληστοτρόφους. Ο εκτοπισμός ως μέσο αντιμετώπισης της ληστείας προκαλούσε κάποιες μετακινήσεις πληθυσμών και προπαντός δημιουργούσε κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα¹⁷⁵.

Η συνεργασία των ληστών με κατοίκους των χωριών, στα οποία διέπραταν ληστείες, ήταν συνήθης πρακτική τους. Την επεδίωκαν οι ληστές δημιουργώντας δίκτυα πληροφοριοδοτών, προκειμένου ασφαλέστερα και με ακρίβεια να πετύχουν τους στόχους τους. Υπάρχουν όμως και κάποιες περιπτώσεις που κάτοικοι των χωριών από λόγους φθόνου, ζηλοτυπίας, έχθρας κ.λπ. προσκαλούσαν ληστές, προκειμένου να ληστέψουν συγχωριανούς ή κοντοχωριανούς τους, συγκεκριμένα ευκατάστατα πρόσωπα και οικογένειες. Τέτοιες ήταν οι περιπτώσεις ληστείας του εμπόρου Ζησόπουλου στο Μαρτσίστι (Περιστέρα) Ανασελίτσας το 1881 και 1885.

Η στενή σχέση ληστών και βοσκών στα βουνά της Μακεδονίας οδήγησε την Χωροφυλακή το καλοκαίρι του 1929 στην προσπάθεια να διακόψει την σχέση αυτή, απαγορεύοντας στα μετακινούμενα κοπάδια των νομάδων και ημινομάδων κτηνοτρόφων να ανεβούν στα βουνά, στα «ξεκαλοκαιριά», δηλ. στις θερμές βοσκές στα ορεινά της Δυτ. Μακεδονίας. Ήταν μέτρο πολύ βαρύ για τους κτηνοτρόφους, διότι τα γιδοπρόβατα δεν ήταν δυνατό να αντέξουν την ζέστη του θεσσαλικού κάμπου και ψοφούσαν σε μεγάλους αριθμούς. Κτηνοτρόφοι και

174. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψου την κορφή*, ό.π., σ. 265-266.

175. Βλ. και Ευάγγ. Αυδίκος, *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο*, ό.π., σ. 59.

βοσκοί βρέθηκαν σε απόγνωση και αναγκάστηκαν να απειλήσουν τους ληστές ότι θα τους σκότωναν οι ίδιοι, αν δεν παραδίδονταν ή αν δεν έφευγαν προς την Αλβανία. Έτσι οι τελευταίοι, βλέποντας ότι χάνουν τα φυσικά τους στηρίγματα, χωρίς τα οποία ήταν αδύνατο να επιβιώσουν, άρχισαν να αποσύρονται από το Βόιο και την λοιπή Δυτ. Μακεδονία προς τα αλβανικά σύνορα ή να παραδίδονται¹⁷⁶. Σε τέτοια προσπάθεια της ληστοσυμμορίας των Φορφόληδων (του Χρήστου Φορφόλια και του Χρήστου Λεβέντη ή Φορφόλια) να διαφύγει στην Αλβανία μέσω των χωριών της Κόνιτσας από την ηπειρωτική πλευρά του Γράμμου, αιχμαλωτίστηκε και σκοτώθηκαν τα μέλη της κοντά στο Λούνικο, όπως προαναφέραμε, λίγο πριν περάσουν στο αλβανικό έδαφος, από το απόσπασμα καταδίωξης του αποσπασματάρχη τότε της επαρχίας Βοίου Τρίμπου, που την καταδίωξε. Για τα μέλη της συμμορίας των Φορφόληδων δίστανται οι απόψεις για τον τρόπο εξόντωσής τους, αν έγινε δηλαδή με συμπλοκή, που είναι μάλλον το πιθανότερο, ή με δηλητηριασμένη πίτα, που πρόσφερε στην συμμορία ένας βοσκός κατ' εντολή ενός κτηνοτρόφου, ο οποίος είχε συνεννοηθεί με τον επικεφαλής των αποσπασμάτων Τρίμπο¹⁷⁷.

Με την εξόντωση κυρίως της ληστοσυμμορίας των Φορφόληδων, αλλά και άλλων, επίσης μεγάλων, ληστάρχων, όπως των Απόστ. Ζιώγα-Χαρ. Χασιώτη (ο πρώτος σκοτώθηκε τον Φεβρουάριο του 1929¹⁷⁸ και ο δεύτερος στις 28 Δεκεμβρίου 1928)¹⁷⁹, του Λεωνίδα Μπαμπάνη (αδελφού του Πάντου Μπαμπάνη, ενός από τους διασημότερους λησταρχούς του Μεσοπολέμου, ο οποίος είχε εξοντωθεί νωρίτερα) τον Φεβρουάριο του 1930 στα Χάσια¹⁸⁰, έληξε ουσιαστικά η μακρά και επώδυνη περίοδος της ληστείας στην Ανασελίτσα, την μετέπειτα

176. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *ό.π.*, σ. 266-267.

177. Βλ. περισσότερα στον Βασ. Τζανακάρη, *Τα παλληκάρια τα καλά σύντροφοι τα σκοτώνουν*, *ό.π.*, σ. 197 κ.ε.

178. Για τον αρχιληστή Απόστ. Ζιώγα από το Καπατσαροχώρι Λάβδα Γρεβενών, χωριό ζωοκλεφτών και ληστών τότε (και η οικογένειά του ήταν ληστρική), βλ. Κ. Φαλτάιτς, «Ο αρχιληστής Ζώγας και η αιματηρά δράσις του. Ένα χωριό που βγάζει ληστές», εφημ. *Η Βραδυνή*, Αθήναι, έτ. Ε', αρ. 2652, 10-2-1929 σ. 1, αρ. 2653, 11-2-1929 σ. 2. Δημοσιεύονται και δύο φωτογραφίες του έφιππου. Βλ. και Θεόδ. Νημάς, *ό.π.*, σ. 231. Ο Απόστ. Ζιώγας δεν πρέπει να συγχέεται με τον επίσης λήσταρχο Στέφ. Μαργ. Ζώγα από το Τσέρνοβο της Βέροιας, ο οποίος εξοντώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1926 και που τρομοκρατούσε μέχρι τότε την περιφέρεια Βέροιας-Νάουσας. Βλ. σχετικά Βασ. Τζανακάρης, *ό.π.*, σ. 157-159.

179. Για τον Χασιώτη από το Ορθοβούνι Καλαμπάκας, την δράση και εξόντωσή του, βλ. Θεόδ. Νημάς, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία», *ό.π.*, σ. 231.

180. Για τον Λεωνίδα Μπαμπάνη, την δράση και το τέλος του, βλ. Θεόδ. Νημάς, *ό.π.*, σ. 225-230.

επαρχία Βοΐου της Κοζάνης¹⁸¹, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Δυτ. Μακεδονίας. Έτσι ολοκλήρωσε τον μακρόχρονο, βίαιο, αιματηρό και καταστροφικό για πολλούς οικισμούς, πόλεις και χωριά της περιοχής κύκλο της. Μέχρι τότε, λίγο πριν αφανιστούν και οι τελευταίοι μεγάλοι λήσταρχοι και ληστές, παρουσίασε την τελευταία μεγάλη ένταση, ιδίως τα χρόνια 1924-28¹⁸². Τα αποτελεσματικότερα κτυπήματα κατά των ληστών, που οδήγησαν πραγματικά στον τερματισμό του ενδημικού φαινομένου της ληστείας στον δυτικομακεδονικό, θεσσαλικό και ηπειρωτικό χώρο, δόθηκαν κατά την τελευταία κυβερνητική θητεία (1928-1932) αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού του κράτους από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος είχε υποσχεθεί στους Έλληνες προεκλογικά, μιλώντας στα Γιάννενα το καλοκαίρι του 1928 που μαινόταν η ληστεία, ότι θα κατόρθωνε να την εξαλείψει στις παραπάνω περιοχές, όπου είχε εξελιχθεί τότε σε αληθινή ληστοκρατία¹⁸³. Σε ελάχιστες περιοχές, κυρίως στις κατ' εξοχήν ληστογόνες και ληστοτρόφες επαρχίες Γρεβενών στην Δυτ. Μακεδονία και Ελασσόνας στην Θεσσαλία, εμφανίζονται κάποια μεμονωμένα ληστρικά περιστατικά και τα επόμενα χρόνια, περίοδο πολιτικών αναστατώσεων και κινημάτων, μέχρι το καλοκαίρι του 1936, οπότε με τον θάνατο των τελευταίων ληστών εκλείπει πλέον η ληστεία¹⁸⁴.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

181. Θεόδ. Β. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα*, ό.π., σ. 264-267, όπου για την ληστεία στο Βοΐο με επίκεντρο το Κλεπίστι (Πολυκάστανο) την περίοδο 1912-1929.

182. Βλ. και Βαγγ. Νικόπουλος, *Γρεβενά 1912-1940*, ό.π., σ. 361, για την περιοχή Γρεβενών, όπου γίνεται λόγος και για τον αριθμό των επικηρυγμένων ληστών στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι οποίοι είχαν μείνει ακόμη ασύλληπτοι (συνολικά στην Ελλάδα ήταν 88, από τους οποίους 24 είχαν κατορθώσει να καταφύγουν στο εξωτερικό, κυρίως σε Βαλκανικές χώρες).

183. Για την συμβολή του Ελευθ. Βενιζέλου στην οριστική εξάλειψη της ληστείας βλ. συνοπτική αναφορά: Νικόλ. Εμμ. Παπαδάκης (Παπαδής), *Ελευθέριος Βενιζέλος, ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία*, τόμ. Β', Αθήνα, συνέκδ. Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθ. Κ. Βενιζέλος» - Βιβλιοπωλείου της Εστίας 2017, σ. 939-940 [και στην έκδοση της εφημ. «Καθημερινής», Αθήνα 2020, τόμ. 4ος, σ. 39-40]· Βαγγ. Νικόπουλος, *Γρεβενά 1912-1940*, ό.π., σ. 362.

184. Βλ. Βαγγ. Νικόπουλος, *Γρεβενά 1912-1940*, ό.π., σ. 362.

Η επίδραση της ληστείας, κοινωνικού φαινομένου με μακρά διάρκεια και επαναλαμβανόμενη ένταση, υπήρξε σημαντική και γι' αυτό αξιοπρόσεκτη στην ζωή των κατοίκων της ελληνικής υπαίθρου, της ηπειρωτικής Ελλάδας προπαντός, συνακόλουθα και στον λαϊκό πολιτισμό τους. Την επίδραση αυτή των διαπιστώνουμε μέχρι σήμερα σε ποικίλες εκδηλώσεις και εκφάνσεις του παραδοσιακού βίου και πολιτισμού, όπως είναι τα δημοτικά τραγούδια, οι παραδόσεις, ποικίλες ιστορικές και ανεκδοτολογικές διηγήσεις, τοπωνύμια, παροιμίες, λαϊκά αναγνώσματα (ληστρικά μυθιστορήματα) κ.ά. Παράλληλα, η ζωή, οι συνήθειες οι κανόνες διαβίωσης και δράσης των ληστών, το φυσικό τους δίκαιο, οι ενδυματολογικές, διατροφικές κ.ά. προτιμήσεις τους, η θρησκευτικότητα τους, τα παρατσούκλια τους, η όχι σπάνια «κοινωνική προσφορά» τους, η οργάνωσή τους κ.ά. συγκροτούν, ένα ολόκληρο κεφάλαιο στην θεματολογία της Λαογραφίας, τον λεγόμενο «ληστρικό βίο», ένα ιδιότυπο πολιτισμό άξιο μελέτης. Όλο αυτό το ενδιαφέρον υλικό μας δείχνει την διάθλαση της ληστείας στον ελληνικό λαό και προπαντός στην γεωργοκτηνοτροφική κοινωνία της υπαίθρου.

Πολυάριθμα είναι τα ληστρικά τραγούδια¹⁸⁵, συγκεντρωμένα σε αρχειακές συλλογές ή δημοσιευμένα παλαιότερα και πρόσφατα, τα οποία είναι χορευτικά

185. Βλ. και Ιωάν. Κολιόπουλος, *Περί λυχνών αράς, ό.π.*, σ. 259-264. Από τις σχετικές συλλογές βλ. ενδεικτικά Θεόδ. Α. Νημά, *Δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας*, τ. Α', 2η έκδοση βελτιωμένη, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1983, σ. 163-176· Νώντας Σακελλαρόπουλος, *Τα Καλαβρυτινά δημοτικά τραγούδια*, Πάτρα 1985, σ. 59-72· Δημήτρ. Χρ. Χαλατσάς, *Ληστρικά τραγούδια*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2000. Από τις ανθολογίες δημοτικών τραγουδιών βλ. την πιο έγκυρη: Ακαδημία Αθηνών, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (εκλογή)*, τόμ. Α', εν Αθήναις 1962 (και φωτομηχανική ανατύπωση 2000), Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 7, σ. 295-302, όπου όμως στο τραγούδι του Νταβέλη (σ. 296-297) υπάρχει στον επιμελητή-εκλογέα των κλέφτικων και ληστρικών τραγουδιών Δ. Α. Πετρόπουλο σύγχυση για τα πρόσωπα των δύο Νταβέληδων: του Χρίστου, πού έδρασε κυρίως στην Αττικοβοιωτία στα μέσα του 19ου αιώνα, οπότε έγινε διάσημος και δημοφιλής στην τότε ελεύθερη Ελλάδα (μέχρι και ως δεύτερο επώνυμο χρησιμοποιούσαν το όνομά του κάτοικοι της Στενής Ευβοίας· βλ. Ιω. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 260) και του Γεωργίου Νταβέλη (Γ. Δούκα το πραγματικό του όνομα) από την Γαλατινή Βοΐου, ο οποίος έδρασε λίγο αργότερα και ως αντάρτης και ως ληστής στην Δυτ. Μακεδονία, Ήπειρο (Ζαγόρι, Κόνιτσα) Πιέρια και Βόρεια Θεσσαλία. Έτσι από τα τρία τραγούδια που δημοσιεύονται στην έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών, τα δύο πρώτα αναφέρονται στον Χρίστο και το τρίτο στον Γεώργιο Νταβέλη. Υπάρχουν βεβαίως παραλλαγές του πρώτου τραγουδιού για τον Χρ. Νταβέλη («Μας πήρε η μέρα κι η αυγή»), προσαρμοσμένες στο πρόσωπο του Γ. Νταβέλη (βλ. παρακάτω), οι οποίες τραγουδιόντουσαν πολύ στην επαρχία Βοΐου και την ευρύτερη περιοχή μέχρι πρόσφατα. Στην γενέτειρα του μάλιστα Γαλατινή το ηχογραφήσαμε, όπως μας το τραγούδησαν τον Σεπτέμβριο του 1975 άνδρες του χωριού (βλ. Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, στο εξής Κ.Λ., χρο 3803, σ. 103, Γαλατινή, συλλ. Παναγ. Καμηλάκη, 1975). Το

κυρίως και συγκροτούν, ως γνωστόν, ολόκληρη χωριστή κατηγορία δημοτικών τραγουδιών. Τα ληστρικά τραγούδια αποτελούν συνέχεια, κατά κάποιο τρόπο, των κλέφτικων τραγουδιών¹⁸⁶, τα οποία μιμούνται προ παντός στα θεματικά τους στοιχεία (μοτίβα), στους σκοπούς, στους χορούς, κατά τους οποίους χορεύονται κ.λπ.

Από τα πολλά ληστρικά τραγούδια της επαρχίας Βοΐου παραθέτουμε εδώ και σχολιάζουμε πολύ λίγα. Το πρώτο αναφέρεται σε ληστές γνωστούς στην περιοχή, ντόπιους, όπως ο Γ. Νταβέλης¹⁸⁷, και γειτονικούς, όπως ο Σαμαρινιώτης

τραγουδι αυτό είναι πολύ γνωστό στην Δυτ. Μακεδονία, καταγεγραμμένο σε πολλές δημοσιευμένες αυτοτελείς λαογραφικές συλλογές, καθώς και σε τοπικές εφημερίδες, όπως στην εφημ. *Βόρειος Ελλάς*, Κοζάνη, έτ. ΙΓ', 1939-40, αρ. 635, 27-8-1939, σ. 3, όπου αναφέρεται, σύμφωνα με πληροφορία ηλικιωμένου τότε κατοίκου της Αγίας Σωτήρας Βοΐου που θυμόταν τον Νταβέλη και τον Λεωνίδα (Χατζημπύρο) στα χρόνια 1875-1880, ότι «το χορεύουν οι Ανασελτσιώτες και Γρεβενιώτες βαρύ τσάμικο, όπου κι αν βρίσκονται, ακόμα και στην Αμερική, όπου το πέρασαν σε δίσκους. Όλοι οι οργανοπαίχτες το ξέρουν, οι Κωνσταντινσιώτες δε και Πενταλοφίτες το τραγουδούν πολύ ωραία». Στην ίδια εφημερίδα, αρ. 636, 3-9-1939, σ. 3, δημοσιεύεται άλλο τραγούδι από την Εράτωνα, για τον σκοτωμό του αρχιληστή Λεωνίδα (Χατζημπύρου) στο βουνό Σινιάτσικο. Βλ. και αρ. 652, 17-12-1939, σ. 3, όπου τραγουδι για τον Γ. Νταβέλη, αναδημοσίευση από την «Ιστορία της Εράτωνα» του Ιωάν. Φωτοπούλου, που μόλις τότε είχαν εκδοθεί και κυκλοφορηθεί.

186. Βλ. και Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α': Μνημεία του λόγου*, έκδ. Β', εν Αθήναις 1965, σ. 94-95, όπου τονίζεται ότι τα ληστρικά τραγούδια διαφέρουν από τα κλέφτικα μόνο κατά τα εξυμνούμενα πρόσωπα. Τα ληστρικά τραγούδια, καθώς και άλλες κατηγορίες τραγουδιών, όπως τα ιστορικά, δημιουργούνται αμέσως μετά από κάποιο σημαντικό γεγονός, όπως είναι η εκτέλεση ενός ή περισσότερων ληστών, που συγκινούσε τις λαϊκές μάζες, που τους θαύμαζαν. Π.χ. το τραγούδι του λήσταρχου Θωμά Γκαντάρα (και του Περ. Παπαγεωργίου), που σκοτώθηκε το 1923, τραγουδιόταν στην Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία και χορευόταν κατά τον Μεσοπόλεμο, δημοσιευμένο ήδη το 1939, ίσως και νωρίτερα. Βλ. «Περικλής - Γκαντάρας: κλέφτικο του χορού», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Νικ. Σφενδόνη), έτ. 15 (1939), σ. 303. Σύντομη παραλλαγή του από τον Πλάτανο Τρικάλων δημοσίευσε και ο Θ. Νημάς, *Δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας*, ό.π., σ. 175, αρ. 29.

187. Για τον Γεώργ. Νταβέλη (1848-1923), με την πυκνή παρουσία στην τοπική βιβλιογραφία του δυτικομακεδονικού, ηπειρωτικού και θεσσαλικού χώρου, βλ. ενδεικτικά Νικ. Δηληγιάννης, «Γεώργιος Δούκας (Νταβέλης) - Παναγιώτης Αλαμάνης», στο *100 χρόνια από την επαναστατική κίνηση του 1896-97 στη Μακεδονία. Οι εθνικοί αγωνιστές Μπρούφας-Νταβέλης. Ημερίδα υπό την αιγίδα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, επιμ. Γ. Τσότσος, Θεσσαλονίκη, έκδ. Συλλόγου Γαλατινέων Θεσσαλονίκης «Η Αγία Παρασκευή» - Συλλόγου Αηδωνιωτών Θεσσαλονίκης, 1997, σ. 14-18· Ν. Θ. Έξαρχος, *Το Βρυσχώρι (Ζαγορίου)*, Ιωάννινα 1975, σ. 154-159, όπου και τοπικό τραγούδι για τον Νταβέλη (σ. 159)· Απ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, ό.π., σ. 124-125. Για την εθνική δράση του κατά τον πόλεμο του 1897 βλ. Kinnaird Rose, *1897: Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, Αθήνα 1997, σ. 37-38 (βλ. και υποσ. 98).

Λεωνίδας, ενώ το δεύτερο σχετίζεται με ληστρικό επεισόδιο στο μεταίχμιο Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου, στην περιοχή της Φούρκας:

*Μας πήρ' η μέρα κι η αυγή,
γεια σου, Νταβέλη αρχιληστή,
άντι, μας πήρι μισημέρι,
Λιουνίδα¹⁸⁸ και Νταβέλη.
Κι πού θα λημιριάσουμι,
Νταβέλη, θα μας πιάσουνι.
Στουν Αι-Λιά¹⁸⁹ στουν πλάτανου,
κοντά στην κρύα βρύση
κι 'στου μαύρου κυπαρίσσι¹⁹⁰.*

Το δεύτερο τραγούδι, όχι τόσο γνωστό, που αναφέρεται στην ληστανταρτική δράση του Γ. Νταβέλη το 1878 εναντίον Τουρκαλβανών και στην μάχη που έδωσε μέσα στην Φούρκα της Κόνιτσας, χωριό που βρίσκεται κοντά στα σύνορα με την Δυτ. Μακεδονία, διεκτραγωδεί την πανωλεθρία του άτακτου, προφανώς, τουρκικού στρατού από Αλβανούς υπό τον Νιτζίπ μπέη από τα γιαταγάνια της ομάδας του Νταβέλη. Από την μάχη αυτή υπάρχει μέχρι σήμερα στην Φούρκα το τοπωνύμιο «Νιτζίπ Λιβάδια», όπου είχε ταφεί ο Τουρκαλβανός μπέης, που σκοτώθηκε τότε μαζί με τους άλλους Τουρκαλβανούς:

*Πχοιός θέλ' ν' ακούσει κλιάματα, δάκρυα και μοιργιολόγια,
ας διάβει απ' την Αρβανιτιά, αντίκρ' από το Μπορντάνι¹⁹¹,*

188. Για τον αντάρτη και αρχιληστή Λεωνίδα (Χατζημπύρο), 1845-1881, από την κοντινή στην Ανασελίτσα Σαμαρίνα, από οικογένεια πλούσιων τσελικάδων, ο οποίος έδρασε έχοντας συνήθως κρησφύγετο, όπως και ο Νταβέλης, στο όρος Σινιάτσικο και την Βέλλια, όπου πέθανε τραυματισμένος από τους Τούρκους, βλ. ενδεικτικά Αλέξ. Γ. Τζιόλας, *Ορόσημα: γεγονότα και πρόσωπα στα Γρεβενά και τη Δυτική Μακεδονία*, (Θεσσαλονίκη), Εκδόσεις Ζήση, (2007), σ. 156-158· Απ. Παπαδημητρίου, *ο.π.*, σ. 125.

189. Πιθανόν πρόκειται για τον Αι-Λιά της Σιάτιστας, περιοχής οικείας και στους δύο λησταντάρτες του τραγουδιού.

190. Σπύρος Συγκολλίτης, *Τα δημοτικά τραγούδια Ανασελίτσας (χωριό Λουκόμι)*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 78, αρ. 60, όπου και δεύτερο τραγούδι για τον Νταβέλη. Βλ. για το τραγούδι και παραπάνω, υποσημ. 185 και 187. Παραλλαγή του τραγουδιού από το Επταχώρι βλ. Δημ. Τσίγκαλος, *Η ζωή του λαού μας τραγουδισμένη*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 71, αρ. 79.

191. Μπορντάνι, μικρό τουρκαλβανικό χωριό της περιοχής Κολώνιας, με μόλις 10 μουσουλμανικές οικογένειες το έτος 1853 (Π. Αραβαντίνος, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 2, *ο.π.*, σ. 90). Βρίσκεται κοντά στην ελληνοαλβανική μεθόριο, πίσω από τους Χιονιάδες της

- ν' ακούσει δυο χανούμισσες, μάννα και θυγατέρα,
 πώς κλαίνει, πώς μοριολογούν, πώς χύνουν μαύρα δάκρυα.
 Στο παραθύρι κάθονται, τις στράτες αγναντεύουν:
 – Διαβάτες που διαβαίνετε, στρατιώτες που περνάτε,
 μην είδατε τον μπέη μας, τον μπέη το Νατζίπη;
 – Τον μπέη σας τον βάρεσαν στις Φούρκας τα Λιβάδια¹⁹².

Ένα άλλο τραγούδι της περιοχής αναφέρεται στην δράση των ληστάρχων Νταβέλη, Γιαννούλη Ζέρμα, που είχαν συνεργαστεί, και Βασίλη Χορμόβα, αλλά και στα προβλήματα που δημιουργούσαν στην ασφάλεια των ίδιων των ληστών οι προδοσίες, συχνά από πρόσωπα γνωστά και οικεία:

- Το λέν οι κούκοι στα βουνά κι οι πέρδικες στα πλάγια,
 το λέει κι ο πετροκότσιφας σε κλέφτικα λημέρια.
 Βγήκαν οι κλέφτες στα –i- βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια,
 Νταβέλης πάει στο Σμόλικο, Γιαννούλης στα Βλαχοχώρια¹⁹³
 Βασίλ'ς Χορμόβας¹⁹⁴ πέρασε πέρα κατ' την Αρίνα¹⁹⁵
 και πήγυ και λημέριασι στη Ζάμπιανη¹⁹⁶ που πάνου.
 Κι εκεί που τρώγαν κι έπιναν και μορφοσουμπετούσαν¹⁹⁷,
 τα καρπούλια¹⁹⁸ φώναζαν, το πέρα και το δέθε;
 – Κάτι ανθρώποι φώναζαν, Βασίλη μου Χορμόβα.

Κόνιτσας, με μπέηδες, διορισμένους ντερβεναγάδες, που καταδιώκαν, υποτίθεται, τους ληστές μέχρι το 1890.

192. *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας*, Κοζάνη, τόμ. 5 (1936), σ. 86. Το τραγούδι εκτός από την Φούρκα και την περιοχή της τραγουδιόταν παλαιότερα και στον νομό Κοζάνης, καθώς και σε άλλα χωριά της Κόνιτσας. Βλ. παραλλαγή του: Χαράλ. Ρεμπέλης, *Κονιτσιώτικα*, (Αθήναι), έκδ. Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, 1953, σ. 28, αρ. 16.

193. Πρόκειται για τα Βλαχοχώρια των Γρεβενών, τα οποία επίσης είχαν αναδείξει αρκετούς ληστές, κυρίως η Σαμαρίνα και το Περιβόλι.

194. Ο Βασίλης Χορμόβας, βορειοηπειρωτικής καταγωγής, θεωρούνταν σκληρός ληστής.

195. Επάνω και Κάτω Αρένα, κορυφές του Γράμμου και η γύρω περιοχή, απ' όπου πηγάζουν ο Αλιάκμονας της Μακεδονίας και ο Σαραντάπορος της Κόνιτσας, στα όρια των νομών Καστοριάς-Ιωαννίνων.

196. Ζάμπιανη, βουνό της περιοχής Επταχωρίου, κοντά στην Αρένα του Γράμμου και τον ποταμό Σαραντάπορο (Δημήτρ. Τσίγκαλος, *ό.π.*, σ. 62).

197. Έκαναν όμορφο «σουμπέτι», ωραίο γλέντι με τραπέζι και «σουμπετιάτικα τραγούδια», όπως λέγονται τα τραγούδια του τραπεζιού στην Δυτ. Μακεδονία.

198. Καρπούλια, φρουρά, σκοπός, αλλά και σκοπιά, παρατηρητήριο, λ. τουρκική.

- *Μήν' ο Νταβέλης έρχιτι, μην' ο Γιαννούλης Ζέρμας*¹⁹⁹;
- *Ούτε Νταβέλης έρχιτι, ούτε Γιαννούλης Ζέρμας,
μόν' είν' ο Σίμους το σκυλί, σκυλί παραδουμένου.*
- *Σουλιώτη, πάρε τα παιδιά, πάρε το πίσου μέρους
κι εγώ θα πάρου το πλευρό, τα πλάγια της Αρίνας,
για να τους πιάσου ζωντανούς το Σίμο και το Ζάλιο*²⁰⁰.

Ένα άλλο τραγούδι αναφέρεται σε ληστεία, που έγινε ανάμεσα «στης Ζέρμας (Πλαγιάς) το γιοφύρι» και την «Σκάλα του Κριμινίου», δηλ. και πάλι στο μεταίχμιο Δυτ. Μακεδονίας και Ηπείρου και βασική δίοδο μεταξύ των δύο περιοχών, τόπο-κύριο πέρασμα και των Τουρκαλβανών κ.ά. ληστών από την Νότια Αλβανία και την Κόνιτσα προς την Δυτ. Μακεδονία. Οι ληστές, σκληροί και αδίστακτοι ακόμη και προς τις γυναίκες, κρατούσαν σκλάβες αρχόντισσες και ωραίες κοπέλλες, για να εκβιάσουν αγαπημένα τους πρόσωπα και να τα υποχρεώσουν στην καταβολή λύτρων μεγάλης αξίας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

199. Ο Γ. Νταβέλης με τον Γιαννούλη Ζέρμα (από την Ζέρμα, σήμ. Πλαγιά της Κόνιτσας, όπως δείχνει και το όνομά του) και με παλληκάρια του Βουρβουτσικού (Επταχωρίου) έστησαν ενέδρα τον Σεπτέμβριο του 1880 στην θέση Γεφύρια και αιχμαλώτισαν την διορισμένη από τον καϊμακάμη (έπαρχο) Καστοριάς Μπαχλιούλ βέη τριμελή επιτροπή, η οποία ανέβαινε στο Βουρβουτσικό, για να κατασχέσει τις περιουσίες κατοίκων του χωριού, οι οποίοι είχαν χρέη, άδικα και παράνομα (Δημ. Τσίγκαλος, *ό.π.*, σ. 71. Βλ. και ο ίδιος, *Το Επταχώρι*, *ό.π.*, σ. 77-78, όπου όμως αναφέρεται ότι μαζί με την τριμελή επιτροπή από Οθωμανό, Χριστιανό και Εβραίο, αιχμαλωτίστηκε και ο ίδιος ο καϊμακάμης Καστοριάς. Για τον Γιαννούλη Ζέρμα, που το πραγματικό του επώνυμο ήταν Κουρλής ή Κούρλας, εγκαταστάθηκε μετά το 1881 στην Φαλάνη Λάρισας και πολέμησε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, καθώς και στον Μακεδονικό αγώνα, βλ. Ι. Β. Τσάγκας, «Η Ζέρμα της Κόνιτσας, 1618-1913», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τόμ. 10 (1991), σ. 314. Βλ. και Χαρ. Γκούτος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 127. Ως αντάρτης-επαναστάτης αρχικά εντάχθηκε στο σώμα του Λεωνίδα (Χατζημπύρου) και μετά τον θάνατο του τελευταίου στο σώμα του Νταβέλη. Υπάρχει και τραγούδι του Επταχωρίου για τον Ζέρμα, για το γεγονός ότι τον εγκατέλειψαν με την ευκαιρία κάποιας αμνηστείας, παλληκάρια της συμμορίας του από το Επταχώρι (Δημ. Τσίγκαλος, *Το Επταχώρι*, *ό.π.*, σ. 164). Παραλλαγή του δημοσίευσε ο καθηγ. Δημ. Α. Πετρόπουλος, «Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού αγώνα», *Μακεδονικά*, τόμ. 8 (1968), σ. 354-355.

200. Δημήτρ. Τσίγκαλος, *Η ζωή του λαού μας τραγουδισμένη*, *ό.π.*, σ. 62-63, αρ. 53. Βλ. και ο ίδιος, *Το Επταχώρι*, *ό.π.*, σ. 163.

*Μέσ' στης Ζέρμας το γεφύρι²⁰¹, απ' τη Σκάλα του Κριμίνι²⁰²
βγαίνουν κλέφτες μες στο δρόμο, όλοι τους αρματωμένοι.*

201. Της Ζέρμας το γεφύρι: Δεν πρόκειται εδώ για την γνωστή μέχρι σήμερα γέφυρα μεταξύ Ζέρμας (Πλαγιάς)-Κάντισκου (Δροσοπηγής) της Κόνιτσας στον Σαραντάπορο, η οποία διαφιλονικείται μεταξύ των δύο παραπάνω μαστοροχωριών της περιοχής και έχει προκαλέσει αλλεπάλληλα δημοσιεύματα μεταξύ λογίων και συγγραφέων των δύο χωριών. Το τραγούδι αναφέρεται σε άλλη γέφυρα, την παλιά «γέφυρα Ζέρμας» ή «Ζερμωτινό γεφύρι», η οποία ανήκε εξ ολοκλήρου στην Ζέρμα, στον Σαραντάπορο επίσης, στην θέση Στόμιο, ανατολικά της σωζόμενης γέφυρας Ζέρμας-Κάντισκου. Αυτή ένωνε τα βουνά Μπουχίεστι και Κούτσουρο στο στενό φαράγγι που υπάρχει εκεί, το λεγόμενο Μπουγάτζι (λ. τουρκ. boğaz = στενό πέρασμα), μέσω του οποίου ο Σαραντάπορος εισέρχεται από την Δυτ. Μακεδονία στην Ήπειρο. Το Μπουγάτζι, λόγω των κατακόρυφων γκρεμών του φαραγγιού, είναι αδιάβατο στην κοίτη του ποταμού στη μεγαλύτερη διάρκεια του έτους (πλην παρατεταμένης ανομβρίας) λόγω της υψηλής στάθμης του νερού. Έτσι όλοι οι διαβάτες (και οι ληστές) μεταξύ Κόνιτσας και Δυτ. Μακεδονίας περνούσαν υποχρεωτικά από την γέφυρα αυτή, που ήταν η τελευταία, καθώς ανηφόριζαν το πέρασμα του Σαραντάπορου προς την Δυτ. Μακεδονία, στα όρια μ' αυτήν, και είχε άμεση σύνδεση με τα άλλα γεφύρια της γύρω περιοχής (Κάντισκου-Ζέρμας, Επταχωρίου, Ζούζουλης), για να πορεύτουν στην συνέχεια οι ταξιδιώτες του παλαιού καιρού ακτινωτά προς τα πλησιόχωρα κέντρα της Δυτ. Μακεδονίας, δηλ. το Τσούλι Βοΐου, τα Γρεβενά, την Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό) Καστοριάς και άλλα επέκεινα. Πρόκειται δηλαδή για σημαντικότερη γέφυρα υπερτοπικής σημασίας, που εξυπηρετούσε καθημερινά πλήθος ανθρώπων. Γι' αυτό αποτελούσε ιδανικό τόπο ενέδρας από κλέφτες και ληστές, όπως στην περίπτωση του τραγουδιού με την λήστευση του Δημότσιου. Για το γεφύρι της Ζέρμας, του οποίου διασώζονται ακόμη ερείπια των βάθρων του, βλ. την ειδική και λεπτομερή μελέτη του πολιτικού μηχανικού από την γειτονική Δροσοπηγή Θωμά Β. Ζιώγα, *Τα θολογυριστά πετρογέφυρα της επαρχίας Κόνιτσας (όσα υπάρχουν και όσα μνημονεύονται)*, Αθήνα 2017, σ. 235-247, όπου και στίχοι παραλλαγής του ίδιου τραγουδιού από την Ζέρμα, στο οποίο πρωταγωνιστεί ως κλέφτης ή μάλλον ληστής «ο κυρ Γιάννης με σαράντα παλληκάρια» (σ. 239).

202. Σκάλα του Κριμίνι: Σκάλα του Κριμινίου, προφανώς του Παλιοκριμινίου, ερημωμένου από την τουρκοκρατία χωριού κοντά στην περιοχή του γεφυριού της Ζέρμας, όπου ο δρόμος που συνέχιζε προς Ανασελίτσα ήταν πολύ ανηφορικός, κλιμακωτός, πάνω σε απότομα βράχια, γι' αυτό και ονομάζεται Σκάλα. Στην παραλλαγή του τραγουδιού από την Ζέρμα αναφέρεται «άγουρη σκάλα» (Θωμάς Ζιώγας, *ό.π.*). Υπάρχει και σε άλλους ορεινούς και δύσβατους δρόμους το ίδιο τοπωνύμιο. Τοπωνύμιο Σκάλα υπάρχει και στο χωριό Κυδωνίες (τ. Βαντισκό) Γρεβενών (Δημήτρ. Γ. Γκαβανάς, Ροδοχώριον Βοΐου, (Θεσσαλονίκη) 1974, σ. 7, και ανατύπωση, Θεσ/νίκη 1999, σ. 11), ενώ στη Γαλατινή Βοΐου το τοπων. Τρανή Σκάλα προσδιορίζει απόκρημνο και δύσβατο μονοπάτι κατά μήκος απότομης πλαγιάς (Γ. Π. Τσότσος, *Η Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*, *ό.π.*, σ. 94). Ονομαστή, ως σημαντικό έργο λαϊκών μαστόρων, ήταν η Σκάλα του Βραδέτου στο Ζαγόρι, για την ωραία κατασκευή της με καλντιρίμι κ.λπ.. Βλ. σχετικά Σπ. Μαντάς - Θόδ. Χαμάκος, *Η Σκάλα του Βραδέτου: Οδοιπορώντας στο Ζαγόρι*, (Αθήνα), έκδ. Νίκας-Ελληνική Παιδεία, 2003. Στον παραλιακό βέβαια χώρο σκάλα, συνήθως πρόχειρη κατασκευή παλαιότερα, είναι η αποβάθρα και κατ' επέκταση το λιμάνι.

*Πιάνουν, δένουν το Δημότσιου, ξαρματώνουν²⁰³ την καλή του
και την ξέταζ' ο αφέντης²⁰⁴ και τη ρώταγε τη δόλια:*

- *Τούρκ'σσα είσι, μωρ' καημένη; - Όχι, αφέντη μ', Ρωμιοπούλα.*
- *Τούρκ'σσα είσι, μωρ' καημένη, κι έχ'ς τα νύχια σου βαμμένα,
έχ'ς τα νύχια στου γραμμένα, τα μαλλιά σ'μπουγιατισμένα.*
- *Έλα, κρίνε, βρε Δημότσιου, πόσο μάλαμα θα δώσεις,
να σου λύσουμε τα χέρια, να σ'χαρίσουμε 'ν καλή σου²⁰⁵.*

Η λήστευση Τούρκων αξιωματούχων από τον ατρόμητο λησταντάρτη της Γαλατινής Γεώργιο Νταβέλη, αρχηγό πολυμελούς ληστρικής και συγχρόνως ανταρτικής συμμορίας, όπως προαναφέρθηκε, ο οποίος, ας σημειωθεί, είχε και στρατηγικά προτερήματα, ήταν προσφιλής πρακτική του, αν κρίνει κανείς από τις τρεις επιτυχείς ληστείες και απαγωγές που είχε πραγματοποιήσει και μας είναι γνωστές: την απαγωγή του καϊμακάμη της Φλώρινας, μέρα μεσημέρι, σε συνεργασία με τον Ναούμ(η) από την Ιεροπηγή Καστοριάς το 1878, στην διάρκεια της επανάστασης του έτους εκείνου, τον φόνο του μπέη της Λιαψίστας Αλιούς το ίδιο έτος μεταξύ Γαλατινής-Σιάτιστας και την απαγωγή του καϊμακάμη του καζά Καστοριάς Σαλή μπέη και της συνοδείας του το 1880, όπως προαναφέρθηκε. Οι απαγωγές ιδιαίτερα των δύο καϊμακάμηδων, των σημαντικότερων δηλαδή εκπροσώπων της τουρκικής εξουσίας στις δύο επαρχίες, της Φλώρινας και της Καστοριάς, προξένησε μεγάλη εντύπωση, προφανώς και υπερηφάνεια στους Έλληνες της Δυτ. Μακεδονίας. Έτσι απαθανατίστηκαν και οι δύο τολμηρές επιχειρήσεις του Νταβέλη από την λαϊκή μούσα σε τραγούδια πολύ δημοφιλή στη γύρω περιοχή. Παραθέτουμε το λιγότερο γνωστό τραγούδι για την αιχμαλωσία του καϊμακάμη Καστοριάς, σε παραλλαγή από την Δραγασιά Βοΐου:

*Όσα κακά κι αν έκαμες, Γιώργη μ' Νταβέλη μ', όλα συμπαθισμένα
κι ένα κακό που έκαμες συμπαθισμό δεν έχει,
που πάτησες την Καστοριά, το πρώτο μιτζιλίσι²⁰⁶.
Βάνεις τους μπέηδες αμπροστά, βάνεις τους καϊμακάμ'δες,*

203. Ξαρματώνουν την καλή του: Αφαιρούν οι ληστές από την σύζυγο του αιχμαλώτου («σκλάβου») τους όλη την αρματωσιά της, δηλ. τον πολύτιμο στολισμό της σε γιορντάνια, βραχιόλια κ.ά. χρυσαφικά.

204. Αφέντης: ο αρχηγός της ληστοσυμμορίας.

205. Δημήτρ. Τσίγκαλος, *Η ζωή του λαού μας τραγουδισμένη*, ό.π., σ. 72, αρ. 82. Δημοσιεύτηκε και στο βιβλίο του ίδιου, *Το Επταχόρι*, ό.π., σ. 165.

206. Μιτζιλίσι (λ. τουρκ.) = συνεδρίαση, αλλά και διοικητικό κέντρο, κεφαλοχώρι.

*βάζεις και τον Αλιάμπη μαζί με τους Εβραίους.
Στα Όντρια τους ανέβασες, στα Όντρια τους πηγαίνεις,
να πάρεις γρόσια, Γιώργη μ', και φλουριά...²⁰⁷*

Πολλά είναι τα τραγούδια της περιοχής, ληστρικά κυρίως, αλλά και ορισμένα που κατατάσσονται συνήθως στα ιστορικά και αναφέρονται ιδίως στις ληστρικές επιδρομές Αλβανών κατά πόλεων, κωμοπόλεων κ.λπ. της Ανασελίτσας και ευρύτερα της Δυτ. Μακεδονίας κατά την περίοδο της αρβανιτοκρατίας κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Τα τραγούδια για τις αλληπάλληλες επιθέσεις των Τουρκαλβανών π.χ. κατά της Σιάτιστας και την σθεναρή απόκρουσή τους από τους Σιατιστινούς είναι πολύ δημοφιλή στην περιοχή. Στην παρούσα όμως μελέτη δεν θα γίνει περαιτέρω λόγος γι' αυτά, ούτε και για άλλα τραγούδια, όπως ορισμένα για τον Νταβέλη και άλλους ληστές, τα οποία δεν παρατέθηκαν εδώ και παρουσιάζουν συχνά ευρεία διάδοση και έξω από τον δυτικομακεδονικό χώρο²⁰⁸. Πάντως η μεγάλη περιφρόνηση του λαού προς τους Αρβανίτες, που λυμαίνονταν την Δυτ. Μακεδονία για αιώνες, λεηλατώντας και ερημώνοντας τον τόπο, είναι εμφανής και στα δημοτικά τραγούδια της περιοχής. Οι σκλαβωμένοι Έλληνες τους θεωρούσαν κοινωνικά και πολιτισμικά κατώτερους και δεν έδιναν την συγκατάθεσή τους για γάμους ανάμεσα στους δύο λαούς, όπως διατυπώνεται και στο ανασελισιώτικο επιτραπέζιο τραγούδι «Η Αρβανιτοπούλα», στο οποίο η μάνα αρνείται κατηγορηματικά να δώσει την συγκατάθεσή της στον γιο της για να νυμφευθεί κόρη Αρβανιτοπούλα με μεγάλη προίκα, διότι, όπως λέει απαιτητικά στον τελευταίο στίχο, «ιγώ θέλου νύφ' απού σειργιά κι νύφ' απού νταμάρν»²⁰⁹, δηλαδή από καλή οικογένεια.

Τοπωνύμια σχετικά με ληστές ενθυμίζουν μέχρι σήμερα στους κατοίκους των χωριών της επαρχίας Βοΐου και γενικά της Δυτ. Μακεδονίας την ενδημική άλλοτε κατάσταση της ληστείας, διασώζουν ονόματα και την δράση ληστών, οι οποίοι εκεί σκοτώθηκαν ή έδωσαν κάποια μάχη με τουρκικό στρατό, τουρκαλβανικές ομάδες ή καταδιωκτικά αποσπάσματα. Καμιά φορά τα τοπωνύμια συνδέονται με τους Τουρκαλβανούς, που υπέστησαν στον συγκεκριμένο τόπο, όπου απαντά το τοπωνύμιο, καταστροφή από τους αμυνόμενους Έλληνες. Ανα-

207. Δημ. Α. Πετρόπουλος, «Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού αγώνα», ό.π., σ. 350-351.

208. Βλ. ενδεικτικά Θεόδ. Νημάς, *Δημοτικά τραγούδια της Θεσσαλίας*, τ. Α', ό.π., σ. 168, 169, 171, 173-175. Για τα ληστρικά τραγούδια της Δυτ. Μακεδονίας θα δημοσιεύσουμε ιδιαίτερη μελέτη.

209. Λάζ. Αθ. Παπαϊωάννου, «Ανασελισιώτικα σουμπετιάτικα τραγούδια», *Χρονικά της Μακεδονικής Φιλελευθεριστικής Αδελφότητας*, τόμ. Γ' (1981), σ. 215-216.

φέρουμε ενδεικτικά ορισμένα από τα τοπωνύμια αυτά. Στην Γαλατινή υπάρχει το τοπωνύμιο του «Λεωνίδα μνημόρι» στους πρόποδες της Βέλλιας, όπου πέθανε και τάφηκε, τραυματισμένος από τους Τούρκους, ο καπετάν (λησταντάρτης) Λεωνίδας (Χατζημπύρος) από την Σαμαρίνα γύρω στο έτος 1880²¹⁰. Στην γειτονική Σιάτιστα το τοπωνύμιο «στ' Νταβέλ' του λημέρ'» απαθανατίζει, «γεγλυμμένο επί του εδάφους», το όνομα του μεγάλου ληστάρχου Γεωργ. Νταβέλη²¹¹. Στην Σιάτιστα επίσης το τοπωνύμιο «στο Λάκκο του Κανατσούλη» υποδεικνύει το μέρος όπου, σύμφωνα με μαρτυρίες, οι Σιατιστινοί πετούσαν τα πτώματα των νεκρών Τουρκαλβανών ληστών, τους οποίους, αφού φιλοξενούσαν και μεθούσαν με το γνωστό και ονομαστό «λιαστό» κρασί τους, τους σκότωναν στην συνέχεια. Στο βουνό Όντρια, προσφιλές κρησφύγετο των ληστών τόσο στο τμήμα τους στην Ανασελίτσα όσο και σ' αυτό του νομού Καστοριάς, υπάρχει στο χωριό Βράχος Καστοριάς «του Μπαμπάνη η μπιστιριά»²¹². Άγνωστο σε ποιόν από τους δύο αδελφούς ληστών, Πάντο και Λεωνίδα, αναφέρεται, πιθανότατα στον δεύτερο, ο οποίος έδρασε στην Θεσσαλία - Δυτ. Μακεδονία και πέντε χρόνια (1925-30) μετά την εξόντωση στον Όλυμπο της διαβόητης συμμορίας Φ. Γιαγκούλα-Πάντου Μπαμπάνη (1925), στην οποία συμμετείχε και ο Λεωνίδας. Στο Δίλοφο Βοΐου υπάρχουν τα σχετικά με ληστές τοπωνύμια «Τσουρή καραούλι» και «Γκουλιοφώτ' το λημέρι»²¹³. Στο Μέγαρο Γρεβενών, γενέτειρα του αρχιληστή και αντάρτη Μακεδονομάχου Λούκα, υπάρχει η τοποθεσία «στου Ζήκου», από το όνομα ληστή της περιοχής, ο οποίος καταγόταν από τον Ζιάκα Γρεβενών και σκοτώθηκε στην τοποθεσία αυτή μαζί με τους συντρόφους του από την ληστοσυμμορία του Λούκα²¹⁴. Στις ανατολικές πλαγιές του λόφου του Αγιοθανάση της Δεσκάτης Χασίων, κατ' εξοχήν ληστοτρόφου και ληστογόνου περιοχής, όπως προαναφέρθηκε, υπάρχει το τοπωνύμιο (κυριώνυμο, όπως όλα

210. Γ. Π. Τσότσος, *Η Γαλατινή Βοΐου Κοζάνης*, ό.π., σ. 81. Εκεί υπάρχει και παρόμοιο τοπωνύμιο «του Λεωνίδα το φωλί», δηλαδή του Λεωνίδα η φωλιά, όπου φαίνεται ότι σκοτώθηκε ο Σαμαρινιώτης αντάρτης και λήσταρχος (πληροφ. Γ. Π. Τσότσου, Φεβρουάριος 2021).

211. «Συμβολή στο τοπωνυμικό της Σιάτιστας», *Σιατιστιέων μνήμη* (Λεύκωμα Συλλόγου Σιατιστιέων Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1972, σ. Α 166, αρ. 124. Πρόκειται για μικρή περιοχή, περιφραγμένη με πέτρες στην Α. πλευρά του Ζβέρτσου, βουνού 4 χλμ. Β. της Σιάτιστας.

212. Άρης Σωτ. Μπακαΐμης, *Τα Όντρια, το βουνό μας*, Θεσσαλονίκη, έκδ. του Συλλόγου Γονέων Βράχου Καστοριάς, 1980, σ. 122.

213. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 135.

214. Αλέξ. Κ. Αδαμίδης, *Καπετάν Λούκας Κόκκινος, ο λεοντόκαρδος Μακεδονομάχος*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 15. Βλ. και Ευάγγ. Θ. Καραμανές, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, επιμ. Παν. Καμηλάκη, Αθήνα 2011, σ. 166.

τα παραπάνω) «Γκέγκ'δης» (Γκέκηδες)²¹⁵, όπου μάλλον σκοτώθηκαν Αλβανοί Γκέκηδες, προφανώς ληστές, οι οποίοι συχνά λεηλατούσαν την περιοχή Δεσκάτης, που αποτελεί σημαντικό πέρασμα μεταξύ Θεσσαλίας-Δυτ. Μακεδονίας.

Πολυάριθμα είναι στην Ανασελίτσα τα τοπωνύμια, που συνδέονται με μια από τις μεγαλύτερες συνέπειες της ενδημικής ληστείας, ιδιαίτερα της περιόδου της κυριαρχίας των Τουρκαλβανών ληστών και των αρπακτικών μπέηδων ομοεθνών τους, ιδίως της επαρχίας Κολώνιας. Πρόκειται για το τοπωνύμιο Παλιοχώρι, Παλιχώρι, Παλιοχώρια²¹⁶, ή, σε σύνθεση της λ. παλιός με το όνομα του αντίστοιχου εγκαταλειμμένου χωριού, όπως Παλιοκριμίνι, Παλιομαγέρι (ή και Παλιομάγερο) κ.ά., ή τοπωνύμια άλλων ερειπωμένων οικισμών της τουρκοκρατίας, που διατηρήθηκε όμως η ανάμνηση της ονομασίας τους αιώνες μετά την εγκατάλειψή τους, χωρίς να μείνουν στην συλλογική μνήμη με το γενικό στην περίπτωση των ερειπωμένων χωριών τοπωνύμιο Παλιοχώρι²¹⁷.

Η φήμη διασήμων ληστάρχων του Μεσοπολέμου, όπως ο Φ. Γιαγκούλας ή ο Π. Μπαμπάνης, οδήγησε παλαιότερα ορισμένους αγρότες της περιοχής, όπως στην Ροδιανή Κοζάνης, να χρησιμοποιήσουν σε αροτριώντα ζώα (σε μεγάλο-σωμα βόδια, με μεγάλα κέρατα, τα οποία καταβάλλουν εύκολα τα άλλα σε περίπτωση σύγκρουσής τους, δυνατά σαν τον Γιαγκούλα), ως προσωπικά ονόματα αυτών των ζώων τα ονόματα των ληστάρχων.²¹⁸

Από τις παροιμίες για την ληστεία σημειώνω την τοπική γνωμική παροιμία για την ηθική απαξία των λύτρων και των άλλων υλικών ωφελημάτων των ληστών από την δράση τους: «Με ληστεία νοικοκυριό δεν γίνεται»²¹⁹.

215. Κώστας Σπανός, «Τοπωνύμια της Δεσκάτης», περ. *Onomata*, τχ. 5 (1980), σ. 55, αρ. 14.

216. Σχεδόν σε κάθε χωριό της Ανασελίτσας υπάρχουν παλιοχώρια. Βλ. γενικά Αλέξ. Κ. Αδαμίδης, *Παλιοχώρια Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1990. Βλ. και υποσημ. 110.

217. Στη Γαλατινή, για παράδειγμα, υπάρχουν τα παλιοχώρια Γιαγονισκό, Πεκρεβενίκο και Γράτζανη. Μόνο για το πρώτο, παράλληλα με το τοπων. Γιαγονισκό, χρησιμοποιείται και το τοπων. Παλιχώρι ή Κτίσματα, επειδή σώζονται κάποια ερείπια του οικισμού του Γιαγονισκού (Ν. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 30).

218. Κ.Λ., χρο 3478, σ. 47 (Ροδιανή Κοζάνης, συλλ. Αριστ. Μπακαΐμης, 1969). Σε κάποιες περιπτώσεις τα βόδια έπαιρναν το όνομα κάποιου ληστήρχου, όταν αυτός είχε χρηματοδοτήσει ένα φτωχό αγρότη να αποκτήσει βόδι ή βόδια.

219. Κ.Λ., χρο 3206, σ. 196 (Καρδιά Κοζάνης, συλλ. Άγγ. Δευτεραίος, 1967). Με την ληστεία στην Δυτ. Μακεδονία σχετίζεται και μια παροιμία, που χρησιμοποιούνταν παλαιότερα στον Τύρναβο της Λάρισας, προκειμένου για ανθρώπους που αγαπούν τον μονήρη και κλειστό βίο και την διαρκή διαμονή στο σπίτι τους: «Τι κλείστηκες σαν τον Αμπάζ αγά;». Ο Τουρκαλβανός Αμπάζ αγάς, δερβέναγας, ορίστηκε το 1854, που η ληστεία λυμαινόταν την Δυτ. Μακεδονία, να προσπαθήσει να την εξάλειψει. Ο ίδιος ζήτησε την υποταγή των ληστών

Οι λαϊκές παραδόσεις, ανεκδοτολογικές διηγήσεις, ιστορικά περιστατικά κ.λπ. για τους ληστές και την ληστεία, όχι σπάνια και για σχεδόν ολοσχερείς καταστροφές («χαλασμούς») που κυκλούνται στην προφορική παράδοση των κατοίκων της Ανασελίτσας, αλλά και ολόκληρης της Δυτ. Μακεδονίας, είναι πολλές και ενδιαφέρουσες. Διατηρούνται στην λαϊκή μνήμη σχεδόν σε κάθε χωριό, συχνά μάλιστα όχι μία αλλά περισσότερες διαφορετικές παραδόσεις. Κάποιες από αυτές συνδέονται και με προφητείες του Κοσμά του Αιτωλού, όπως στην περίπτωση της Σελίτσας, μετά την καταστροφή της το 1774 από Τουρκαλβανούς Γκέκηδες²²⁰. Θα αναφερθούμε σε ορισμένες από αυτές. Κατ' αρχήν για τις επανειλημμένες επιδρομές και προσπάθειες λεηλασίας της Σιάτιστας και της περιοχής της για ένα και πλέον αιώνα από τους Γκέκηδες Τουρκαλβανούς, οι οποίοι, αφού έτρωγαν και έπιναν καλά, στο τέλος ζητούσαν και φόρο, το «ντίς παρασί» (φόρο δοντιών), διότι με το φαγητό χαλούσαν, όπως έλεγαν, τα δόντια τους. Σχετική με την κατάργηση της εισφοράς αυτής παράδοση καταγράψαμε στην Γαλατινή: «Μια φρουρά είχαν πάει πολλοί Γκέκηδες στη Σιάτιστα, πήγαν οπλισμένοι στα καλύτερα σπίτια και κάθισαν μέρες τρώγοντας και πίνοντας. Οι κάτοικοι απελπισμένοι πήγαν στο δεσπότη της Σιάτιστας και αυτός επαραπονέθη-

με την χορήγηση αμνηστίας, πείθοντάς τους να παραδοθούν και να κατεβούν μαζί του στην Λάρισα για την διαδικασία της υποταγής («προσκύνησης») στις εκεί αρχές. Οι τουρκικές αρχές όμως αθέτησαν τους όρους της αμνηστίας, ζητώντας του, παρά τις υποσχέσεις του και τον λόγο τιμής που είχε δώσει με τους ληστές να τους εγκαταλείψει, όταν θα πλησιάζουν στην Λάρισα, για να τους θερίσουν τα πυροβόλα από τα υψώματα της πόλης. Η συνείδηση του δερβέναγα εξεγέρθηκε, διότι δεν ήθελε να προδώσει και να παραδώσει στον θάνατο ανθρώπους που πίστεψαν τα λόγια του. Τελικά υπάκουσε στο φυσικό δίκαιο και όχι στο κατά συνθήκην δίκαιο της εξουσίας και με δάκρυα εκμυστηρεύτηκε στις εκατοντάδες των ληστών το δόλιο σχέδιο. Αυτοί κατανόησαν τα λόγια του, τον ασπάστηκαν και επέστρεψαν αμέσως στα λημέρια και τα κρησφύγετά τους στα βουνά της Δυτ. Μακεδονίας. Ο Αμπάζ αγάς έπεσε, βεβαίως, στην δυσμένεια των αρχών για την παρακοή του, έδίδαξεν όμως ότι ο λόγος τιμής και πίστωσης, έστω και όταν δίδεται σε ληστές, πρέπει να φυλάσσεται. Παραιτήθηκε από το αξίωμα του δερβέναγα (φύλακα των διόδων) και αποσύρθηκε στον Τύρναβο, όπου ιδιώτευσε, κλείστηκε σε ένα σπίτι μέχρι τον θάνατό του αποφεύγοντας κάθε επικοινωνία με ανθρώπους, καθώς περιέπεσε σε μελαγχολία. Έτσι προέκυψε η παραπάνω παροιμιώδης έκφραση. Στην διαδρομή Βλάστης Κοζάνης-Κλεισούρας Καστοριάς, προς την Βλάστη, στον παλιό ημιονικό δρόμο πάνω στο όρος Μουρίκι, υπάρχει η «Βρύση του Αμπάζ-αγά», την οποία ο δερβέναγας είχε επισκευάσει. Εκεί πολλές φορές είχε δροσιστεί κατά τις πορείες καταδιώξεως των ληστών της Δυτ. Μακεδονίας (Κωνστ. Αγγελής, «Η πίστις του Αμπάζ-αγά (Αλβανού), η φερώνυμος πηγή εν Βλάστη», *Ημερολόγιον Δυτικής Μακεδονίας*, έτ. 5 (1936) σ. 113-116.

220. Βλ. Αθαν. Γιομπλάκης, «“Οι χαλασμοί” της Σελίτσας (Ερατύρας)», *Μακεδονικά*, ό.π., ιδίως σ. 76.

κε στον Πατριάρχη, στην Πόλη, για τις αυθαιρεσίες των Γκέγκηδων, που τρώγουν όπου θέλουν και ζητούν και φόρο για τα δόντια τους. Ο Πατριάρχης πήγε στον σουλτάνο και του λέει:

– Τι πράγματα είναι αυτά, που κάνουν οι Γκέγκηδες; Ο κόσμος θα σηκωθεί σε επανάσταση!

Ο σουλτάνος είπε στον Πατριάρχη να τους “χτυπήσει στο κεφάλι” (να τους σκοτώσει), είναι παράνομοι. Ο Πατριάρχης ειδοποίησε το δεσπότη της Σιάτ’στας κι αυτός είπε στον κόσμο να τους σκοτώσουν με τσεκούρια και ξύλα, όπως μπορούν.

Έτσι τους σκότωσαν, ενώ όσοι Γκέγκηδες ξέφυγαν, κατέφυγαν στη Βέλλια (βουνό πάνω από την Σιάτιστα), όπου τους εκυνήγησαν απ’ το Κουντ’κό (Γαλατινή) σε συνεννόηση με τη Σιάτιστα και τους αποσκότωσαν. Έτσι τελείωσε το προνόμιο και η αυθαιρεσία των Γκέγκηδων, να ζ’τάν “ντίς παρασί” από τα γύρω χωριά²²¹. Οι κάτοικοι της Γαλατινής συνέδραμαν τους Σιατιστινούς στην αντιμετώπιση των επιδρομών των Τουρκαλβανών κατά της πόλης τους, όπως προαναφέρθηκε.

Στην Δαμασκηνιά Βοίου υπάρχει παράδοση ότι Αρβανίτης (ίσως απλώς αλβανόφωνος) γελαδάρης (βοσκός των αγελάδων του χωριού), ξενομερίτης, ο οποίος είχε προσληφθεί («ρογιαστεί») με μισθό «ρόγα», έσπασε το κεφαλοχώρι αυτό του Βοίου από μια ληστρική τσέτα (συμμορία) Αλβανών²²².

Στις διαρπαγές των σπιτιών των χωρικών του Βοίου και στις κλοπές κοπαδιών και γενικά παντός χρησίμου αντικειμένου, από τους Αλβανούς²²³ προπα-

221. Κ.Λ., χρο 3803, σ. 79-80 (Γαλατινή Βοίου, συλλ. Παναγ. Καμηλάκης, 1975).

222. Βλ. Σωτ. Γρ. Μπακαίμης, «Ιστορικά Δαμασκηνιάς», στο: Αριστ. Μπακαίμης κ.ά., *Η Δαμασκηνιά* (π. όν. Βιντελούστι), ένα κεφαλοχώρι της Δυτικής Μακεδονίας, τόμ. πρώτος, πρόλογ.-σημ.-επιμ. Αλέξ. Μπακαίμης, Θεσσαλονίκη, έκδ. Συλλόγου Δαμασκηνιωτών Θεσσαλονίκης, 2012, σ. 137-138, όπου και άλλη διήγηση για κλέφτες υπό τον Έλληνα αρχιληστή Τσολάκη.

223. Στο Κλεπίστι (Πολυκάστανο) Βοίου υπάρχει παράδοση για μια μεγάλη αλβανική ληστοσυμμορία στα χρόνια της τουρκοκρατίας, η οποία είχε καταληστεύσει τους προύχοντες της Ανασελίτσας, Έλληνες και Τούρκους, αλλά και εκκλησίες της περιοχής. Οι ληστές σε μια περίπτωση έφευγαν με πολλά φορτώματα λάφυρα προς την Αλβανία. Ο μπέης της Λειψίστας (Νεαπόλεως) ειδοποίησε τον δυναμικό Παπανικόλα του Πολυκάστανου να επιχειρήσει να τους συλλάβει. Ο παπάς με την ομάδα του τους έστησε καρτέρι στην θέση Παλιοκούλια και τους έπιασε. Από τα κλοπιμαία τα μεν ιερά σκεύη επεστράφησαν στις εκκλησίες απ’ όπου προέρχονταν, τα δε χρήματα τα μοίρασαν στην μέση. Τα μισά πήρε ο μπέης και τα άλλα μισά οι μαχητές του χωριού. Έτσι βλέπουμε εδώ, με την συνεργασία Ελλήνων και Τούρκων για την εξόντωση των ληστών και την πάταξη της ληστείας, μια απλοποιημένη μορφή αρματολισμού (Θεόδ. Β. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ’ του Κλέγιου την κορφή*, ό.π., σ. 172).

ντός, αναφέρονται πολλές λαϊκές παραδόσεις και διηγήσεις²²⁴. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση, στην οποία ο έμπορος Κωνστ. Ζησόπουλος, ο οποίος είχε επιζήσει μικρός δύο φορές, κατά την λήστευση του πατρικού του σπιτιού στην Περιστερά Βοίου το 1881 και κατά την λήστευση και δολοφονία του πατέρα του, επίσης εμπόρου στην Νεάπολη Βοίου, έξω από την Περιστερά το 1886, περιγράφει πώς τον έσωσε από τρίτη ληστεία στο εμπορικό του στο Τσοτίλι ένας μουσουλμάνος της περιοχής (Βαλαάς), ληστής πριν από το Σύνταγμα των Νεοτούρκων (1908) περιόδου. Και αυτό συνέβη μόνο και μόνο, επειδή ο Ζησόπουλος είχε προσφέρει ένα πιάτο φαγητό στον φτωχό Βαλαά, όταν αυτός, μικρό παιδί, πεινασμένο και άρρωστο, συνταξίδευε με τον Ζησόπουλο στην διαδρομή Βέροιας-Τσοτίλιου με καραβάνι το 1890. Μετέπειτα το παιδί έγινε φοβερός ληστής της Ανασελίτσας, ο Αλής, ο οποίος όμως δεν ξέχασε ποτέ την μικρή ευεργεσία του εμπόρου από την Περιστερά. Του την ανταπέδωσε με το παραπάνω με την αποφασιστική άρνησή του να τον ληστεύσει η συμμορία, στην οποία αυτός συμμετείχε, μόλις πληροφορήθηκε το όνομα του υποψηφίου θύματος, δηλ. του Κωνστ. Ζησόπουλου²²⁵.

Η περιοχή ιδιαίτερα του Άνω Βοίου, τα ορεινά χωριά στις πλαγιές του όρους Βοίου και της προέκτασής του, της οροσειράς των Οντρίων είναι πλούσια σε ληστρικές διηγήσεις και ανέκδοτα²²⁶. Επίσης στο Βόιο, όπως και σε άλλες περιοχές της Δυτ. Μακεδονίας, κυκλοφορούν παραδόσεις και για τους πιο διά-

224. Λουΐζα Β. Λαούρδα, «Μονογραφίες για τα χωριά του Βοίου», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Ιστορίας, Λαογραφίας, Γλωσσολογίας, παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Αντικομακεδονικού χώρου*, ό.π., σ. 61.

225. Κωνστ. Αθ. Ζησόπουλος, *Αφηγηματικά σημειώσεις*, ό.π., σ. 88-92. Η διήγηση τιτλοφορείται «Κάμε το καλό και ρίξ' το στο γιαλό (ο καπετάν Αλής)». Ένα ανάλογο περιστατικό συνέβη και στην Μόρφη Βοίου το 1875, όταν μια ληστοσυμμορία της περιοχής προσκλήθηκε από μερίδα κατοίκων του χωριού και της ανατέθηκε να σκοτώσει τον μουχτάρη (πρόεδρο της κοινότητας), ο οποίος ήταν σε αντίπαλη μερίδα. Βρέθηκε όμως στην ομάδα των ληστών ένα μέλος της, το οποίο είχε ευεργετηθεί παλαιότερα από τον υποψήφιο για εκτέλεση μουχτάρη. Ο ληστής αυτός επενέβη και τον έσωσε (Βασ. Τζώρτζης, *Μόρφη, το χωριό μου*, ό.π., σ. 43-44). Οι ληστές όσο αμειλίκτοι διώκτες και σκληροί τιμωροί ήσαν προς αυτούς που τους πρόδιδαν και γενικά τους εκθρεύνονταν και τους καταδίωκαν, τόσον ευεργετικοί και ευγνώμονες καθίσταντο προς τους ευεργέτες τους και όσους τους βοηθούσαν και γενικά τους περιέθαλπαν. Οι δύο αυτές αντίθετες όψεις της συμπεριφοράς τους ήταν βασικοί κανόνες, σχεδόν अपαραβάτοι, στον κώδικα αξιών των ληστών.

226. Σε πολλά βιβλία τοπικής ιστορίας και λαογραφίας της περιοχής συναντά κανείς ενδιαφέρουσες παραδόσεις και διηγήσεις για ληστές. Βλ. ενδεικτικά Άρης Σ. Μπακαΐμης, *Τα Όντρια, το βουνό μας*, ό.π., σ. 90-91, 93-94· Θεόδ. Β. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή*, ό.π., σ. 171-172· Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *Η Λαμασκηλιά*, ό.π., σ. 137-139.

σημους ληστές της ευρύτερης περιφέρειας, όπως ο Γιαγκούλας και ο Πάντος Μπαμπάνης, αν και δεν είχαν ιδιαίτερη δράση στην περιοχή Βοΐου²²⁷. Αυτές οι παραδόσεις έχουν ευρύτατη διάδοση και σε άλλες περιοχές, όπου έδρασαν, οι μεγάλοι λήσταιχοι, όπως στη Θεσσαλία²²⁸.

Την επίδραση του ενδημικού ληστρικού φαινομένου στην Ανασελίτσα την διαπιστώνουμε και σε άλλους τομείς του τοπικού πολιτισμού, όπως είναι η λαϊκή αρχιτεκτονική (καθώς και η μοναστηριακή αρχιτεκτονική)²²⁹ σημαντικών οικισμών της με σπίτια και προπαντός αρχοντικά φρουριακού χαρακτήρα από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, όπως είναι η πόλη της Σιάτιστας²³⁰, κάρφος στα μάτια των Τουρκαλβανών ληστών για τον πλούτο της, η κωμόπολη Εράτυνα, μαστοροχώρια του Άνω Βοΐου όπως ο Πεντάλοφος, το Δίλοφο²³¹, η Αγία Σωτήρα κ.ά.²³². Οι κάτοικοι φρόντιζαν μεταξύ άλλων, στα παλαιότερα σπίτια, ο καπνός από την φωτιά στο τζάκι κλπ. να βγαίνει από τις σχισμές της στέγης (και όχι μαζεμένος από ειδική καπνοδόχο), για να μην δίδει σημάδι από μακριά και να γίνεται το σπίτι στόχος ληστών. Εκτός από την μεγάλη πόρτα του σπιτιού, την κύρια είσοδο, η οποία ήταν πάντοτε ενισχυμένη, υπήρχε και το «πορτέλο», μικρή πόρτα στο πίσω μέρος του σπιτιού, από την οποία διέφευγαν οι ένοικοι του σε ώρα κινδύνου. Κάθε παλιό σπίτι είχε επίσης σε καίρια σημεία πολεμίστρες, αθόρες από την εξωτερική όψη του σπιτιού, καθώς και τις «κρουνα-

227. Στην περιοχή Ανασελίτσας συχνά μνημονεύεται από ηλικιωμένους κατοίκους η παρουσία του Γιαγκούλα, μεταμφιεσμένου και καλοντυμένου, ακόμη και με γραβάτα και καπέλο, για να μην προκαλεί καμιά υποψία, στην πόλη της Κοζάνης. Εκεί έφαγε σε εστιατόριο, πλήρωσε κανονικά και φεύγοντας είχε αφήσει σημείωμα με το όνομά του, κάτω από το πιάτο, από το οποίο γευμάτισε.

228. Η ίδια (προηγούμενη) παράδοση κυκλοφορεί και στην Θεσσαλία, όπου θεωρούνταν ο πιο διάσημος ληστής. Κάποτε πήγε στο Βελεστίνο χωρίς να τον αναγνωρίσει κανείς, έφαγε και φεύγοντας βρήκαν την κάρτα του, που είχε αφήσει κάτω από το πιάτο: «Φώτης Γιαγκούλας» (Κ.Λ., χρο 4189, σ. 128: Βελεστίνο Μαγνησίας, συλλ. Βασιλική Φάτση, 1982).

229. Βλ. Αναστ. Δάρδας, *Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, ό.π., σ. 49 κ.ά.

230. Για την φρουριακή αρχιτεκτονική των αρχοντικών της Σιάτιστας βλ. ενδεικτικά Γεώργ. Α. Μέγας, *Σιάτιστα: Γ' αρχοντικά της, τα τραγούδια της κι οι μουσικοί της*, Αθήναι, έκδ. του Συλλόγου Σιατιστιέων Θεσσαλονίκης, αρ. 1, 1963· Νικ. Μουτσόπουλος, *Μακεδονική αρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 252, 267-268, όπου και για τις χαρακτηριστικές σιδηριές των αρχοντικών της για λόγους ασφάλειας.

231. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 129-130.

232. Βλ. Ευανθία Φωτοπούλου, «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο Βόιο», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας-παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου*, ό.π., 185-193, ιδίως σ. 187.

νες» (ειδικούς κρυψώνες) τόσο για πολύτιμα και χρήσιμα πράγματα, συμβόλαια («ταπές») για σπίτια, για αγροκτήματα κ.λπ., ρούχα, όπλα, βιβλία κ.ά. Υπήρχαν σπίτια των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα στο Δίλοφο, τα οποία είχαν και τρεις κρυψάνες²³³. Τα αρχοντικά είχαν εσωτερικά και την αυλή και μερικές φορές και πηγάδι²³⁴.

Αλλά και η χωροταξική και πολεοδομική συγκρότηση πολλών χωριών της περιοχής έχει την αφετηρία της στην περίοδο της μεγάλης έξαρσης της ληστοκρατίας των Αλβανών. Διότι μικροί, οικογενειακοί συνήθως, οικισμοί, σκόρπιοι και αδύναμοι για αντίσταση σε κάθε κίνδυνο, αναγκάζονταν να συμπυκνωθούν σε ένα κεντρικό οικισμό, τον μεγαλύτερο συνήθως, προκειμένου όλοι μαζί να μπορούν να αμυνθούν αποτελεσματικότερα στις ληστρικές επιθέσεις των πολυάνθρωπων αλβανικών ομάδων του 18ου και 19ου αιώνα. Αυτές οι πληθυσμιακές συγκεντρώσεις, που οδήγησαν στην δημιουργία κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους των χωριών της Ανασελίτσας, από τα οποία τα περισσότερα υπάρχουν μέχρι σήμερα, δεν έγινε σε σύντομο χρόνο. Ήταν μια μακρά διαδικασία, καθώς δεν μετακινήθηκαν όλες οι οικογένειες κάθε μικροοικισμού τον ίδιο χρόνο προς τον κεντρικό οικισμό, αλλά σταδιακά. Κυρίως στην διάρκεια του 18ου αιώνα, όταν οι επιδρομές και τα «ζουλούμια» (αδικίες, καταπίεση) των Τουρκαλβανών βρίσκονταν σε μεγάλη ένταση, πρέπει να έγινε η συγκρότηση και η ολοκλήρωση του εποικισμού των σημερινών χωριών²³⁵. Τότε δημιουργήθηκαν και τα

233. Στέφ. Τζιούφας, *ό.π.*, σ. 129-130.

234. Ευανθία Φωτοπούλου, *ό.π.*

235. Βλ. ενδεικτικά και Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή*, *ό.π.*, σ. 34. Και στην περίπτωση της Σαμαρίνας Γρεβενών ο παλαιός οικισμός μεταφέρθηκε στη σημερινή θέση του χωριού, περίπου τον 16ο αιώνα, για λόγους ασφαλείας κυρίως, εξ αιτίας ληστρικών επιδρομών. Και οι Σαμαριναίοι υπέφεραν πολύ από τις συνεχείς επιδρομές Αλβανών μπέηδων και ληστών μέχρι και το τέλος τουλάχιστον του 18ου αιώνα. Η παράδοση αναφέρει ότι κατά τον 17ο αι. βράχος ακλόνητος της Σαμαρίνας κατά των επιδρομών αυτών υπήρξε ο Γιάννης του Παπά (Γιάννης Πρίφτης), ο οποίος πολλές φορές νίκησε τους Τουρκαλβανούς. Περισσότερα βλ. στον Απόστολο Βακαλόπουλο, «Ιστορικά έρευναι εν Σαμαρίνη της Δυτικής Μακεδονίας», *Παγκαρπία Μακεδονικής γης. Μελέτες Απ. Βακαλόπουλου*, [αναδημ. από το περ. *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, τ. 21 (1937)], *ό.π.*, σ. 456, 461-462. Η ληστρική δράση των Τουρκαλβανών προκάλεσε επανειλημμένες μεταφορές και μονών σε ασφαλέστερους τόπους, εγκαταλείποντας οριστικά τα αρχικά κτίσματα. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η μονή Ταξιαρχών κοντά στον Βυθό Βοίου, κτισμένη αρχικά στα μέσα του 16ου αιώνα κοντά στον οικισμό Φτέρη (που κι αυτή αργότερα ερημώθηκε λόγω ληστειών των Τουρκαλβανών). Η μονή εγκαταλείφθηκε, διότι βρισκόταν ακριβώς στο πέρασμα των αλβανικών συμμοριών από την Ήπειρο προς την Ανασελίτσα. Μεταφέρθηκε σε ασφαλέστερη θέση κοντά στον οικισμό Ζάλτσι (το οποίο επίσης ερημώθηκε λίγο αργότερα). Η συνέχιση

περισσότερα παλαιοχώρια της περιοχής, όπως γνωρίζουμε και από τον κατάλογο του μητροπολίτη Νεοφύτου, στο τέλος του γνωστού κώδικα του Ζωσιμά, ο οποίος στην καταγραφή των χωριών της Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης (στην οποία εκτός από τα σημερινά χωριά της Ανασελίτσας ανήκουν και ορισμένα, τα βορειοδυτικά, χωριά των Γρεβενών, η Ζούζουλη, το Βογατσικό και το Επταχώρι Καστοριάς και η Βλάστη Εορδαίας) το 1797, δίπλα στα ονόματα μερικών χωριών, όπως η Γαλατινή, η Δάφνη, ο Αυγερινός, το Βογατσικό κ.ά., σημειώνονται και τα παλαιοχώρια τους που υπήρχαν τότε²³⁶. Την συγκέντρωση αυτή και την συγχώνευση των οικισμών φαίνεται ότι ευνοούσαν και οι τουρκικές αρχές, για ευκολότερο έλεγχο της συλλογής των φόρων.

Υπήρχαν περιπτώσεις που κάποιοι κάτοικοι των οικισμών που εγκαταλείπονταν δεν ακολουθούσαν τους πολλούς στον μεγαλύτερο ή κεντρικότερο (ή πιο κατάλληλο για εγκατάσταση, σε σχέση με την ύπαρξη ικανής ποσότητας νερού

της ληστείας για πολλά χρόνια οδήγησε σε νέα μεταφορά της μονής σε ορεινότερη και πιο απόμερη δασώδη περιοχή, όπου στα τέλη του 18ου αιώνα υποφασίστηκε από τους μοναχούς της το κτίσιμο μεγαλύτερης μονής, αυτής της Αγίας Τριάδας, η οποία σώζεται ως σήμερα ως λαμπρό μνημείο μεταβυζαντινής αρχιτεκτονικής του Βοΐου, έργο των άξιων καλοκάδων και μιστόρων της περιοχής Πεντάλοφου. Βλ. Αλέξ. Παπαϊωάννου, *Το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας στο Βυθό Κοζάνης*, ό.π., σ. 13-15.

236. Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα ιστορικά*, ό.π., σ. 41-45. Βλ. και Νικόλ. Πανταζόπουλος, *Κώδιξ Μητροπόλεως Σισανίου και Σιατίστης*, 4^η-1^η αι., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 139-140, αρ. 104. Είναι δεκάδες τα χωριά που διαλύθηκαν κυρίως τον 18ο αιώνα εξ αιτίας της ληστείας των Τουρκαλβανών στην περιοχή, όπως η Τσουκά, το Παλιοκριμίνι, ο Τσέρος, το Νιντρούζι, το Παλιομάγερo, πολύ γνωστά παλαιοχώρια και σήμερα στους γύρω κατοίκους, το Ριάχοβο, το Ζάλτσι, η Φτέρη, η Κιάφα, η Ζάμπανη, το Δρυόβουνο, Πετρίτση, Παρατσκό, η Ρέντα, Χαλκιά, Φράζος, Παλιοχώρι (τα τελευταία οκτώ και η Τσουκά είναι παλαιοχώρια του Επταχωρίου), το Πεκρεβενίκο, Γιαγονισκό, Γράτζανη (της Γαλατινής) κ.ά. πολλά. Για τα πολλά παλαιοχώρια του Επταχωρίου, που συνορεύει με τον Πεντάλοφο, βλ. Δημ. Τσίγκαλος, *Το Επταχώρι*, ό.π., σ. 11 κ.ε., όπου και για τις συχνές επιδρομές Τουρκαλβανών, οργάνων των μπέηδων της περιοχής Κολώνιας, οι οποίοι λυμαίνονταν ιδιαίτερα τις περιοχές των παλαιοχωρίων του Επταχωρίου, πριν οι οικισμοί αυτοί εγκαταλειφθούν λόγω αυτών των επιθέσεων. Οι επιθέσεις αυτές οδήγησαν στην συγκέντρωση των κατοίκων των οικισμών αυτών στο σημερινό χωριό (ό.π., σ. 19-20). Βλ. και Δημήτρ. Τσίγκαλος, «Τα παλιοχώρια του Επταχωρίου: Μια γνωριμία με την περιοχή», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Ιστορίας - Λαογραφίας - Γλωσσολογίας - παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού χώρου*, ό.π., σ. 77-86, ιδίως σ. 78 κ.ε.. Για τα παλαιοχώρια της Γαλατινής βλ. Γεώργ. Τσότης, *Γαλατινή Βοΐου*, ό.π., σ. 86, 89 και Νικ. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 30-31. Για το Ροδοχώρι βλ. Δημήτρ. Γκαβανάς, *Ροδοχώριον Βοΐου*, ό.π., σ. 9, 17. Για το Λουκόμι βλ. Αλέξ. Αδαμίδης, *Το Λουκόμι Βοΐου Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 7-8. Ερημωμένοι και ερειπωμένοι οικισμοί των χρόνων της τουρκοκρατίας υπάρχουν γύρω από τα περισσότερα χωριά.

κ.λπ.) οικισμό, αλλά εγκαθίσταντο σε άλλα μακρινά μέρη, όπως σε πόλης της Μακεδονίας ή ευρύτερα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Κωνσταντινούπολη, Φιλιππούπολη, στην Θράκη, Μ. Ασία, Θεσσαλία²³⁷, σε πόλεις των Βαλκανίων κ.α.)²³⁸, και σε διάφορα άλλα χωριά της Ανασελίτσας, με κριτήριο την μεγαλύτερη ασφάλεια, συγγενικούς ή άλλους δεσμούς που είχαν με αυτά τα χωριά²³⁹. Έτσι, η ληστεία υπήρξε τον 18ο και 19ο αιώνα βασική αιτία μετανάστευσης αρκετών κατοίκων, μεμονωμένων, αλλά συχνά και ολόκληρων οικογενειών, σε πόλεις και κέντρα του εσωτερικού, καθώς και στις παροικίες του εξωτερικού. Κυρίως εύποροι χωρικοί και τοπικοί έμποροι²⁴⁰, μόνιμος στόχος των ληστών, ήταν αυτοί που αποδημούσαν. Συχνά, ήδη εγκατεστημένοι σε χώρες της αποδημίας ή στο εσωτερικό του Οθωμανικού κράτους, μετά την τέλεση μιας μεγάλης ληστείας στο χωριό τους, επέστρεφαν σ' αυτό για να πάρουν και εγκαταστή-

237. Αρκετοί κάτοικοι του Επταχωρίου όπως και άλλων χωριών, αποφάσισαν να μετοικήσουν αλλού, μη αντέχοντας τις συχνές επιθέσεις, αυθαιρεσίες, φορολογήσεις κ.λπ. των Τουρκαλβανών, μερικές φορές και τις αιματηρές συγκρούσεις μαζί τους. Έτσι μερικοί Επταχωρίτες εγκαταστάθηκαν, μετά το 1881, στο Καζακλάρ (σημ. Αμπελώνα) της Λάρισας, όπου μετοίκησαν κάτοικοι και άλλων χωριών της Δυτ. Μακεδονίας. Δυτικομακεδόνες πολυάριθμοι εγκαταστάθηκαν και σε άλλα χωριά της Λάρισας (όπως στο Σοκούριο, Μακρυχωρι, Φαλάνη κ.ά.), των Τρικάλων, της Μανησίας κ.α.

238. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 643, όπου όμως λανθασμένα τονίζεται ότι τέλος στην ληστεία έδωσε η απελευθέρωση του 1912 από τον ελληνικό στρατό, ενώ, όπως δείξαμε παραπάνω, η ληστεία συνεχίστηκε και μεταπελευθερωτικά, μειωμένη στην αρχή και εντεινόμενη κυρίως στην δεκαετία 1920-30, οπότε (το 1930) ουσιαστικά εξαλείφθηκε. Το εσφαλμένο συμπέρασμα του σοφού ιστορικού του Νέου Ελληνισμού, του οποίου άλλωστε η ιστορία της Μακεδονίας σταματά ουσιαστικά στα 1833, επαναλαμβάνει ο Αθαν. Βαρσαμίδης, *Η περιοχή Βοΐου (Ανασελίτσας) της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 19ο-αρχές 20ού αιώνα*, (Θεσσαλονίκη), Εκδ. οίκος Αντ. Σταμούλη, (2007), σ. 293, παραπέμποντας στον Απ. Βακαλόπουλο.

239. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή*, ό.π., σ. 35.

240. Έτσι π.χ. ο έμπορος Κατσάνος από το Κριμίνι εγκαταστάθηκε στα Γρεβενά, ο έμπορος Νικόλ. Κωνσταντινίδης ή Ραγκαζάς από το Ραντοβίστι (Ροδοχώρι) στο Τσοτύλι, εμπορικό κέντρο της Ανασελίτσας στην τουρκοκρατία και αργότερα (Νίκος Καλογερόπουλος, «Το παζάρι του Τσοτυλίου στα μέσα του 19ου αιώνα», στο: *Το παζάρι του Τσοτυλίου, ημερίδα στο Τσοτύλι*, 7 Αυγ. 2004, [Πρακτικά], επιμ. Γερ. Δώσσης - Ν. Καλογερόπουλος, Τσοτύλι, Δήμος Τσοτυλίου - Εταιρεία Μελετών Άνω Βοΐου, 2006, σ. 44), ο προαναφερθείς Κωνστ. Ζησόπουλος από το Μαρτσισίτι εγκαταστάθηκε μόνιμα επίσης στο Τσοτύλι, όπου είχε παντρεμένη αδελφή, μεταφέροντας εκεί και την έδρα της εμπορικής του επιχειρήσεως από την Λειψίτσα, ίσως και λόγω του εβδομαδιαίου παζαριού Τσοτυλίου, όπου συγκεντρώνονταν κάθε Σάββατο πλήθος Ανασελιτιστών και Γρεβενιωτών (Κωνστ. Ζησόπουλος, *Αφηγηματικές σημειώσεις*, ό.π., σ. 40), άλλοι στην Σιάτιστα, Κοζάνη, Θεσσαλονίκη κ.ά. Το ίδιο συνέβη και σε άλλες επαρχίες, όπως στην Κόνιτσα (Χ. Γκούτος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τ. Β', σ. 318).

σουν στον τόπο της αποδημίας ολόκληρη την οικογένειά τους, με την προοπτική να μην γυρίσουν ποτέ ξανά στον τόπο που γεννήθηκαν²⁴¹. Οι μετακινήσεις, μετεγκαταστάσεις και αποδημίες από τα χωριά της Πίνδου γίνονταν συνήθως προς τα ανατολικά και βόρεια. Η ληστεία, μαζί με τις επιδημίες και την μετανάστευση, η οποία συχνά ήταν αναγκαίο επακόλουθό της, όπως προαναφέρθηκε, υπήρξε βασική αιτία για την μείωση του πληθυσμού της Ανασελίτσας ιδίως στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα²⁴².

Η καταστροφική έξαρση της ληστείας στην περίοδο δράσης των Τουρκαλβανών από τον 17ο αιώνα και κυρίως από τον 18ο αιώνα και εξής δεν είχε ως θλιβερή συνέπεια μόνο την ερήμωση και εγκατάλειψη τόσων οικισμών και ολόκληρων χωριών, όπως ο Τσέρος, ακμαίο χωριό με 180-200 οικογένειες, χτισμένος σε προνομιακή θέση, στο μέσον της διαδρομής της οδικής αρτηρίας που συνέδεε την Ήπειρο (Κόνιτσα) με την Δυτ. Μακεδονία και Θεσσαλία, σπουδαίος σταθμός των καραβανιών (ακριβώς η επίκαιρη θέση του στο συγκοινωνιακό δίκτυο της εποχής υπήρξε η αιτία να υποφέρει τα πάνδεινα από τις επιδρομές Τουρκαλβανών κ.ά. ληστών, μέχρι τελικά να εγκαταλειφθεί)²⁴³. Για τους ίδιους λόγους εγκαταλείφθηκαν συγχρόνως και αρκετά μοναστήρια της Ανασελίτσας, από τα οποία τα περισσότερα κείνται σήμερα σε σφοδρές ερειπίων. Τουλάχιστον

241. Μετά την καταστροφή, για παράδειγμα, της Σελίτσας (Εράτυρας) από Τουρκαλβανούς Γκέκηδες το 1774 καθώς και μετά την δεύτερη επιδρομή τους κατά της ανθηρής κομόπολης το 1824, μεσοσύσης της ελληνικής Επανάστασως, αρκετοί έμποροι, τεχνίτες και βιοτέχνες, δηλ. αυτοί που ήταν ευκολότερο να μεταναστεύσουν (και όχι οι αγρότες), αναγκάστηκαν να αποδημήσουν στην Αυστροουγγαρία κυρίως, σε ανθυσές ήδη εκεί οικονομικές κοινότητες Δυτικομακεδόνων και μάλιστα Σελισσιωτών. Για τις μεγάλες καταστροφές που υπέστη η Εράτυρα το 1774 και το 1824 βλ. μελέτη του Σελτισιώτη καθηγ. Αθαν. Γιουμπλάκη, «Οι χαλασμοί» της Σελίτσας (Ερατύρας)», *Μακεδονικά*, ό.π., σ. 75-92. Βλ. και Αθαν. Βαρσαμίδης, *Η περιοχή Βοΐου (Ανασελίτσα) της Δυτικής Μακεδονίας*, ό.π., σ. 291. Το ίδιο έγινε και στην Σιάτιστα, με τις επανειλημμένες απόπειρες ληστευσεώς της από Τουρκαλβανικά στίφη. Για την εκτεταμένη αποδημία και μετανάστευση των κατοίκων της Ανασελίτσας κατά τον 19ο αιώνα, βλ. ενδεικτικά Αθαν. Βαρσαμίδης, ό.π., σ. 293-297· βλ. και την παλαιότερη, αλλά σχεδόν άγνωστη στην βιβλιογραφία της περιοχής, χρήσιμη μελέτη του Αλέξ. Γ. Παπαζήση, «Η μετανάστευσις εν τη επαρχία Ανασελίτσας», στο: *Η ελληνική μετανάστευσις. Μελέται των δευτεροετών φοιτητών*, Αθήναι 1917, σ. 349-358, όπου για την μετανάστευση κατά την τουρκοκρατία προς άλλες περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την Μεσευρώπη και αργότερα, στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, και προς την Αμερική.

242. Βλ. Αθαν. Βαρσαμίδης, ό.π., σ. 286, 289-293.

243. Για τον Τσέρο, βλ. κυρίως Στέφ. Τζιούφας, *Το Αίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 11-17, ιδίως σ. 11. Για το σημαντικό άλλοτε αυτό χωριό, παλαιοχώρι σήμερα του Βοΐου, σώζονται ποικίλες μαρτυρίες και παραδόσεις, σκόρπιες σε ποικίλα δημοσιεύματα, σε τοπικές μονογραφίες, άρθρα κ.λπ.

έντεκα τέτοια «παλιομονάστηρα» υπάρχουν, για τα οποία σώζονται μόνο προφορικές λαϊκές παραδόσεις²⁴⁴. Ας προστεθεί ακόμη ότι και αυτή η έδρα της Επισκοπής Σερβίων από την ομώνυμη πόλη μεταφέρθηκε τότε στην Κοζάνη κυρίως για λόγους ασφαλείας, πέρα από το γεγονός ότι η δεύτερη είχε ήδη προοδεύσει σημαντικά στον οικονομικό, εκπαιδευτικό και πνευματικό τομέα²⁴⁵.

Οι πολλοί κάτοικοι, που δεν εγκατέλειπαν τον τόπο τους, παρά την μεγάλη ανασφάλεια και τους καθημερινούς θανάσιμους κινδύνους καταληστεύσεως τους, χρησιμοποιούσαν πολλούς τρόπους και μέσα άμυνας, προκειμένου να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τις επιθέσεις μεμονωμένων ληστών, αλλά και ισχυρών ληστάρχων με πολυμελείς ομάδες στις ληστοσυμμορίες τους, προπαντός των Τουρκαλβανών ληστών και πλιατσικολόγων, Γκέκηδων και Κολωνιατών, πού κατά εκατοντάδες ή και χιλιάδες, όπως μαρτυρούν και οι σχετικές ενθυμήσεις που παραθέσαμε, κατέβαιναν ως άτακτα στίφη από την Αλβανία μέσω Κόνιτσας-Βοΐου όρους διά της περιοχής του Τσέρου προς Ανασελίτσα και ανατολικότερα. Η απόλυτη, βέβαια, ανασφάλεια υπήρχε έξω από τα χωριά, στην αγροτική ύπαιθρο της Ανασελίτσας, αλλά και άλλων περιοχών της Δυτ. Μακεδονίας. Με πολύ φόβο, συχνά με τρόμο, πήγαιναν οι κάτοικοι, προπαντός των πιο ορεινών και απομονωμένων χωριών του Άνω Βοΐου, στις γεωργικές τους εργασίες, στον αύλο, που συχνά βρισκόταν σε απόμερες ρεματίες κοντά σε ποτάμια, ή ακόμη και στα παζάρια του Τσοτιλίου και των Γρεβενών από τις καθιερωμένες «παζαρόστρατες», πιο πολυσύχναστους ημιονικούς δρόμους της περιοχής. Στα παζάρια τουλάχιστον φρόντιζαν να πηγαίνουν πολλοί μαζί, ομάδες συγχωριανών με τα μεταφορικά ζώα τους, για αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση κάθε πιθανού επεισοδίου, καθώς ληστρικά περιστατικά, όπως προαναφέρθηκε, σημειώνονταν με αφορμή την τέλεση μιας εμποροπανήγυρης ή εβδομαδιαίας αγοράς. Περισσότερο από τον κάθε χωρικό, στόχο σ' αυτές τις περιπτώσεις αποτελούσαν οι έμποροι, ζωέμποροι κ.ά. επαγγελματίες και βιοτέχνες που δρούσαν στα παζάρια, καθώς είχαν μεγαλύτερη χρηματική ευχέρεια από τους περισσότερους άλλους χωρικούς. Στην ύπαιθρο των χωριών καθημερινούς κινδύνους από τους ληστές αντιμετώπιζαν και οι υλοτόμοι στα δάση, καθώς εργάζονταν κοντά στα κρησφύγετα και τα λημέρια των ληστών, και βέβαια οι αγωγιάτες, οι οποίοι γίνονταν

244. Βλ. γι' αυτά την σημαντική μονογραφία του Σιατιστινού μελετητή Αναστ. Ν. Δάρδα, *Τα μοναστήρια της Μητροπόλεως Σιανίου και Σιατίστης*, ό.π., σ. 411-417.

245. Βλ. ενδεικτικά Σοφία Αυγερινού-Κολώνια, «Η συγκρότηση της πόλης: Οικιστική εξέλιξη και τοπική αρχιτεκτονική της Κοζάνης από τη γέννησή της έως την ακμή της», στον τόμο-έκδοση της εφημ. «Καθημερινής», *Πόλεις της Μακεδονίας* [αναδημ. από τα ένθετα της «Επτά Ημέρες»], (Αθήνα 1996) σ. 62.

συχνά στόχος τους, όπως είναι γνωστό και από τα δημοτικά τραγούδια, όπως το γνωστό ηπειρωτικό τραγούδι του Ρόβα. Οι ληστές κυκλοφορούσαν, ιδιαίτερα σε περιόδους έντασης της ληστείας, ανενόχλητοι, ώστε να εισέρχονται στα χωριά όχι μόνο την νύκτα, αλλά μερικές φορές και την ημέρα, προπαντός στην τουρκοκρατία. Έτσι όσοι εργάζονταν σε χωράφια, δάση κ.λπ., μακριά από τα χωριά, μόλις άρχιζε να σουρουπώνει παραιτούσαν τις εργασίες τους και βιαστικοί και φοβισμένοι επέστρεφαν στα σπίτια τους. Τόσο βέβαιο θεωρούνταν ότι κάθε νύχτα κυκλοφορούν «κλέφτες», δηλαδή ληστές (ιδίως Αρβανίτες), ώστε κάθε φορά που απομακρύνονταν από τα χωριά τους προς τα χωράφια, τα δάση κ.α., έτρεμαν την ξαφνική παρουσία τους. Ιδιαίτερα όσοι είχαν χωράφια σε τοποθεσίες-περάσματα Αλβανών, ιδίως ψηλά στο Βόϊο και τα Όντρια, όργωναν, έσπερναν και θέριζαν εκεί «με την ψυχή στα δόντια». Ορισμένοι αγρότες κατά την περίοδο του θερισμού, φεύγοντας το βράδυ από τα χωράφια για το χωριό τους, έβαζαν σημάδια στις θημωνιές, για να καταλάβουν την επομένη ημέρα, αν πήγαν τη νύχτα και κοιμήθηκαν ληστές στις θημωνιές²⁴⁶, ώστε να διαπιστώσουν τυχόν παρουσία τους στην περιοχή και να προφυλαχτούν περισσότερο.

Όσοι αρνούνταν να δώσουν ό,τι τους ζητούσαν οι κλέφτες, βασανίζονταν σκληρά, συχνά και μέχρι θανάτου, και όσοι πρόβαλλαν αντίσταση σκοτώνονταν βάνουσα και άγρια, αν δεν απάγονταν. Αν για κάποιον είχαν πληροφορίες (συχνά από φθονερούς συγχωριανούς ή κοντοχωριανούς των υπονήφιων θυμάτων) ότι έχει χρήματα, είτε επιστρέφοντας από την ξενιτιά (όπου οι περισσότεροι Ανασελιτσιώτες «καζάντιζαν» ως μαστόροι και καλφάδες-πρακτικοί αρχιτέκτονες και εργολάβοι- και λιγότεροι ως έμποροι, άλλοι τεχνίτες κ.λπ.) είτε πουλώντας κυρίως στο παζάρι κανένα μεγάλο ζώο, είτε ότι ήταν γενικά ευκατάστατος νοικοκύρης, έμπορος, βιοτέχνης κ.λπ., οι ληστές «τον έβαζαν στο μάτι», ως στόχο διαρκή και επίμονο. Με την πρώτη ευκαιρία, όταν αυτός θα πήγαινε προς το παζάρι, στον μύλο, σε κανένα μακρινό χωράφι ή σε άλλο χωριό ή ακόμη και όταν θα βρισκόταν στο ίδιο του το σπίτι, την νύκτα θα πήγαιναν σ' αυτό και θα τον λήστευαν, αν δεν τον σκότωναν κίόλας²⁴⁷.

Γι' αυτό ακόμη και σε χωριά που δεν είχαν την φρουριακή αρχιτεκτονική των αρχοντικών της Σιάτιστας προπαντός, της Εράτυρας και άλλων κωμοπόλεων, όπως ο Πεντάλοφος, οι κάτοικοι κατά το κτίσιμο νέων σπιτιών άφηναν πολεμίστρες, κατασκεύαζαν τα παράθυρα πολύ μικρά και κατά κανόνα σε μεγάλο ύψος από το έδαφος²⁴⁸.

246. Βλ. Αριστ. Μπακαίμης κ.ά., *Η Δαμασκηιά*, ό.π., σ. 147-148.

247. Αριστ. Μπακαίμης κ.ά., *Η Δαμασκηιά*, ό.π., σ. 148.

248. Έβαζαν επίσης στα παράθυρα «κανάτια» (παραθυρόφυλλα) με χοντρά σανίδια και

Στα μέσα προφύλαξης από τους ληστές που διέθεταν όλες οι οικογένειες ήταν φυσικά και τα μεγάλα σκυλιά, τα οποία όλες τις νύχτες, ως ακοίμητοι φρουροί, περιφέρονταν στην αυλή. Μόλις σουρούπωνε, όλοι οι κάτοικοι φρόντιζαν να συγκεντρωθούν γρήγορα στα σπίτια. Έκλειναν ερμητικά τα κανάτια στα παράθυρα, αμπάρωναν καλά τις πόρτες, άφηναν ελεύθερα τα σκυλιά και μόνο τότε μπορούσαν να κοιμηθούν²⁴⁹. Όλοι οι άνδρες διέθεταν φυσικά και όπλα, οι παλαιότερα γκράδες, καριοφίλια, κουμπούρες και γιαταγάνια²⁵⁰.

Πέραν όμως των μέτρων άμυνας και προστασίας, που μόνη της λάμβανε κάθε Ανασελιτσιώτικη οικογένεια μέχρι το 1930, που εξαλείφτηκε η ληστεία, υπήρχαν και μέτρα συλλογικά σε επίπεδο κοινότητας, του χωριού συνολικά. Σ' αυτές τις συλλογικές δραστηριότητες εντασσόταν η τοποθέτηση φυλακίων (κα-ραουλιών) στις οδικές διαβάσεις που έρχονταν από τα γύρω χωριά, όπως είχαν κάνει στην Γαλατινή σε τρεις διαβάσεις, σε επίκαιρα σημεία των δρόμων με ανοικτό και ελεύθερο το οπτικό πεδίο. Η μία από αυτές τις τοποθεσίες έξω από το χωριό ονομάζεται και σήμερα «Τρανό Καραούλι». Έτσι μόλις οι κάτοικοι ειδοποιούνταν, υπό την ηγεσία ενός δυναμικού χωριανού (στην περίπτωση της Γαλατινής, είναι γνωστό ότι επικεφαλής της άμυνας ήταν ο παπάς του χωριού, ο Παπαγιάννης στα χρόνια του Αλή πασά) καταφερναν ασκημένοι στο ντουφέκι και το γιαταγάνι, να αποκρούουν τους Αλβανούς ληστές και πλατισκολογούς, που ήθελαν να βάλουν πόδι στο χωριό και να ληστεύσουν ποικιλοτρόπως όσα περισσότερα σπίτια μπορούσαν²⁵¹. Οι συλλογικές δράσεις των κατοίκων σε περίπτωση κινδύνου από ληστές ήταν συνήθως περιστασιακές και βραχύβιες ομαδικές συμπράξεις συγχωριανών, κοινές αμυντικές ενέργειες εναντίον ατάκτων ή άλλων ληστών, που τους επιβουλεύονταν (Τουρκαλβανών, Τούρκων Κονιάρων

δυνατούς ρεζέδες και στα περβάζια (παραθυρόξυλα) περνούσαν χοντρά σίδερα. Στην Δαμασκηιά Βοίου σώζονται δύο τέτοια σπίτια με πολεμίστρες κ.λπ. (Αριστ. Μπακαίμης κ.ά., *Η Δαμασκηιά*, ό.π., σ. 148-149).

249. Αριστ. Μπακαίμης κ.ά., ό.π., σ. 149.

250. Στην Βλάστη κ.α. διέθεταν και χαντζάρες, μαχαίρες κ.ά. όπλα, που είχαν στα κρυφά ή και στα φανερά. Στην Βλάστη υπήρχε επίσης οργανωμένο ένοπλο τμήμα ανδρών υπερασπιστών της κοινότητας, το οποίο απήρτιζαν οι δυνάμενοι να φέρουν όπλα κάτοικοι. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ζωηρότεροι και εμπειρότεροι στα όπλα Μπλατισιώτες εμφανίστηκαν και έδρασαν ως δύναμη κρούσεως και πέραν της Βλάστης, όπως στην Σιάτιστα το 1877-78, όταν Γκέκηδες άτακτοι προσπάθησαν να την λεηλατήσουν. Τότε 30-60 Μπλατισιώτες βοήθησαν στην άμυνα της (Μιχ. Καλινδέρης, *Ο βίος της κοινότητος Βλάστης επί τουρκοκρατίας*, ό.π., σ. 164).

251. Νικ. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 34-35. Το ίδιο συνέβαινε και σε άλλα χωριά, όπως στην Δαμασκηιά, όπου έβαζαν καραούλια σε ράχες και υψώματα (Αρ. Μπακαίμης κ.ά., *Η Δαμασκηιά*, ό.π., σ. 152).

των Καραγιαννίων, άλλων ληστών, Ελλήνων, Βαλαάδων κ.λπ.). Ίσως δεν έλειπαν τέτοιες συμπράξεις και για επιθετικούς σκοπούς, προς τα όργανα της οθωμανικής εξουσίας ή και εναντίον μεμονωμένων ατόμων, τα οποία οι συμπράττοντες επιτιθέμενοι ήθελαν να ληστεύσουν ή να εκδικηθούν, όπως συνέβαινε και σε γειτονικές περιοχές, που υπέφεραν επίσης από την ληστεία²⁵².

Όταν οι ληστές ήταν πολλοί, όπως συχνά συνέβαινε με τους Τουρκαλβανούς, ιδίως τους καλοκαιρινούς μήνες, όπως προαναφέρθηκε, και κάθε αντίσταση των κατοίκων κρινόταν μάταιη, όλοι οι χωριανοί έφευγαν γρήγορα και κρύβονταν σε πυκνά δάση, πλούσια άλλωστε ιδίως στο Άνω Βόϊο, σε ρεματιές, σπηλιές, σπαρμένα χωράφια κ.ά. Μόνο εκεί κοιμούνταν με κάποια ασφάλεια. Πριν όμως, απομακρυνθούν για να κρυφτούν, φρόντιζαν να κρύψουν στις «κρυψάνες» (που συνήθως βρίσκονταν κάτω από την εσωτερική σκάλα του σπιτιού) ό,τι πολύτιμο είχαν (ρούχα, τρόφιμα, πολύτιμα αντικείμενα, σκεύη κ.ά.)²⁵³.

Οι ληστές όταν «πατούσαν» (λήστευαν δηλαδή και λεηλατούσαν) ένα σπίτι, βασάνιζαν σκληρά και απάνθρωπα τους ενοίκους του, κυρίως τους μεγάλους και ηλικιωμένους, για να τους δώσουν χρήματα, κοσμήματα και άλλα τιμαλφή ή να τους υποδείξουν πού έχουν κρύψει τα χρήματα της οικογένειας. Συνήθης βασανισμός ήταν το κάψιμο στο σώμα, στα πιο ευαίσθητα σημεία του, με καυτό λάδι (ή συνήθεστερα λίπος, καθώς το πρώτο ήταν δύσεύρετο τότε στην Δυτ. Μακεδονία, ενώ λίπος από τα γουρούνια, που εσφάζαν τα Χριστούγεννα, διέθεταν όλα τα σπίτια) ή σίδερο, που είχαν βάλει οι ληστές στην φωτιά. Οι πιο άγριοι, αιμοβόροι και απάνθρωποι ληστές, εκτός τα εγκαύματα πού προξενούσαν με το καυτό λάδι ή σίδερο, δεν δίσταζαν να κόψουν το στήθος των γυναικών του σπιτιού, τα αυτιά ή την μύτη. Έδεναν πόδια και χέρια με τριχιές (σκοινιά)

252. Ανάλογες συλλογικές συμπράξεις και δράσεις, αμυντικές και επιθετικές, κατοίκων χωριών της επαρχίας Κόνιτσας βλ. Χαρίλ. Γκούτος, *Από την ιστορία της επαρχίας Κόνιτσας*, τόμ. Β', ό.π., σ. 181-182, όπου γίνεται λόγος και για ομάδα γυναικών του Κάντσικου (Δροσπηγής Κόνιτσας), οι οποίες το 1785 περίπου κατώρθωσαν να ελευθερώσουν συγχωριανό τους, πού είχαν συλλάβει Αλβανοί, για να πάρουν το πουγκί του. Στο Γανναδιό της Κόνιτσας υπήρχε το 1880 και έμμισθος φύλακας της κοινότητας, όπως και νωρίτερα το 1877 (Χ. Γκούτος, ό.π., σ. 317-318).

253. Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *Η Δαμασκηιά*, ό.π., σ. 152. Τα φλουριά, στα οποία έκαναν οι χωρικοί τις αποταμιεύσεις τους, τα έβαζαν σε δερμάτινες σακκούλες ή σε τενεκεδάκια, με τα οποία τα έκρυβαν, συχνά σε απίθανα μέρη. Οι ληστές επίσης έκρυβαν τις δραγατσικές (τουρβάδες) και τους τυροφάγους τους με τα φλουριά από τα λύτρα κατά τις ληστείες σε κουφάλες δένδρων. Γι' αυτό πολλές φορές ανευρίσκονταν τυχαία φλουριά σε κουφάλες δένδρων και υπήρχαν διηγήσεις ανθρώπων του λαού για τέτοια περιστατικά (Φ. Παπανικολάου, *Λαογραφικά Βοΐου*, ό.π., σ. 141).

κ.ά., όπως στην ληστεία της οικογένειας του εμπόρου Αθ. Ζησόπουλου στην Περιστερά Βοΐου το 1881. Η μητέρα του με τα παραπάνω βασανιστήρια και το κόψιμο οργάνων του σώματός της πέθανε²⁵⁴. Τις νέες κοπέλλες, νύφες και μικρά παιδιά, οι ληστές συνήθως δεν τα βασάνιζαν, αλλά τις κοπέλες και τα μεγαλύτερα παιδιά τα έπαιρναν στα βουνά ομήρους, για να ζητήσουν στην συνέχεια (και συνήθως να πάρουν) τα «σφαγιάτικα» (λύτρα)²⁵⁵ από τους συγγενείς τους. Από τις κοπέλλες και γενικά τις γυναίκες οι ληστές αφαιρούσαν χρυσαφικά, κοσμήματα κ.ά. που φορούσαν.

Οι Έλληνες ληστές τον χειμώνα συνήθως ξεχείμαζαν στα καμποχώρια της Θεσσαλίας και Μακεδονίας, σπάνια στα χωριά και τις περιοχές που λήστευαν, ή κοντά σ' αυτές, στην Δυτ. Μακεδονία. Οι Αλβανοί επίσης ξεχείμαζαν στα χωριά τους στην Αλβανία και την άνοιξη, μόλις άρχιζαν να λιώνουν τα χιόνια («άνοιξε η Αυλώνα, έλεγαν, θα κατέβ' η Αρβανιτιά»), επέστρεφαν δρυμότεροι²⁵⁶. Πάντως και τον χειμώνα σε κάποιες περιπτώσεις, όπως προαναφέρθηκε, επιχειρούσαν κάποιες ληστείες, ιδίως οι Αλβανοί. Γι' αυτό οι χωρικοί της Ανασελίτσας παρακαλούσαν και εύχονταν να πέσει πολύ χιόνι, ώστε να κλείσουν οι στράτες και τα μονοπάτια, για να μην μπορούν οι Αλβανοί να κατηφορίσουν για πλιάτσικο. Μόνο έτσι άφηναν σίγουρα ήσυχους τους κατοίκους για λίγους μήνες, ενώ την άνοιξη, μετά την αναγκαστική ανάπαυλα και απραξία του χειμώνα, γίνονταν πιο σκληροί και επιθετικοί²⁵⁷.

Ήταν συνεχής για τους κατοίκους ο φόβος των ληστών, αλλά και των Τούρκων μπέδων και αγάδων, με τους οποίους συχνά συνεργάζονταν οι Τουρκαλβανοί ληστές και μοιράζονταν και την λεία. Γι' αυτό οι κάτοικοι επίτηδες δεν στόλιζαν ιδιαίτερα τα σπίτια τους, αλλά μόνο σε περιπτώσεις και στιγμές σημαντικές για κάθε οικογένεια και το χωριό. Δεν χρησιμοποιούσαν βελέντζες για διακόσμηση, ούτε πολυτελή έπιπλα, κοσμήματα κ.ά. και παρίσταναν όλοι, και οι ευκατάστατοι, τους φτωχούς, διότι φοβούνταν μήπως προδοθούν στους κλέφτες και κακοποιούς. Στις αγορές (εβδομαδιαία παζάρια, εμποροπανηγύρεις) πολλοί φορούσαν τα συνηθισμένα καθημερινά τσαρούχια (γουρουνοτσάρουχα). Δεν φορούσαν «τα καλά τους ρούχα», ούτε πήγαιναν σ' αυτές με ωραίο άλογο, διότι θα τους το έκλεβαν οι «αλογοσύρτες» (ζωοκλέφτες αλόγων και μουλαριών), Αλβανοί και Έλληνες, οι οποίοι συνεργάζονταν μεταξύ τους ανταλλάσσοντας

254. Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *ό.π.*, σ. 139· Κωνστ. Ζησόπουλος, *Αφηγηματικές σημειώσεις*, *ό.π.*, σ. 36.

255. Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *ό.π.*

256. Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *ό.π.*, σ. 138, 149-150.

257. Αριστ. Μπακαΐμης κ.ά., *ό.π.*, σ. 149.

ιδίως μετά το 1912 και τον καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων τα ζώα που είχαν κλέψει Έλληνες στην ελληνική επικράτεια με αυτά που είχαν κλέψει Αλβανοί στην αλβανική²⁵⁸. Όταν μάλιστα οι αλογοσύρτες έκλεβαν ένα άλογο κ.λπ., μερικές φορές εμφανίζονταν στον κάτοχό του, λέγοντάς του ότι τάχα αυτοί το βρήκαν και ζητούσαν χρήματα για την «εύρεσή» του²⁵⁹.

Η ζωοκλοπή και προπαντός η ενδημική ληστεία, στην Ανασελίτσα και τις γύρω περιοχές ήταν παραοικονομικές, αλλά και αντικοινωνικές δραστηριότητες όχι τόσο των Ανασελιτσιωτών, όσο κυρίως κατοίκων γειτονικών φτωχότερων επαρχιών, όπως ήταν τα Γρεβενά ή η Ελασσόνα, ο καζάς της Κολώνιας στη Νότια Αλβανία κ.ά. Αποτελούσε η ληστεία, κατά κάποιο τρόπο, διέξοδο και μια λύση του οικονομικού προβλήματος των κατοίκων τους. Στα Γρεβενά, ιδιαιτέρως τον 19ο αιώνα, η ληστεία συνεισέφερε στο να επιβιώσουν χωριά, όπως τα Κοπατσαροχώρια και τα χωριά των Χασίων²⁶⁰. Η ληστεία μάλιστα εξακολούθησε να είναι σημαντική για την οικονομία τους μέχρι τον Μεσοπόλεμο²⁶¹. Τα χωριά της Ανασελίτσας, προπαντός τα πιο ορεινά (στο Άνω Βόιο, αλλά και η Γαλατινή, η Εράτυρα κ.ά.) είχαν αναδείξει, όπως είναι γνωστό, σπουδαίους τεχνίτες της οικοδομικής, επώνυμους καλφάδες και μαστόρους²⁶², οι οποίοι από τα ταξίδια τους είχαν αποκομίσει, όπως και οι έμποροι και βιοτέχνες ορισμένων κοινοτήτων, αξιοσημείωτο πλούτο στον τόπο τους. Ζώντας συχνά όλοιαυτοί οι ξενιτευόμενοι, εγκατεστημένοι ή περιοδικά μετακινούμενοι στους τόπους που εργάζονταν, σε μεγάλα πνευματικά και πολιτιστικά κέντρα του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού, όπως η Κωνσταντινούπολη και άλλες πόλεις, αλλά και

258. Για τους αλογοσύρτες βλ. Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Η ζωοκλοπή στην περιοχή Γρεβενών, 19ος – 20ός αιώνας» στο Χ. Καρανάσιος – Κ. Ντίνας – Δ. Μυλωνάς (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία στους νεότερους χρόνους*, τόμ. Β', Γρεβενά, εκδ. Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών, 2019, ιδίως σ. 1003.

259. Κ.Λ., χροφ 3803, σ. 286 (Δρυόβουνο Βοΐου Κοζάνης, συλλ. Παναγ. Καμηλάκη, 1975), όπου γίνεται λόγος και για την παραχώρηση κοινόχρηστων χέρσων εκτάσεων του χωριού στους προσερχομένους επήλυδες, οι οποίοι τα εκχέρσωναν και έτσι, με την εγκατάστασή τους, μεγάλωνε το χωριό, ώστε οι κάτοικοι να μπορούν να αντιμετωπίζουν από κοινού και αποτελεσματικότερα τους αυθαιρετούντες Τούρκους τοπάρχες και τους ληστές.

260. Ρίκη βαν Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια*, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 1997, σ. 31. Πρβλ. Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, ό.π., σ. 25.

261. Ευάγγ. Καραμανές, *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Καπατσαροχώρια*, ό.π., σ. 317-318.

262. Βλ. σχετικά Παναγ. Ι. Καμηλάκης, «Επισημάνσεις για τα μαστοροχώρια και τους μαστόρους της επαρχίας Βοΐου Κοζάνης», στο: *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας*, ό.π., σ. 497-526· βλ. αρθρ. Βαρσαμίδης, *Η περιοχή Βοΐου (Ανασελίτσας) της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 19ο-αρχές 20ού αιώνα*, ό.π., σ. 299 κ.έ. και κυρίως σ. 316-359.

στο Άγιον Όρος, (όπου ταξίδευαν πολλοί ως κτίστες, μαραγκοί, ξυλογλύπτες κ.ά. μαστόροι από τον 18ο τουλάχιστον αιώνα), μετέφεραν στον ορεινό χώρο της μακεδονικής Πίνδου πλήθος στοιχείων πολιτισμού, στοιχείων τα οποία εξύψωσαν το πολιτιστικό τους επίπεδο, πέραν της ανύψωσης της οικονομικής αλλά και της μορφωτικής και εκπαιδευτικής τους καταστάσεως με την ίδρυση σχολείων και προπαντός του περιώνυμου Γυμνασίου Τσοτιλίου, πριν από 150 σχεδόν χρόνια, το 1873, έργου, σε μεγάλο βαθμό, των μαστοροκαρφάδων της Ανασελίτσας στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο υπήρξε φάρος των γραμμάτων και της ελληνικής παιδείας όχι μόνο στην Ανασελίτσα, αλλά σε ολόκληρη την Δυτ. Μακεδονία και άλλες γειτονικές περιοχές²⁶³. Έτσι δημιουργήθηκε σταδιακά και διαμορφώθηκε ένας τοπικός λαϊκός πολιτισμός με σημαντικά ανώτερα, αστικά εν μέρει, πολιτιστικά στοιχεία, εμφανή προπαντός στα μαστοροχώρια εκείνα που οι τεχνίτες τους, οι λεγόμενοι «Πολίτες», εργάζονταν κυρίως στην Πόλη του Βοσπόρου, από την οποία τα μετέφεραν σταδιακά στα χωριά τους. Έτσι θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι τα χωριά της Ανασελίτσας βρίσκονταν σε πολύ καλλίτερη οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική κατάσταση από τα χωριά των γύρω επαρχιών στα χρόνια της τουρκοκρατίας προπαντός, αλλά και μεταπελευθερωτικά. Γι' αυτό και οι κάτοικοι τους δεν είχαν λόγους να στραφούν στην ληστεία ως μέσο επιβίωσης. Έτσι δεν είχαν σημαντική επίδοση στην ληστεία ούτε στις πιο άγριες περιόδους ληστοκρατίας των Τουρκαλβανών, αλλά ούτε, βέβαια, και των Ελλήνων ληστών μεταγενέστερα. Αντιθέτως, όπως δείξαμε παραπάνω, τα χωριά της Ανασελίτσας και οι κάτοικοί τους ήταν τα μεγάλα θύματα μακροχρόνιων, πολυάριθμων, αλληπάλληλων, δαπανηρών, συχνά αιματηρών και καταστροφικών ληστρικών επιθέσεων από συμμορίες, που στις πλείστες των περιπτώσεων προέρχονταν από άλλες περιοχές. Τα μαστοροχώρια μάλιστα που εισκόμιζαν από την Κωνσταντινούπολη μεγαλύτερο πλούτο, εμφανή ακόμη και στην αρχιτεκτονική και στη γενική εικόνα τους (Κριμίνι, Λούβρη, Ροδοχώρι, Δίλοφο κ.ά.) ήταν συχνός στόχος όχι μόνο ληστών από άλλες επαρχίες, αλλά και των λίγων ντόπιων, Ανασελιτσιωτών ληστών, όπως ληστών της Βουχωρίνας, του Πενταλόφου, του Αυγερινού κ.ά. χωριών, οι οποίοι έδρασαν κυρίως τοπικά, στην περιοχή της Ανασελίτσας. Η ληστεία γι' αυτό υπήρξε

263. Για το ιστορικό Γυμνάσιο Τσοτιλίου βλ. ενδεικτικά Χρήστ. Β. Τσώτσης, *Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης και το Γυμνάσιον Τσοτιλίου*, Θεσσαλονίκη 1971· Αθαν. Γιομπλάκης, *Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης*, Θεσσαλονίκη 1978. Βλ. και Αλέξ. Σ. Μπακαΐμης (επιμ.), *Λεύκομα επισκεπτών του Γυμνασίου Τσοτιλίου και του Οικοτροφείου του (1954-2001)*, Θεσσαλονίκη, έκδ. Συνδέσμου Φοιτησάντων εν τη Τσοτυλίω Σχολή, 2011, σ. 275 κ.ε.

ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνέτειναν κατά καιρούς στην οικονομική εξαθλίωση πολλών κατοίκων, στην αποδημία-μετανάστευση, στην μείωση του πληθυσμού²⁶⁴ και τελικά στην παρακμή και δημογραφική κατάρρευση πολλών χωριών μεταπολεμικά. Ήταν ένα από τα μεγαλύτερα οικονομικοκοινωνικά προβλήματα της Ανασελίτσας, μάλλον το σημαντικότερο, από τον 18ο αιώνα έως τον Μεσοπόλεμο.

Η Ανασελίτσα δεν είχε αναδείξει αρκετούς ληστές, όπως προαναφέρθηκε, ώστε αυτοί να επιχειρούν ληστείες και στις γύρω επαρχίες, οι οποίες άλλωστε ήταν πολύ φτωχότερες, επομένως ελάχιστα ελκυστικές για τους ληστές. Γι' αυτό οι Ανασελιτισιώτες, όντας νοικοκυραίοι και περισσότερο ανεπτυγμένοι πολιτιστικά από τους γείτονές τους, προκαλούσαν σ' αυτούς σεβασμό και γενική εκτίμηση. Οι Κοπατσαραιίοι π.χ. των Γρεβενών μέχρι σήμερα εκτιμούν ιδιαίτερα τους κατοίκους της περιοχής Βοΐου, για τους οποίους δεν φαίνεται να είχαν δημιουργήσει ιδιαίτερα παρωνύμια (σκώμματα) για κάποια έστω χωριά. Συχνά δε, όταν γίνεται λόγος για το Βοΐο και τα χωριά του, εκφράζουν την θλίψη τους για τον οικονομικό μαρασμό και την μεγάλη εγκατάλειψη, ιδίως μεταπολεμικά, των άλλοτε εύπορων χωριών του²⁶⁵. Εφόσον η ληστεία ως δραστηριότητα των ντόπιων ήταν αρκετά περιορισμένη, δεν θίγει ούτε κατ' ελάχιστον βασικά στοιχεία της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας των Ανασελιτισιωτών, όπως συνέβαινε στα ληστογόνα Γρεβενά και την Ήπειρο.

Η ληστρική δραστηριότητα του γνωστότερου ντόπιου ληστή Γεωργ. Νταβέλη εντός της Ανασελίτσας, όσο είναι γνωστή, στρεφόταν κατά των Τούρκων. Όπως οι ληστές άλλων επαρχιών έβαζαν ως στόχους τα εύπορα μαστοροχώρια της Ανασελίτσας, έτσι κι αυτός έβαζε στόχο και λήστευε μαστοροχώρια της Κόνιτσας (όπως την Μόλιστα, συνεργαζόμενος και με ντόπιους, Κονιτισιώτες λησταντάρτες) και τα πλούσια επίσης χωριά του Ζαγορίου, όπως προαναφέρθηκε, που κι αυτά εισκόμιζαν σημαντικό πλούτο από τους απόδημους Ζαγορίσιους στις Βαλκανικές προπαντός χώρες.

Η Γαλατινή, της οποίας οι κάτοικοι θεωρούνταν σκληροτράχηλοι, γενναίοι και ρέποντες, οι παλαιότεροι²⁶⁶, γεωργοκτηνοτρόφοι τότε σε σημαντικό ποσο-

264. Βλ. και Αθαν. Βαρσαμίδης, *Η περιοχή Βοΐου (Ανασελίτσας) της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 19ο-αρχές 20ού αιώνα*, ό.π., σ. 289.

265. Ευάγγ. Καραμανές, *Οργάνωση του χώρου*, ό.π., σ. 318.

266. Ο Νικόλ. Γκαντώνας, *Γαλατινή*, ό.π., σ. 34, θεωρεί ότι στον 17ο αι. κύριο επάγγελμα των πρώτων Κοντισιωτών (Γαλατινιωτών) ήταν η ληστεία, στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από τις καταπιέσεις των Τούρκων, πράγμα πιθανό, καθώς τότε η Γαλατινή ήταν κυρίως κτηνοτροφικό χωριό και όχι μαστοροχώρι, όπως αργότερα.

στό, προς την ληστεία κατά των γειτόνων τους, ιδίως αντιμετωπίζοντας τους Κονιάρους των παρακείμενων Καραγιαννίων, είχε αναδείξει και άλλο σημαντικό λησταντάρτη, τον Παναγιώτη Αλαμάνη, λίγο μεγαλύτερο του Νταβέλη, με τον οποίο και είχε συνεργαστεί μέχρι τον θάνατό του. Τότε ο Νταβέλης ανέλαβε την αρχηγία της ομάδας του. Κτισμένη η Γαλατινή σε μικρό οροπέδιο μεταξύ των βουνών Βέλλιας και Σινιάτσικου (Ασκιου), το οποίο υπήρξε, όπως προαναφέρθηκε, προσφιλές ενδιαίτημα κλεφταρματολών και νεώτερων ληστών, κατά την ύστερη τουρκοκρατία, όπως ήταν οι Μπλατσιώτες Βράκας, Ντόκος και Φαρμάκης²⁶⁷ και οι προαναφερθέντες δύο Γαλατινιώτες, υπήρξε τόπος πρόσφορος για την ανάδειξη ληστανταρτών και γενικά ψυχωμένων ορεισίβιων και πολεμικών κατοίκων, όπως ήταν πράγματι, ικανών να αντιμετωπίζουν τους Κονιάρους των Καραγιαννίων και τους Τουρκαλβανούς Γκέκηδες και Κολωνιάτες. Ίσως η προσωνομία «αγρόσκυλα» των Γαλατινιωτών, την οποία τους προσάπτουν μέχρι σήμερα οι κάτοικοι της Σιάτιστας, της Εράτυρας και των άλλων χωριών της περιοχής για τον σκληρό, ίσως και κάπως απότομο και βίαιο παλαιότερα, χαρακτήρα τους, να σχετίζεται και με το ληστρικό παρελθόν τους στην τουρκοκρατία.

Στο Άνω Βόιο ληστές είχε αναδείξει το Πολυκάστανο, η Βουχωρίνα, ο Αυγερινός και ο Πεντάλοφος, όχι βέβαια πολλούς, αλλά μεμονωμένους μάλλον, ούτε διάσημους και με μεγάλη δράση, καθώς εδράσαν σε τοπικό επίπεδο. Στο Πολυκάστανο ληστές είχαν αναδειχθεί στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα οι αδελφοί Κουτσομάρη, ο Χρήστος προπαντός, γνωστός κυρίως ως «καπετάν Βερβέρας»²⁶⁸, και ο αδελφός του, γνωστός ως «Παλαβός». Ήταν ήδη ληστές,

267. Γεώργ. Τσότσος, *Γαλατινή Βοΐου*, ό.π., σ. 54.

268. Εκτός από τον Βερβέρα (Χρ. Κουτσομάρη) του Πολυκάστανου, υπήρχε και άλλος Βερβέρας, ο Κωνστ. Βερβέρας (1870-1919) στην περιοχή Γρεβενών, με τον οποίο είναι εύκολο να δημιουργηθεί σύγχυση, όπως έχει συμβεί και με άλλους ληστές που φέρουν το ίδιο παρωνύμιο, με το οποίο είναι συνήθως γνωστοί, όπως π.χ. με τους φέροντες τα προσωνύμια Νταβέλης και Γκαβός. Ο Κωνστ. Βερβέρας ήταν λίγο νεώτερος (είχε γεννηθεί στο Μαυρονόρος Γρεβενών) του πρώτου, του Χρήστου, ο οποίος το 1870 ήταν σχεδόν σε ηλικία για ληστρική δράση. Και οι δύο πάντως υπήρξαν και ληστές και αντάρτες. Ο Βερβέρας των Γρεβενών ήταν γαμπρός και συνεργάτης του λησταντάρτη και οπλαρχηγού των Γρεβενών Διαμάντη Μάνου (Κόκκινου) από το Σπήλαιο Γρεβενών και διάδοχός του στην οπλαρχηγία κατά τον Μακεδονικό αγώνα, μετά την σύλληψη και εκτέλεση του Μάνου ως μακεδονομάχου στο Μοναστήρι (Μπιτόλια), μαζί με τον Κρητικό μακεδονομάχο Γεώργιο Κ. Καμηλάκη το 1908. Για τον Κωνστ. Βερβέρα βλ. σύντομα βιογραφικά στοιχεία στο πολύτιμο λεύκωμα του Βαγγ. Νικόπουλου, *Γρεβενά 1912-1940: φωτογραφικά ντοκουμέντα και τεκμήρια*, ό.π., σ. 362 (και φωτογραφία του στην σ. 102). Βλ. και Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', ό.π., σ. 164. Εκτός όμως από τους δύο Δυτικομακεδόνες ληστές, υπήρχε

επικίνδunami και τρομεροί, κατά την επανάσταση του 1878. Όταν λήστεψαν και σκότωσαν εύπορο ηλικιωμένο χωριανό τους, τον Χρήστο Παπαδόπουλο, το γεγονός αυτό συγκλόνισε όχι μόνο το χωριό τους αλλά ολόκληρη την περιοχή. Οι Κουτσομαραίοι, «παλαβοί και βερβέρηδες»²⁶⁹, δεν είχαν πλέον θέση στην τοπική κοινωνία. Όπως έκαναν και άλλοι ληστές, όταν μετά από άγρια ληστεία δεν τους «σήκωνε» ο τόπος και έπρεπε να εγκατασταθούν αλλού ή έστω να ενταχθούν σε πατριωτικές-ανταρτικές ομάδες για εξιλέωση, έτσι και ο Βερβέρας και τα αδέρφια του εντάχθηκαν σε ανταρτικά σώματα και αγωνίστηκαν κατά των Τούρκων. Οι άμεσοι απόγονοί τους, από ντροπή, έφυγαν αργότερα από το Πολυκάστανo και εγκαταστάθηκαν στην Θεσσαλία και την Αθήνα²⁷⁰. Οι κάτοικοι της Ανασελίτσας δεν ανέχονταν εύκολα την δράση ντόπιων ληστών στα ίδια τους τα χωριά.

Από την Βουχωρίνα ήταν ο σκληρός και άγριος αρχιληστής Μιχάλης Λάλος ή Γκαβός, που σκοτώθηκε μαζί με συντρόφους του ή τραυματίστηκε το 1907 κατά την ληστρική τους επίθεση στο Κριμίνι. Από τον Αυγερινό (Κωσταντίνικο) ήταν ο αρχιληστής και αντάρτης «Καραμήτσιος Κωνσταντίνωτης», όπως αναφέρεται σε ενθύμηση του 1878 από το Δίλοφο, ο οποίος αν και είχε εκεί δεσμούς (ήταν σύντεκνος), το 1879 ελήστευσε το σπίτι ιερέα του χωριού, όπως προαναφέρθηκε. Στο πολυπαθό από την ληστεία Δίλοφο, σύμφωνα με τοπική παράδοση, η παλαιότερη οικογένεια του χωριού, οι Γκορτσάδες, «ήταν αρχιληστές, αλλά τα παιδιά τους βγήκαν καλά»²⁷¹. Και ο Πεντάλοφος, το μεγαλύτερο μαστοροχώρι της περιοχής και ολόκληρης της μακεδονικής Πίνδου, είχε αναδείξει κάποιους ληστές, όπως ορισμένα μέλη της συμμορίας Γκαβού, αν και οι κάτοικοί του είχαν δεχθεί ληστρικές επιθέσεις και πληρώσει κατά καιρούς ποικίλες ληστρικές εισφορές. Από το Ροδοχώρι ο Ευθύμιος Δάγος (Δαγόπουλος, με το ψευδώνυμο Κόκκινος), αντάρτης υπό τον αρχηγό Γκρούντα από τον Αυγερινό στο τέλος του

και ένας τρίτος Βερβέρας, Θεσσαλός, από το Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, νεώτερος των δύο πρώτων (γεννημένος το 1900), ο Μήτσιος Νιαβής ή Βιρβέρας (Βερβέρας). Το προσωνύμιο του δόθηκε, όπως παραδίδεται, από τους συγχωριανούς του για την ωκυποδία του, καθώς ήταν ταχύς, όπως η βερβέρα, είδος σκίουρου (Θεόδ. Νήμας, «Η ληστοκρατία στη Βορειοδυτική Θεσσαλία», ό.π., σ. 221).

269. Ο Χρ. Βερβέρας ίσως έλαβε το προσωνύμιο Βερβέρας από το τοπικό (διαλεκτικό) ρ. βερβερίζω = τρέμω, φοβούμαι, δηλ. Βερβέρας είναι αυτός που προκαλεί τον τρόμο, τον φόβο και όχι από την βερβέρα ή βερβερίτσα (σκίουρο· βλ. προηγούμενη υποσημείωση για τον Τρικαλινό Βερβέρα). Βλ. και Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή*, ό.π., σ. 315.

270. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα*, ό.π.

271. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 5.

19ου αιώνα, φαίνεται ότι δρούσε «απειθάρχα», δηλ. και ληστρικά, γι' αυτό και καταδικάστηκε για ληστεία και φυλακίστηκε το 1904 και το 1906²⁷².

Στην τοπική παράδοση της Ανασελίτσας γίνεται λόγος και για δράση και γυναικών ληστανταρισσών, ή μόνο ανταρισσών κατά τους επαναστατικούς αγώνες κατά των Τούρκων, όπως ήταν η αδελφή του Γ. Νταβέλη Αλεξάνδρα, η οποία συμμετείχε μαζί με τους υπόλοιπους αδελφούς της στην ληστοσυμμορία του. Επίσης η Τζιουγκροπούλα (από την οικογένεια Τζιούγκρα) των Ναμάτων Βοΐου. Αμφότερες έδρασαν στην Ανασελίτσα και άλλες περιοχές της Δυτ. Μακεδονίας κατά τον 19ο αιώνα²⁷³.

Γενικά στην τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας (1870-1912), ενώ υπήρχαν ακόμη τα στίφη των Τουρκαλβανών ληστάρχων, ληστών και πλιατσικολόγων, δρούσαν παράλληλα και λίγες τοπικές ληστοσυμμορίες Ελλήνων. Την ίδια περίοδο δραστηριοποιούνταν στην Ανασελίτσα και πολυάριθμες ελληνικές ληστοσυμμορίες από άλλες επαρχίες, κυρίως από τα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών. Ιδιαίτερα ληστογόνα χωριά απ' αυτά ήταν το Πολυνέρι, η Λάβδα, οι Φιλιππαιοί, ο Ζιάκας κ.ά., τα οποία είχαν μεγάλη παράδοση και στην ζωοκλοπή. Ντόπιος ληστής της Ανασελίτσας, πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα, ήταν ο αρματολός, και δερβέναγας αρχικά, καπετάν Γεωργάκης από τον Τσέρο, το μεγάλο χωριό που ερημώθηκε μετά την τρίτη καταστροφή του από Τουρκαλβανούς ατάκτους το 1830. Όπως προαναφέρθηκε, η μεγάλη συμμορία του συνελήφθη από τον Τούρκο Καφτάναγα. Μετά την απελευθέρωση, την περίοδο 1912-1920, σχεδόν όλοι οι ληστές που έδρασαν στην Ανασελίτσα δεν ήσαν ντόπιοι. Η μεγάλη πλειοψηφία τους ήταν από τα Χάσια κ.α. Συχνά επαγγέλλονταν τους βοσκούς (σε κοπάδια γιδοπροβάτων Ανασελιτσιωτών ή ξένων τσελιγκάδων, που ξεκαλοκαίριαζαν στα βουνά της Ανασελίτσας) και εύκολα άφηναν τον ποιμενικό βίο χάριν του ληστρικού²⁷⁴.

Πέραν των άλλων λόγων, για τους οποίους η συμμετοχή των ίδιων των Ανασελιτσιωτών στην μεγάλη ανάπτυξη, ένταση και διάρκεια του ληστρικού φαινομένου στην επαρχία τους ήταν πενιχρή, πρέπει να επισημανθεί ένας επί πλέον: Η Ανασελίτσα είχε και τότε, όπως και σήμερα, συμπαγή ελληνικό πληθυσμό. Δεν κατοικούνταν από Τούρκους, δηλαδή Κονιάρους ή Γιουρούκους. Μόνο στα ανατολικά της συνόρευε, κυρίως στην Γαλατινή, με τους φοβερούς Κονιάρους των Καραγιαννίων. Η συμπεριφορά τους ανάγκασε τους Γαλατινιώτες να γίνουν και αυτοί ληστές, για να μπορούν να τους αντιμετωπίζουν. Επίσης η περιοχή δεν

272. Δημήτρ. Γκαβανάς, *Ροδοχώριον Βοΐου* (1974), ό.π., σ. 58-59 [β' έκδ., σ. 62-63].

273. Απόστ. Παπαδημητρίου, *Σελίδες ιστορίας των Γρεβενών*, τόμ. Β', ό.π., σ. 125-126.

274. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα*, ό.π., σ. 264.

κατοικήθηκε από τους Γιουρούκους, οι οποίοι, σε άλλες περιοχές της Μακεδονίας τις οποίες εποίκισαν, κακοποιούσαν και καταπίεζαν τους κατοίκους, όπως στα χωριά βορείως της λίμνης του Λαγκαδά. Εκεί οι κάτοικοι, μη υποφέροντας τις βιαιότητες και την καταπίεση, είχαν εγκαταλείψει τα σπίτια τους και είχαν γίνει και αυτοί ληστές²⁷⁵. Ας αναφερθεί ακόμη ότι η Ανασελίτσα, όπως και η επαρχία Γρεβενών, παρ' όλο πού υπέφεραν τα πάνδεινα (περισσότερο η πρώτη) από τους Τουρκαλβανούς κατά την τουρκοκρατία, δεν έχουν και δεν είχαν οικισμούς Αλβανών²⁷⁶ (ή έστω και αλβανοφώνων Χριστιανών, Αρβανιτών, όπως άλλες επαρχίες, π.χ. η Φλώρινα). Ακόμη και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι ορισμένων χωριών της Ανασελίτσας, οι γνωστοί Βαλαάδες, που έφυγαν με την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών το 1923-24, ήταν, όπως είναι γνωστό, ελληνικής καταγωγής, εξισλαμισμένοι. Ήταν φιλήσυχοι και εργατικοί, με καλές σχέσεις με τους συγχωριανούς τους Χριστιανούς (στα λίγα μικτά χωριά). Μόνο οι Βαλαάδες κάτοικοι δύο μουσουλμανικών χωριών, των Λικνάδων και της Ρέντας (σημ. Διχειμάρρου) σε ορισμένες περιόδους, όπως στην ταραχώδη δεκαετία του 1870, επιδίδονταν, εκτός από μεγάλες αγροζημιές, τις οποίες συχνά προκαλούσαν, σε ζωοκλοπές από τα χριστιανικά χωριά, όπως το γειτονικό τους Πολυκάστανο²⁷⁷. Ελάχιστοι τότε έγιναν ληστές, όπως στη Γιαγκοβή και το Τσαβαλέρ (Κουλάδι). Ως προς τους Βλάχους ληστές, οι οποίοι προέρχονταν από τα Βλαχοχώρια των Γρεβενών, κυρίως από την Σαμαρίνα και το Περιβόλι και λιγότεροι από την Κρανιά και την Σμίξη, πολύ λίγοι είχαν ληστρική δραστηριότητα στην Ανασελίτσα, με κυριότερο εκπρόσωπό τους σ' αυτήν τον συνεργάτη του Νταβέλη Λεωνίδα (Χατζημπύρο), ο οποίος ήταν και αντάρτης, αγωνιστής προπαντός κατά της ρουμανικής προπαγάνδας στα Βλαχοχώρια και γενικά στην περιοχή Γρεβενών²⁷⁸.

275. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π., σ. 227.

276. Ληστρικές επιδρομές Αλβανών σε χωριά του Βοΐου, ιδίως στα πιο ορεινά και απομονωμένα, καθώς και σε άλλες περιοχές της Δυτ. Μακεδονίας και της Ηπείρου, επανεμφανίστηκαν στην δεκαετία του 1990 και εξής, εκατό σχεδόν χρόνια μετά το τέλος των μακροχρόνιων ληστρικών επιδρομών Αλβανών ατάκτων και ληστών μέχρι το τέλος της τουρκοκρατίας. Η δημιουργία, πριν από λίγα χρόνια, του θεσμού των συνοριοφυλάκων αντιμετώπισε δραστικά τα σύγχρονα ληστρικά φαινόμενα. Έτσι ανακουφίστηκαν οι συνήθως λίγοι και ηλικιωμένοι σήμερα κάτοικοι του ορεινού προπαντός Άνω Βοΐου, όπως γνωρίζουμε από φίλους Βοϊώτες.

277. Βλ. και Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα*, ό.π., σ. 189· Αλ. Αδαμίδης, *Τα Αηδόνια και το Λασάκι νομού Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 91-101, για τους Βαλαάδες «κατσάκηδες» (ζωοκλέφτες-ληστές) από τον Άγιο Γεώργιο, την Κιβωτό και την Κοκκινιά Γρεβενών.

278. Για τον Λεωνίδα, ο οποίος ήταν δημοφιλής, όπως φαίνεται και από τα δημοτικά τραγούδια, πέραν των όσων αναφέρθηκαν παραπάνω, βλ. και το άρθρο του φίλου Γαλατινιώ-

Η ληστεία στην Ανασελίτσα ως προς τις αφετηρίες και προϋποθέσεις της, στη μακρά διάρκεια του χρόνου, θα μπορούσε να διακριθεί, με βάση την κατηγοριοποίηση που επιχειρεί ο Γιάννης Κολιόπουλος²⁷⁹, σε κλεφταρματολική (για την δράση Ελλήνων ληστών-κλεφταρματολών στην Τουρκοκρατία), αλυτρωτική (προκειμένου για τους ληστές που εναλλάσσονταν μεταξύ ληστρικής και ανταρτικής-επαναστατικής δράσεως όπως έπραξαν πολλοί ληστές στην περιοχή μετά το 1850) και ποιμενική (καθώς έμμισθοί βοσκοί, όπως προαναφέρθηκε, είχαν σημαντικό ρόλο στα δίκτυα πληροφοριών των ληστών και στις ληστοπραξίες στην Ανασελίτσα). Μόνο μεθοριακή ληστεία δεν εμφανίζεται στην περιοχή, καθώς δεν ήταν επαρχία που συνόρευε με το ελληνικό κράτος, όπως ήταν τα γειτονικά Γρεβενά την περίοδο 1881-1912.

*

Όπως γίνεται φανερό από όσα εκθέσαμε στην παρούσα μελέτη, οι ληστές και η ληστεία, ενδημικό φαινόμενο στην Ανασελίτσα και γενικά στην Δυτ. Μακεδονία για αιώνες, με πολυεπίπεδες προεκτάσεις, συχνά τραγικές, στην ζωή των ανθρώπων παλαιότερα και μεγάλη απήχηση της δράσεως των «βασιλέων των ορέων» στην ψυχή του λαού, αποτελούν ευρύτατο ζήτημα, το οποίο δεν είναι δυνατό να εξαντληθεί στις πολλές επί μέρους εκφάνσεις και παραμέτρους του. Το αντιμετωπίσαμε κυρίως από ιστορική και λαογραφική άποψη, που αποτελούν, νομίζουμε, και τις πλέον ενδιαφέρουσες, για την περίοδο εκείνη, πλευρές του. Για τους κατοίκους της Ανασελίτσας υπήρξε μεγάλο κοινωνικοοικονομικό πρόβλημα, το οποίο καθόρισε επί μακρόν την ζωή τους, επηρέαζε καίρια και συνεχώς την διαβίωσή τους κατά τρόπο καταστροφικό, συχνά αιματηρό, με κόστος οικονομικό τεράστιο και επιπτώσεις, που αποτυπώνονται σε πολλές πτυχές του λαϊκού τους πολιτισμού. Για αιώνες οι γεωργοί ή οι κτηνοτρόφοι, προπαντός όμως οι μαστοροκαλφάδες²⁸⁰, οι έμποροι και γενικά οι εύποροι κάτοικοι, δεν

τη μελετητή Γεωργ. Τσότσου, «Καπετάν Λεωνίδα, ο αητός της Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή*, τχ. 347 (Απρίλ. 1995), σ. 18-19.

279. Γιάνν. Κολιόπουλος, *Ληστές*, ό.π., σ. θ' [ο ίδιος, *Περί λύχνων αφάς*, ό.π., σ. 7-8].

280. Μέσα σε μια εικοσαετία (1880 κ.ε.), για παράδειγμα, ένα από τα μαστοροχώρια του Άνω Βοΐου, η Μόρφη, που δεν ήταν από τα πλουσιότερα, δέχθηκε τουλάχιστον τέσσερις ληστρικές επιθέσεις. Στις δύο περιπτώσεις τα θύματα είχαν όχι μόνο βαριές οικονομικές συνέπειες με την καταβολή μεγάλων ποσών σε χρυσές λίρες ως λίτρων, αλλά οδήγησαν στις δύο απ' αυτές και σε θανάτους (Βασ. Τζώρτζης, *Μόρφη το χωριό μου*, ό.π., σ. 44). Πολυάριθμες είναι προφανώς και οι ληστείες που υπέστησαν πολλά χωριά, αλλά δεν έχουν αυτές καταγραφεί ή δημοσιοποιηθεί μέχρι σήμερα.

μπορούσαν να κοιμηθούν ήσυχοι, αν είχαν έστω και λίγες οικονομίες. Οι συνέπειες της ληστείας δεν ήταν μόνο οικονομικές, δημογραφικές, με την αποδημία αρκετών κατοίκων, ανθρώπινες, με την όχι σπάνια θανάτωση μετά από βάρβαρο βασανισμό και με την χρήση απάνθρωπων μεθόδων από τους ληστές ή τον εν ψυχρώ φόνο ή την δολοφονία των θυμάτων, αλλά ακόμα και ψυχολογικές. Διότι ο μεγάλος φόβος των κατοίκων στη διάρκεια ληστειών, η φρίκη που προκαλούσαν με την άγρια συμπεριφορά τους οι ληστές, αλλά και τα τουρκικά αποσπάσματα και οι ανακρίσεις των τουρκικών αρχών που ακολουθούσαν, είχαν οδηγήσει κατοίκους όχι μόνο στην απόγνωση, αλλά ακόμη και στην τρέλλα, όπως μαρτυρούν και σχετικές ενθυμήσεις: «*Η Αγόρω από τον φόβον (των ληστών) και τας ανακρίσεις των Τούρκων ετρελλάθη και έμεινε τρελλή και περιφέρεται εδώ και εκεί (Λιμπόχοβο, 1885)*»²⁸¹. Άλλοι είχαν εφιάλτες σε όλη τους την ζωή και «ληστές» φώναζαν στον ύπνο τους και πετιόντουσαν έντρομοι από τα κρεβάτια τους, όπως έκαναν στο Πολυκάστανο, μετά την ληστεία του 1882, όσοι επέζησαν από την οικογένεια του σφαγιασθέντος Χρήστου Παπαδόπουλου²⁸².

Οι όποιες προσπάθειες των τουρκικών αρχών, ιδίως σε κεντρικό επίπεδο, από την Κωνσταντινούπολη, με φερμάνια και βεζυρικές διαταγές, συνήθως δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, παρά τις όχι σπάνιες καλές προθέσεις και τις απειλές του σουλτάνου, ήδη από τον 17ο-18ο αιώνα, προς τους πασάδες και τους άλλους ποικίλους εκπροσώπους της εξουσίας στην Μακεδονία. Διότι οι τοπάρχες, ιδίως οι μπέηδες, αποτελούσαν οι ίδιοι μέρος του προβλήματος της ληστείας, συνεργαζόμενοι με τους ληστές, προπαντός τους Τούρκαλβανούς και τους Τούρκους, λαμβάνοντας πολλές φορές και σημαντικό μέρος των λαφύρων ή των λύτρων της ληστείας, όπως συνέβαινε και στην Ανασελίτσα με τους μπέηδες της Λιαψίστας (Νεαπόλεως). Οι ευεργετικές επιδράσεις της ειρήνης μετά την επανάσταση του 1821, από το 1830 και εξής, τα μέτρα που προσπάθησε να επιβάλει ο σουλτάνος Μαχμούτ ο Β΄ και οι μεταρρυθμίσεις για εξευρωπαϊσμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας πριν και μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, δεν έγιναν ούτε κατ' ελάχιστο αισθητές στην ύπαιθρο χώρα, προπαντός στους αγροτικούς πληθυσμούς της Δυτ. Μακεδονίας, όπου η ληστεία εξακολουθούσε και τότε (όπως και πριν και μετά) να είναι «ενδημική αρρώστια», η πιο μεγάλη και αγιάτρευτη πληγή ιδιαίτερα για την Ανασελίτσα και τους δραστήριους και φιλοπρόόδους κατοίκους της²⁸³. Είχε καταστεί κυρίαρχο ζήτημα, το οποίο διέτρεχε όλα τα στρώματα

281. Στέφ. Τζιούφας, *Το Δίλοφο Βοΐου*, ό.π., σ. 27.

282. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα*, ό.π., σ. 315.

283. Απόστ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας*, ό.π. Θεόδ. Παπαδόπουλος, *Αγναντέματα απ' του Κλέψιου την κορφή*, ό.π., σ. 264.

της τοπικής κοινωνίας και επηρέαζε καθοριστικά, όπως τονίστηκε, όλες σχεδόν τις εκδηλώσεις της ζωής τους. Μετά το 1912 η ληστεία στη Δυτ. Μακεδονία συνδέεται και με το πρόβλημα της ένταξης και ενσωμάτωσης των τοπικών πληθυσμών στο ελληνικό Κράτος. Εξαιτίας της εκτεταμένης και μακράς παρουσίας του ληστρικού φαινομένου στην περιοχή, αυτό συνδέθηκε με την κοινωνική και οικονομική δομή του πληθυσμού της και καθόρισε σημαντικά τις κοινωνικές αλλά και τις διαπροσωπικές σχέσεις, όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές της αγροτικής Ελλάδας²⁸⁴. Τα δεινοπαθήματα των Ανασελιωτισιωτών και οι καταστροφές που υπέστησαν από την ληστεία θα μπορούσαν να συγκριθούν ίσως με τα αντίστοιχα των κατοίκων του Ζαγορίου (ιδίως της περιόδου 1878-1883), το οποίο ευπορούσε επίσης χάρη στους αποδήμους του.

Οι κάτοικοι της Ανασελίτσας και της ευρύτερης περιοχής δεν είχαν να αντιμετωπίσουν μόνο την μανία του Οθωμανού κατακτητή και δυνάστη και των Κονιάρων Τούρκων και Τουρκαλβανών, αλλά στα νεώτερα χρόνια και μικτές ποικιλώνυμες ληστοσυμμορίες Αλβανών, Τούρκων, Ελλήνων, Βαλαάδων κ.ά., που προσέβαλλαν αδιακρίτως τις διαφορετικές εθνολογικά και θρησκευτικά ομάδες του πληθυσμού.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

284. Βλ. και Νικ. Α. Αναστασόπουλος, *Η ληστεία στο ελληνικό Κράτος*, ό.π., σ. 13.

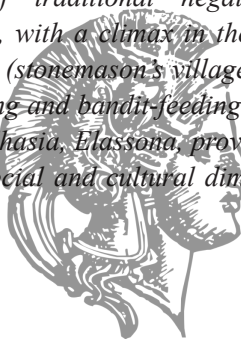

SUMMARY

PANAGIOTIS I. KAMILAKIS

Banditism in Anaselitsa (province of Voio), Kozani, mainly in the 18th-19th century and up to the interwar period. Historical, social and cultural dimensions

This paper attempts to offer, to the extent possible, a multilevel account of banditism in Western Macedonia, and especially in the province of Voio, Kozani (Anaselitsa) from Ottoman rule onwards (18th century - up to the first three decades of the 20th century). In the area in question, banditism presented a longstanding tradition, mainly of “traditional” negative consequences to the locals, of almost three centuries, with a climax in the most affluent villages, the reknowned “Mastorochoia” (stonemason’s villages), without belonging to the par excellence bandit-breeding and bandit-feeding areas, contrary to other neighboring regions (Grevena, Chasia, Elassona, province of Kolonia/Kolonjë in South Albania). Historical, social and cultural dimension of banditism are examined.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ